

STANISŁAW RESZKA

LIST
DO SZYMONA SZYMONOWICA

WYDAWNICTWO
NAUKOWE SUB LUPA

LIST DO SZYMONA SZYMONOWICA

WYDZIAŁ POLONISTYKI UNIWERSYTETU WARSZAWSKIEGO

BIBLIOTEKA
DAWNEJ LITERATURY POPULARNEJ
I OKOLICZNOŚCIOWEJ
TOM XV

Redakcja naukowa serii
Radosław Grześkowiak
Roman Krzywy (redaktor naczelny)
Izabela Winiarska-Górska

The book cover features a wide, ornate border with a repeating floral and foliate pattern. The central text is arranged in a formal, centered layout.

STANISŁAW RESZKA

LIST

DO SZYMONA SZYMONOWICA

Opracowanie i przekład
Ariadna Maśłowska-Nowak
Katarzyna Tomaszuk

WYDAWNICTWO NAUKOWE SUB LUPA
Warszawa 2014

Konsultacja
Mikołaj Szymański

Korekta
Małgorzata Świerzyńska

Opracowanie map
Robert Przybyśz

Opracowanie graficzne
PanDawer, www.pandawer.pl

© Copyright by Ariadna Masłowska-Nowak i Katarzyna Tomaszuk

© Copyright by Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa

ISBN 978-83-64003-31-8

Publikacja finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki”
w latach 2012–2017

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa
ul. Grzybowska 37a/7
00-855 Warszawa
www.sublupa.pl
sublupa@sublupa.pl

Wstęp

List Stanisława Reszki zapraszający Szymona Szymonowica do Neapolu, gdzie dawny sekretarz kardynała Stanisława Hozjusza przebywał w latach 1592–1600 jako poseł Zygmunta III Wazy, po raz pierwszy ukazał się drukiem jeszcze za życia autora, w zbiorze jego korespondencji: *Epistolarum liber unus*, wydany w Neapolu właśnie w roku 1594¹. Nazwisko Szymonowica znalazło

¹ Informacje o życiu i działalności Stanisława Reszki gromadzi biogram opracowany przez Jadwigę Ambroję Kalinowską (*Polski słownik biograficzny*, t. 31, Wrocław 1988–1989, s. 129–133), a także inne publikacje tejże autorki (tam obszerniejsza literatura przedmiotu, spośród której warto wyróżnić artykuł Jana Władysława Wosia *Stanislao Reszka, segretario del Card. S. Hozjusz e ambasciatore del re di Polonia a Roma e a Napoli (n. 1544 – m. post 1600)*, „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa” 1978), m.in.: *Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera (1568–1588)*, „Studia Warmińskie” 1983; *Korespondencja Stanisława Reszki z Marcinem Kromerem w latach 1568–1588*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1988; *Stanisław Reszka – diariusz podróży i korespondencja z lat 1583–89*, „Studia Warmińskie” 1989; *Stanisław Reszka (1544–1600) jako humanista i pisarz*, „Studia Warmińskie” 1990; *Z dworu Stanisława Hozjusza. Listy Stanisława Reszki do Marcina Kromera 1568–1582*, Olsztyn 1992; S. Reszka, *Żywot księdza Stanisława Hozjusza [Polaka], kardynała świętego Kościoła rzymskiego, penitencjarza wielkiego i biskupa warmińskiego*, wydany [po łacinie] najpierw w Rzymie w 1587 roku i ponownie opublikowany w drukarni klasztoru Świętego Zakonu Cystersów w Oliwie roku 1690, Olsztyn 2009.

się tam w znakomitym otoczeniu: ze swej bogatej korespondencji Reszka wybrał przeszło pół setki listów (z lat 1572–1594) mających zaświadczyć zarówno o jego kontaktach z osobistościami Kościoła katolickiego, mężami stanu, uczonymi i ludźmi pióra, jak też o znajomościach zawiązywanych i podtrzymywanych nie dla prestiżu, lecz dla autentycznej przyjaźni. Do tego właśnie grona – obok Stanisława Suchorzewskiego, kanonika krakowskiego i plenipotentą Reszki; teologa, retora i kaznodziei Stanisława Sokołowskiego, historyka i pisarza politycznego Krzysztofa Warszawickiego, a także włoskiego jezuitę Francesca Benciego, który rekomendował Polaka Justusowi Lipsjuszowi – należał poeta Symonides.

Nie wiadomo, w jakich okolicznościach poznał Reszka młodszego o 14 lat Szymonowica. W ich wzajemnych kontaktach pośredniczył Stanisław Sokołowski, z którym obaj utrzymywali bliskie stosunki². Próbę sprowadzenia poety do Neapolu Reszka podejmował kilkakrotnie, pomocy w tej sprawie szukając również u Sokołowskiego³. List datowany 1 kwietnia 1594 r. jest przykładem takich starań.

„Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes...” Do przedsięwzięcia podróży miały zachęcić Szymonowica wędrówki Pitagorasa i Platona oraz Odyseusza – Reszka przypomina w ten sposób, że podróż to jedyne w swoim rodzaju źródło wiedzy i doświadczenia. Następnie wytycza trasę, którą przemierzy poeta: zza Alp przez miasta północnej i środkowej Italii – od Wenecji po Rzym – wiodącą ku Kampanii

² Zob. S. Rescius, *Epistolarum liber unus*, Neapoli 1594, s. 365.

³ *Ibidem*, s. 434.

i Neapolowi. Italię, a Kampanię i okolice Neapolu w szczególności, ukazuje jako przestrzeń, której zalety krajobrazowe i klimatyczne sprzęgły się trwale z jej wartością kulturową i której nawiedzenie dostarcza estetycznej przyjemności, a dla poety jest obowiązkiem. Pobyt tu daje człowiekowi poczucie więzi, fizycznego wręcz obcowania z wielkimi duchami przeszłości, sprawia, że jego doświadczeniem staje się „stąpanie po śladach” i podążanie – już nie tylko metaforyczne – „tymi samymi ścieżkami”. Reszka proponuje Szymonowicowi, i w tym zawiera się główny koncept listu, także rozmowy ze starożytnymi. Absurdalność tych rozmów, błahość ich tematów, inspirowanych dziwacznymi informacjami, jakich nie mało w pismach antycznych autorów, kwestionując wyrażone na początku przekonanie o poznawczej funkcji podróży, przesądzają o żartobliwym charakterze całego tekstu.

List nie popadł w zapomnienie przede wszystkim za przyczyną osoby adresata, wydawany był bowiem wraz z jego dziełami: przez Angla Marię Duriniego w roku 1772 oraz w 1875 przez Augusta Bielowskiego. W związku z Szymonowicem był też wzmiankowany i omawiany, m.in. w kontekście takich zagadnień jak uwieńczenie poety laurem poetyckim, jego domniemywany pobyt we Włoszech czy związki z Mazowszem. Powoływali się na ten list i cytowali w polskim przekładzie: Hieronim Juszyński oraz Władysław Syrokomla⁴; tłumaczenie obszernych fragmentów zamieścił Michał Wiszniewski w *Historii literatury*

⁴ Zob. H. Juszyński, *Dykcjonarz poetów polskich*, t. 2, Kraków 1820, s. 239, 242; L. Kondratowicz [W. Syrokomla], *Dzieje literatury w Polsce od pierwiastkowych czasów do XVII wieku opowiedział*, t. 3, Warszawa 1875, s. 41.

polskiej⁵. List budził również zainteresowanie jako świadectwo żywionej przez mieszkańców Rzeczypospolitej fascynacji Italią. W pierwszej połowie XIX w. przytaczał go – właśnie jako przykład polskiej „stima della Italia” – Sebastiano Ciampi⁶; sto lat później powoływał się na epistolę m.in. Henryk Barycz w studium *Podróże polskie do Neapolu w XV–XVIII wieku*, nazywając ją „jedną z pierwszych polskich pochwał Neapolu”⁷. W końcu lat osiemdziesiątych XX w. przypomniat ją Bronisław Biliński, przekonując, że pomysł „imaginacyjnych wywiadów” jest wariantem toposu rozmowy ze zmarłymi, a dominująca w tekście „atmosfera ironii i półśmiechu” bierze się stąd, iż Reszka czyta dzieła starożytne już w duchu potrydenckim, a więc z dystansem, kpiąc przy okazji z jałowej erudycji zarówno antycznych, jak i renesansowych uczonych⁸.

Przykład Pitagorasa i Platona, którzy opuścili ojczyznę w poszukiwaniu wiedzy, wskazywany jako impuls do podjęcia podróży, Reszka zaczerpnął ze słynnego listu Lipsjusza do Filipa de Lanoy (1578, druk: 1592), jakkolwiek znał go z pewnością z pism

⁵ M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 6, Kraków 1844, s. 279–282.

⁶ Zob. S. Ciampi, *Alcune notizie di Stanislao Rescio polacco*, „Giornale Arcadico di Scienze, Lettere ed Arti” 1828, s. 175–176.

⁷ H. Barycz, *Spojrzenia w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław 1965, s. 99–100.

⁸ Zob. B. Biliński, *Dwa epizody: rzymski (1586) i neapolitański (1594) w „Listach” Stanisława Reszki*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 1988, s. 206–214. Ostatnio pisał o liście Roman Krzywy, traktując go jako uczoną *laus Italiae*, kreślącą obraz nie tyle ówczesnych Włoch, ile przestrzeni, którą wypełniają zdarzenia i postaci dobrze znane humanistycznemu erudycie z dzieł antycznej literatury (idem, *Wędrowki z Mnemozyne. Studia o topice dawnego podróżopisarstwa*, Warszawa 2013, s. 36–38).

Cycerona i Petrarki, a być może również z dwóch dzieł współczesnych: Hieronima Turlera *De peregrinatione et Agro Neapolitano* (1574) oraz *Methodus apodemica* Theodora Zwingera (1577), stojących – obok listu Lipsjusza – u początków piśmiennictwa poświęconego podróżowaniu, które w drugiej połowie wieku XVI zaczęło intensywnie się rozwijać. Ale to Lipsjuszowych fraz użył i na początku swojej argumentacji, i w zakończeniu, za Lipsjuszem powtórzył też myśl w liście do Szymonowica kluczową: dokądkolwiek w Italii się skierujesz, będziesz szedł po śladach wielkiej przeszłości⁹. U Belga jest ona metaforą, przeszłość – przeszłością historyczną (dlatego Lipsjusz prowadzi Filipa nad Jezioro Trazymeńskie, którego widok „zawsze będzie budził żalność”, i pod Kanny – „wieczystą ranę rzymskiego imperium”); obcowanie z pamiątkami po czasie minionym sprawia przyjemność, ale przede wszystkim – uczy, zresztą celem każdej podróży jest i *voluptas*, i *utilitas*. Lipsjusz ani na chwilę nie traci powagi, a w zaleceniach, które kieruje do Filipa, odzwierciedla się cała dwuznaczność jego własnego stosunku do Italii. Jak Erazma czy Józefa Scaligera, interesowała go przede wszystkim *Italia prisca*, w Rzymie wielbił chrześcijańską świętość, nie zaś antyczną potęgę, i tęsknił do wielkich humanistów XV stulecia; o współczesnych mu mieszkańcach Italii myślał bardzo krytycznie i dlatego w kontaktach

⁹ Ta inspiracja jest oczywista, Reszka przywołał sformułowania Lipsjusza niemal dosłownie. Trzeba też wspomnieć, że świeżo wydane listy uczonego oraz rozprawy *De constantia* i *Politica* poseł królewski miał ze sobą w podróży z Polski do Neapolu w 1592 r. Te właśnie książki, jak pisze w liście do Stanisława Sokółowskiego, pozwoliły mu znieść wszelkie uciążliwości: błoto, którym spływały trakty, szwankujące zdrowie, niewygodne gospody. Reszka nie tylko czytał, ale też robił w drodze notatki. Zob. S. Rescius, *Epistolarum liber unus...*, s. 420.

z nimi zalecał Filipowi życzliwe oblicze, lecz powściągliwy język i zamknięty umysł. Zarazem nie miał wątpliwości co do tego, że podróż do Włoch i studiowanie tam są dla młodych ludzi ze wszech miar pożądane¹⁰.

Musiła spodobać się Reszce Lipsjuszowa wizja stąpania po śladach wielkich mężów przeszłości, kontemplowania – w bezpośrednim, fizycznym jakby kontakcie – ich chwały i doskonalenia osobistej cnoty, ale w jego własnym liście stała się ona sygnałem do żartu, literacko-filologicznej zabawy. Zarazem był Reszka jak najdalszy od zamykania oczu na uroki współczesnej mu Italii i w przeciwieństwie do Lipsjusza nie odczuwał dyskomfortu między jej antyczną świetnością i skarłałym dniem dzisiejszym, wręcz przeciwnie: próbował skłonić Szymonowica do przyjazdu, nie tylko opisując zaludnioną duchami przeszłości Kampanię, ale i wymieniając cuda Wenecji czy pożytki, jakie oferuje swym mieszkańcom Siena. O tej pierwszej mówił zresztą słowami Lipsjusza, lecz nie powtarzał jego myśli, Belg bowiem chwali wprawdzie urodę i bogactwo miasta, gani jednak to, iż sprzyja ono Merkuremu, a nie Minerwie, Reszka natomiast nazywał Wenecję „rynkiem Merkurego”, w żadnym wypadku nie traktując tego określenia jako przegany.

Z jego punktu widzenia, tak istotny w liście do Filipa de Lanoy, wątek moralnych zagrożeń, które niesie ze sobą podróż, i konieczności intelektualnego do niej przygotowania był naturalnie całkowicie bezużyteczny. O włoskich miastach – z jednym wyjątkiem: Padwy oskarżonej o to, że z nauczycielki młodzieży

¹⁰ Zob. J. Papy, „*Italiam vestram amo supra omnes terras!*” *Lipsius' attitude towards Italian humanism of late 16th century*, „*Humanistica Lovaniensia*” 1998.

stała się gorszycielką – mówił Reszka tonem entuzjastycznym; o Rzymie – także podniosłym, dokonując, jak się wydaje, bardzo skondensowanego powtórzenia tej charakterystyki stolicy chrześcijańskiego świata, którą dał Petrarka we wspomnianym wyżej liście do Filipa de Vitry (zresztą nawiązań i do tego listu, pochwały podróżowania, i do *Itinerarium* znajduje się u Reszki znacznie więcej), charakterystyki idealizującej, gdy tymczasem Lipsjusz, zachęcając młodego de Lannoy do odwiedzenia Rzymu, odradza mu dłuższe przebywanie w tym mieście i przestrzega tak przed nieczystym powietrzem, jak i przed nieczystymi obyczajami Rzymian¹¹.

Okolice Neapolu Reszka chwalił i opisywał już wcześniej, w tym samym liście do Stanisława Sokołowskiego, w którym relacjonował, jak lektura pism Lipsjusza pomogła mu przetrwać trudy podróży do Włoch. Pochwała bierze się tu z podziwu dla cechującej tę ziemię obfitości i różnorodności – wszystkiego: gatunków owoców i ich przetworów, rodzajów ryb, typów ogrodów, a nawet targowisk, których nazwy zostają skrupulatnie wymienione. Opiszem rządzi zasada enumeracji, a w opisywanej rzeczywistości obfitość jest już nieomal pełnią. Na tę rzeczywistość autor nakłada siatkę antycznych skojarzeń: jak figi, to Platon, jak kasza – Seneka, a jak gęsi, to i Rzymianie; Enarię wymienia w parze z Tyfonem, Kapreje z Tyberiuszem, a Kapuę

¹¹ O niebezpieczeństwach, jakie czyhają w Italii na młodych zwłaszcza podróżników, pisze Reszka w liście do Gabriela i Andrzeja Tęczyńskich, datowanym w Neapolu 1 X 1598 r. Zarazem jednak ukazuje Italię jako przykład wierności katolicyzmowi, poszanowania prawa i rządzących, wreszcie – wstrzeźliwości i oszczędności w sposobie życia; tego wszystkiego, jak twierdzi, brakuje w Polsce. Zob. S. Rescius, *Epistolarum pars posterior*, Neapoli 1598, s. 336–337.

z Hannibalem, Baje przywodzą mu pod pióro Lukullusa. Fizycznej topografii Kampanii nie sposób oddzielić od jej wyjątkowo bogatej topografii mitologicznej, literackiej czy historycznej.

Niektóre spośród tych skojarzeń powtarzają się w liście do Szymonowica, powtarzają się również frazy, odniesienia do autorów, a nawet tematy, lecz głównym powodem, dla którego miałby poeta odwiedzić Kampanię, nie jest bujna uroda tej ziemi ani dostatnie i dobre życie jej mieszkańców. Reszka kusi Symonidesa możliwością ujrzenia *in situ* i jakby zweryfikowania tego obrazu starożytności, podsuwanego przez antyczną literaturę, w którym mit i poetycka fantazja, anegdota biografa i relacja historyka połączyły się w nierozzerwalną całość i który obrósł przez wieki w interpretacje i komentarze też wymagające weryfikacji. Naturalnie propozycja taka jest żartem: absurdy i sprzeczności owego obrazu nie zasługują na wyjaśnienia i demaskują się same. Katalog osobliwych zagadnień wynotowanych z antycznej literatury to łagodna kpina z jej autorów. Wizja rozmów mogących przynieść spraw tych rozstrzygnięcie bierze się być może z żartobliwej interpretacji postawy, jaką uosabia piszący do Cyncerona Petrarka; oczywiście rozmowa z Arpinatą proponowana Szymonowicowi przez Reszkę nie będzie przypominała tej, którą prowadził włoski poeta, tak jak wycieczka na wzgórze Pauzylipum w poszukiwaniu Wergiliusza niewiele ma wspólnego z podróżą pod Kanny, którą zalecał Lipsjusz.

Reszka pozwala sobie na tego rodzaju żarty przede wszystkim ze względu na osobę adresata, tyleż poety, ile filologa, są to wszakże żarty dla Szymonowica, nie zaś z Szymonowica, bo jego, w obu wcieleniach, kompetencja i warsztat były wysokiej próby

– fascynujące tego świadectwo przynoszą uwagi poety widniejące na marginesach książek, które miał w swojej bibliotece¹² – i nie mogły stanowić inspiracji ani ostatecznego celu ironii nadawcy listu. Zarazem literacko-filologiczna zabawa Reszki ujawnia pewne cechy jego własnej pisarskiej (a może i nie tylko pisarskiej) formacji. Tekst roi się od odniesień – cytatów, parafraz, napomknień, mniej lub bardziej zakamufLOWANYCH aluzji – głównie do literatury antycznej: Homer, Plutarch, Kasjusz Dion, Plaut, CyceRON, Wergiliusz, Seneka, Pliniusz, Marcjalis, Swetoniusz, by wymienić autorów przywoływanych najczęściej, ale są tu również pisarze późniejsi, jak Albert Wielki, Jan z Salisbury, Petrarca czy Erazm, oraz Reszce współcześni, jak przede wszystkim Lipsjusz. Czasem są to przywołania bezpośrednie, czasem *via* inne dzieła. Identyfikując je, musimy pamiętać, że i autor listu, i nadawca swobodnie poruszali się w szerokiej przestrzeni ich filiacji i kontekstów. Horyzont erudycji – a może bezpieczniej byłoby powiedzieć: odczytania – autora robi wrażenie dość rozległego, ale czy jest głęboki? I jaki właściwie użytek robi autor ze swoich lektur? Bronisław Biliński nazwał erudycję Reszki „zakamarkową”, ale czy o tej „zakamarkowości” nie przesądza fakt, iż jest to erudycja notatki i ekscerptu, w dodatku często wykorzystywana bardziej w funkcji retorycznej niż dyskursywnej?

Reszka żył w kulturze, w której czytanie służyło pisaniu, pośredniczyło zaś między nimi notowanie i była to czynność równie ważna jak dwie pozostałe, miała też swoją metodologię. Na sporządzaniu odpowiednio pogrupowanych notatek i wyciągów

¹² Zob. W. SzwarCÓwna, *Biblioteka Szymona Szymonowica*, Lublin 1989, zwłaszcza s. 29–45, 51–105.

polegała jego szkolna edukacja, kiedy to uczył się mówić i pisać po łacinie; lekturę, notowanie i ekscerpowanie przedstawia w biografii Hozjusza jako te zajęcia, przy których kardynał całymi dniami zatrudniał swych domowników¹³. Żył w czasach, kiedy rozwój *ars excerpendi* nabrał niebywałego przyspieszenia¹⁴, dla Lipsjusza zaś, który sztuce sporządzania oraz używania wypisów nadał zupełnie nowy wymiar, żywił najwyższy podziw. W słowie do czytelnika zamieszczonym na końcu dzieła *De phalarismis et atheismis* wspomina o zbiorach notatek czy *loci* oraz „niezbędnikach” (*adversaria et primae curae*), których brak bardzo utrudniał mu pracę; o tym, że robił zapiski, czytając Lipsjusza w drodze do Włoch, była już mowa. Powtarzające się w pismach Reszki, a obecne też w liście do Symonidesa błędy o charakterze „erudycyjnym”, np. zniekształcone nazwy własne, mogą pochodzić z tego samego, nieuważnie sporządzonego wypisu. Swoje żartobliwe zaproszenie pisał Reszka obłożony źródłami i były to naturalnie nie tylko notatki, ale i książki, co można dostrzec, analizując występowanie odniesień w poszczególnych akapitach: wątki – niekiedy bardzo odmienne – sąsiadujące ze sobą u Reszki, są też nieodległe na kartach jego źródeł. Widać, jak powraca do miejsca cytowanego wcześniej i przytacza ciąg dalszy: sięgnął oto do książki, która, otwarta na tej samej stronie, wciąż leżała na pulpicie.

Stylistyczna strategia Reszki podporządkowana była amplifikacji, a do jego ulubionych figur retorycznych należała z pewnością

¹³ Zob. S. Rescius, *D[omini] Stanislai Hosii... vita*, Romae 1587, s. 44–45.

¹⁴ Zob. W. Pawlak, „*De eruditione comparanda in humanioribus*”. *Studia z dziejów erudycji humanistycznej w XVII wieku*, Lublin 2012, zwłaszcza s. 354–375, 387–401, na których obszerny i wnikliwie omówiony materiał.

accumulatio: enumeracje miały pracować na wizerunek autora-erudyty, ale też nadawały jego wypowiedziom potoczność i oratorski rozmach. Ta egzageracyjna maniera – być może nie zawsze zgodnie z autorską intencją – uwydatnia cechy, które należały nie tylko do kreowanego przezeń autoportretu, ale były po prostu rysami jego osobowości: poczucie humoru, skłonność do żartu i zabawy słowem, ironiczny dystans wobec samego siebie, wyrozumiałość aprobatę dla ludzi i świata. Jeśli na podstawie korespondencji Reszki mielibyśmy wskazać tę dyspozycję psychiczną, która określałaby go i jako autora, i jako człowieka, byłby to właśnie humor.

O zaproszeniu do Neapolu, które posłał Szymonowicowi, powiada Reszka, że to „list pełen wesołości”¹⁵. I ta formuła istotę listu – istotę tekstu, który list stanowi: żartu, zabawy, mrugnięcia okiem – ujmuje najładniej.

*

W zbiorach Bayerische Staatsbibliothek w Monachium znajduje się egzemplarz *Epistolae*, należący niegdyś do prawnika Jana Baptysty Ficklera, tłumacza Reszkowej biografii Hozjusza na język niemiecki. Na karcie tytułowej widnieje własnoręczna dedykacja autora, na marginesach zaś – jego liczne poprawki, przy czym zawierają one zarówno erratę zamieszczoną na końcu książki, jak też inne zmiany, w tym o charakterze stylistycznym. „Autorska korekta” listu do Szymonowica oprócz not na marginesach obejmuje także zapiski na dwóch niewielkich kawałkach

¹⁵ Por.: „epistolam hanc hilaritatis plenam” (S. Rescius, *Epistolarum liber unus...*, s. 509). Na te słowa zwrócił też uwagę Bronisław Biliński (*op. cit.*, s. 212).

papieru włożonych między karty książki. Są to uzupełnienia zbyt obszerne, by zmieścić się na wąskim marginesie¹⁶. Stosunkowo liczne błędy, mające zresztą różny mechanizm, świadczą o pośpiechu piszącego. Fickler nie jest jedyną osobą, która otrzymała od Reszki taki niezwykle prezent: w *Dzienniku podróży do Włoch* Michel de Montaigne wspomina, że spotkany przezeń w Rzymie „le plus privé ami, qu'eût le cardinal Hosius”, podarował mu dwa egzemplarze swojej książeczki (chodzi o *Epistola de transitu et dormitione illustrissimi et reverendissimi domini Stanislai Hosii*, Romae 1580), na których znajdowały się odręczne poprawki autora („les corrigea de sa mein”)¹⁷.

Tomik listów, który dostał Fickler, to – podobnie jak broszury ofiarowane Montaigne'owi – egzemplarz „specjalnego przeznaczenia”. Do tego, by opatrzyć go korektą, mogła skłonić Reszkę zarówno akrybia doświadczonego sekretarza, jak i chęć okazania czytelnikowi, wyjątkowemu czytelnikowi, szacunku i przyjaźni. Ale zanotowane na osobnych kartkach uzupełnienia warte są uwagi również dlatego, że ukazują metodę pracy Reszki, o której była tu już mowa. Oba zawierają tak ulubione przez pisarza wyliczenia: nazw starożytnych tańców i nazw starożytnych ciastek; nie naruszają wprawdzie poetyki tekstu, wydają się jednak redundantne. Nie są te wyliczenia wymysłem Reszki, potrafimy wskazać jego źródła: dwóch autorów starożytnych oraz wykorzystujący ich autor renesansowy. Ten ostatni jest źródłem pewnym – to

¹⁶ Zob. s. 19, 20.

¹⁷ Píše o tym Jan Czubek we wprowadzeniu do: S. Rescius, *Diarium 1583–1589*, s. VIII; por. także J.A. Kalinowska, *Stanisław Reszka (1544–1600) jako humanista i pisarz...*, s. 238.

w jego pracy tańce i ciastka pojawiają się w bliskim sąsiedztwie; o tym, że zaglądał Reszka także do autorów starożytnych, można by wnioskować na podstawie błędnych form znajdujących się i na kartkach z uzupełnieniami, i we współczesnych mu edycjach dzieł antycznych. Najwidoczniej, przygotowując egzemplarz dla Ficklera, czytał Stefana Negriego, a może też Polluksa i Atenajosa, i stąd ten popis „zakamarkowej” erudycji.

*

Składamy najserdeczniejsze podziękowania Profesorowi Mikołajowi Szymańskiemu, pierwszemu czytelnikowi i wnikliwemu komentatorowi tej edycji, nieomylnie wskazującemu ścieżki, na jakie nikt oprócz niego nie mógłby nas skierować, oraz Profesorowi Romanowi Krzywemu, inicjatorowi niniejszej publikacji.

Za niezawodną pomoc dziękujemy także: Jerzemu Mańkowskiemu (Mistrzowi), Annie Endzel, Radosławowi Grześkowiakowi, Annie Skolimowskiej, Gościwitiowi Malinowskiemu, Mirosławowi Lenartowi, Jerzemu Wojtczakowi-Szyszkowskiemu, Zbigniewowi Nowakowi, Justynie Mańkowskiej oraz Barbarze Wierzbickiej z Biblioteki Instytutu Filologii Klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego i Josephowi Vollowi z Bayerische Staatsbibliothek w Monachium.

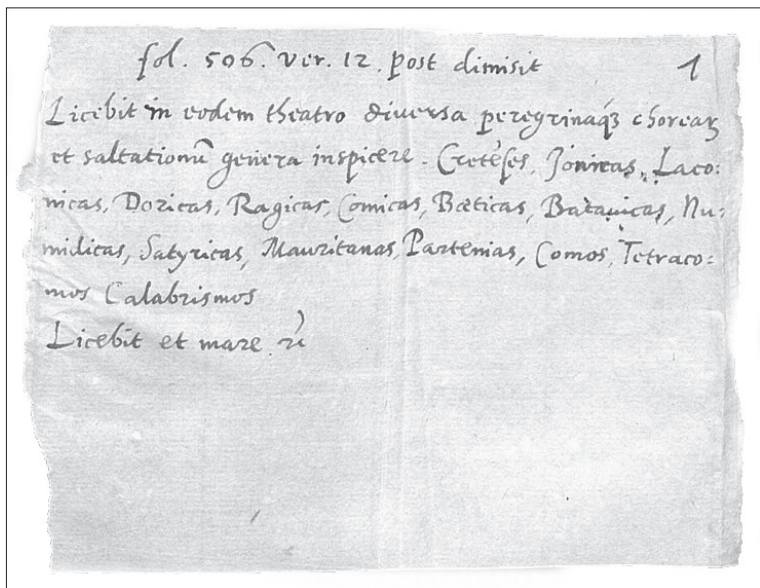
*

Poszerzona wersja opracowania niniejszej edycji znajduje się na stronie internetowej: <http://www.reszka-rescius.pl>

Zasady wydania

List, którego edycję zamieszczamy poniżej, dostępny jest w wydaniu *Stanislai Rescii Epistolarum liber unus*, Neapoli 1594 (zob. reprodukcję karty tytułowej na s. 30), k. 268, s.nlb. 8, slb. 528; sygn.: [x]⁴, A–Z⁸ Aa–Kk⁸. Zawiera ono 57 listów, a także dwa inne teksty (utwór poetycki oraz mowę), z których jeden jest numerowany i opatrzony datą; najwcześniejszy list nosi datę 1 sierpnia 1572, najpóźniejszy 23 kwietnia 1594 r., przedmowa datowana jest 20 grudnia 1593 (układ listów nie zachowuje chronologii). W edycji szesnastowiecznej list do Szymonowica błędnie figuruje pod numerem 54, zamiast 55, na s. 492–509 / k. Hh₆v–Ii₇r (errata listu na k. H₃r, drugiego sygnowania).

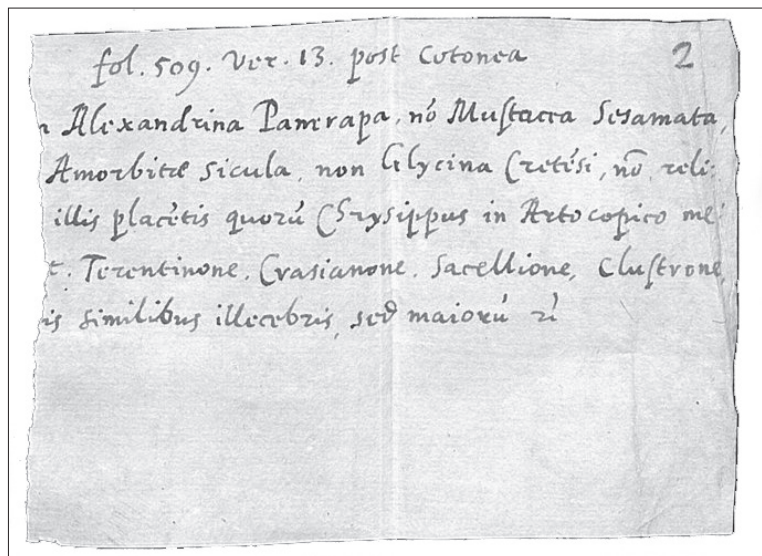
Edycję oparto na egzemplarzu znajdującym się w Bayerische Staatsbibliothek w Monachium (sygn. Epist. 736m), opatrzonym własnoręczną dedykacją Reszki dla Johanna Baptisty Ficklera oraz zawierającym liczne autorskie poprawki i uzupełnienia, wprowadzone również w obrębie wydawanego listu, przy czym wstawki, które nie mieściły się na marginesach, autor zapisał na dwóch luźnych kartkach: 1) ok. 9 x 11,5 cm, z uwagami do s. 506; 2) ok. 8 x 10,5 cm, z uwagami do s. 509. Reprodukujemy je poniżej za zgodą BSB.

Sporządzony ręką autora dopisek (uzupełnienie tekstu listu)
do strony 506

Pośród kilkunastu egzemplarzy włoskiej edycji przecho-
wywanych w bibliotekach polskich na uwagę zasługuje druk
z Biblioteki Śląskiej w Katowicach (sygn. 113631,2 I Cim). Jak
dowodzi nota proveniencyjna na k. [x]₂v: „z Biblioteki J(?)
Szembeka”, mógł on być własnością jezuitę Fryderyka Szem-
beka, którym Reszka, wówczas poseł Zygmunta III, zajmował
się w Neapolu w 1592 r. i z którym najpewniej utrzymywał
kontakty również w następnych latach. Egzemplarz ten, obok
podkreśleń i dopisanych na marginesach uwag dowodzą-
cych uważnej lektury, zawiera również poprawkę identyczną

z poprawką autorską uwzględnioną w niniejszej edycji (*Praestitum* → *Praesulum*).

Sporządzony ręką autora dopisek (uzupełnienie tekstu listu)
do strony 509

Transkrybując teksty łacińskie, przyjęto formy preferowane przez *Słownik łacińsko-polski* pod redakcją Mariana Plezi (t. 1–5, Warszawa 1959–1979) oraz zalecane w instrukcji, którą opracowała *Academia Latinitati Fovendae* (*Normae orthographicae et orthotypicae Latinae*, Romae 1990; zob. „Meander” 1992, z. 9–10). Interpunkcja jest zgodna z logiczno-składniowymi zasadami przestankowania w polszczyźnie, czym różni się od tej proponowanej w instrukcji. Liczebniki oddawano

cyframi arabskimi. Podział na akapity oraz ich numeracja pochodzą od edytorów. W przekładzie listu imiona bogów i bohaterów mitycznych polonizowano, wychodząc od form łacińskich; autorów greckich i greckie nazwy geograficzne oddano w sposób możliwie bliski brzmieniu oryginalnemu (oprócz imion i nazw od dawna spolonizowanych, jak np. Tyzyfona). W tekście listu oznaczono nawiasami kwadratowymi rozwiązania skrótów lub – w przypadku owych luźnych kartek z odręcznymi dopiskami Reszki – uzupełnienia braków wynikających z uszkodzenia papieru.

Korektę autorską z przyjętej podstawy (podobnie jak erratę druku) uwzględniono bez zaznaczania w wydawanym tekście. Brano również pod uwagę propozycje koniektur dwóch poprzednich wydawców listu: Angelo Marii Duriniego (*Simonis Simonidae Bendoński... Opera omnia..., procurante A[ngelo] M[aria] Durini...*, Varsavia 1772, s. 334–344), który korzystał z wydania neapolitańskiego, oraz Augusta Bielowskiego (*Szymon Szymonowicz*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny” 1875, s. 120–126), opierającego się, jak można przypuszczać, i na edycji szesnastowiecznej, i na Durinim.

Aparat krytyczny

Tytuł: *LV* – poprawka edytorów; *LIV* (zapis druku: *LIII*) – druk (błąd numeracji)

2.

$\tau\acute{o}\langle\nu\rangle\kappa\alpha\lambda\langle\tilde{\omega}\rangle\varsigma$ – poprawki edytorów za Durinim; $\tau\acute{o}\kappa\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$ – druk (błąd)

4.

$M\langle o\rangle\acute{\upsilon}\sigma\alpha\varsigma$ – poprawka edytorów za Durinim; $\mu\acute{\upsilon}\sigma\alpha\varsigma$ – druk (błąd)

$\mu\langle\tilde{\omega}\sigma\theta\alpha\iota\rangle$ – poprawka edytorów; $\mu\acute{o}\upsilon\sigma\alpha$ – druk (błąd, diplologia)

$\acute{\epsilon}\pi\langle\epsilon\iota\rangle$ – poprawka edytorów za Bielowskim; $\acute{\epsilon}\pi\eta$ – druk (błąd)

5.

$utr\langle u\rangle m$ – poprawka edytorów; $utrn m$ – druk (błąd)

$calca\langle ntur\rangle$ – poprawka edytorów; $calcarunt$ – druk (błąd); zachowanie lekcji druku *calcarunt* wymaga uznania, że podmiot tego orzeczenia pojawia się dopiero w następnym członie zdania złożonego, a przede wszystkim narusza paralelizm znaczeń zaimków: *ipsa sola* ('już same ziemie'), *ipsa templa* ('już same świątynie'), *ipso aspectu* ('już samym widokiem'), bowiem wyrażenie *ipsa sola, quae calcarunt* należy rozumieć jako 'te właśnie ziemie, które podeptali'

6.

Timaeo – transkrypcja edytorów za Durinim; *Thimeo* – druk

$quo\langle d\rangle dam$ – poprawka edytorów; *quodam* – druk (błąd)

8.

urbanitati – poprawka edytorów za Durinim; *urbanitatis* – druk (błąd)

10.

Herculeano – powinno być: *Herculaneo* (por. SEN.MI.Nat. quaest. 6,26,4; FLOR. 1,11,6), ale w obu tomach listów spotykamy formę przymiotnika z przestawką (RESZKA, *Epist. I*, s. 245, 360/361, 423; *Epist. II*, s. 93), dlatego nie dokonano poprawki. Forma *Herculeanus* pojawia się również w innych dziełach z epoki; zob. także objaśn.

Pollium Vedionem – Reszka błędnie przywołał imię Rzymianina, przedstawiając jego człony, co pociągnęło za sobą również zmianę deklinacji. W innych listach znajdujemy wprawdzie formę poprawną, ale tylko jeden jej element; por. RESZKA, *Epist. I*, s. 421: „hinc Puteolanum, ubi Pollio”; *Epist. II*, s. 186: „Pollio piscem sexagenarium [sepelivit]”; zob. także objaśn.

11.

vicino – poprawka edytoerek za Durinim; *vicinio* – druk (błąd)

in Nysita – łacińska nazwa (Nom. *Nesis*; por. STAT.Silv. 3,1,144–149 [k. e₁v]) została przez Reszkę potraktowana jak rzeczownik I deklinacji (*Nysita, -ae*), ale w innym liście spotykamy tę samą formę (RESZKA, *Epist. I*, s. 421), dlatego zrezygnowano z poprawki; zob. także objaśn.

12.

in Pomponiano – Reszka błędnie potraktował pojawiające się w liście Pliniusza imię Pomponianus jako nazwę miejscowości; zob. także objaśn.

13.

Phagus – pochodzący z greki rzeczownik pospolity *phago* (‘żarłok’) potraktowany został przez autora listu jako imię mówiące,

a ponadto Reszka odmienia to słowo wedle drugiej (*Phagus*, -i), nie zaś trzeciej (*Phago*, -onis) deklinacji; zob. także objaśn.

Vitelliani – transkrypcja edytorek; *Vittelliani* – druk; także błąd rzeczowy autora dotyczący imienia cesarza; zob. objaśn.

cetus marinus – Reszka w ten sposób (błędnie? żartobliwie?) zinterpretował słowo *orca* (pojawiające się w anegdocie antycznej i u Agryppy z Nettesheim), które oznaczało zarówno ‘beczkę’ (i w tym sensie użyte zostało przez autora *Historia Augusta* w żywocie cesarza Aureliana), jak i ‘gatunek wieloryba’ (por. PLIN.MA.NH 9,5,12); zob. także objaśn.

ἐν κύκλῳ πί<ν>ειν – poprawki edytorek; ἐν κύκλῳ πινεῖν – druk (błąd); być może błędna forma: ἐν κύκλῳ jest śladem źle odczytanej przez zecera zmiany, jakiej dokonał sam Reszka, zastępując liczbę mnogą: ἐν κύκλοις liczbą pojedynczą: ἐν κύκλῳ; zob. także objaśn.

14.

t<e>mulenti – poprawka edytorek za Durinim; *tumulenti* – druk (błąd)

15.

de quibus Ovidius: „Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis” – błąd co do imienia poety i brzmienia fragmentu; zob. objaśn.

16.

Amphidamantis, poetae celeberrimi – błąd, jako że to nie król Amfidamas był poetą, lecz na jego pogrzeb przybyli najznakomitsi poeci, Homer i Hezjod; zob. także objaśn.

18.

expert<e> – poprawka edytorek; *expertę* [= *expertae*] – druk (błąd)

prodidit... fuit... ignoravit – w orzeczeniach zdań zawistłych Reszka zastosował nie tryb łączący (*modus coniunctivus*), jak wymaga tego klasyczna łacina, lecz oznajmujący (*modus indicativus*), co było częstą praktyką w łacinie średniowiecznej i renesansowej, a w starożytności zdarzało się np. Plautowi. W akapitach 12 i 17, w analogicznych zdaniach podrzędnych, użyty został *coniunctivus*, natomiast w akapitach 22 („intraverunt... volaverit... fingeant”) i 24 („voluit... dixerit”) w tym samym zdaniu występują oba tryby, co jest osobliwe. Poprzedni wydawcy listu (Durini i Bielowski) proponowali poprawki częściowo ujednolicające użycie trybów: 18. *fu<er>it*, 24. *volu<er>it*

19.

Eneida – transkrypcja edytorów; *Aeneida* – druk (błąd); edytorzy uznali to słowo za wyłom w systemie językowym listu, tj. za wtórny polski, rezygnując tym samym z poprawki: *Aenei<s>*, jaka byłaby konieczna, aby błędną tu formę akuzatywu zamienić na nominatiwus. Zapis druku: *Aeneida* jest formą polską, jakkolwiek zachowującą w nagłosie łaciński dyftong *ae* (por. np. tytuł: *Aeneida, to jest O Aeneaszu trojańskim ksiąg dwanaście*, przeł. A. Kochanowski, Kraków 1590). Można też przyjąć, że Reszka popełnił błąd i pod wpływem sąsiadujących ze sobą słów „*Bucolica*”, „*Georgica*” oraz *scripsit* omyłkowo użył akuzatywu (deklinacji greckiej), wydaje się wszakże, że i na taką omyłkę wpływ miała właśnie polszczyzna

Ζεύς καί – niedokładność Reszki, powinno być: *Ζεύς τε καί* (por. RESZKA, *Epist. I*, s. 373, gdzie spotykamy tę samą opustkę); brak enklitycznej partykuły *τε* nie wydaje się szczególnym uchybieniem, bowiem nawet wśród ówczesnych humanistów niewielu znało się na daktyloepitrytach; zob. także objaśn.

ἀδάνα<τοι> – poprawka edytorów; *ἀδάναδους* – druk (błąd)

<c>orpori – poprawka edytorów za Durinim; *eorpori* – druk (błąd)

20.

Typh<o>ei – poprawka edytorów; *Typhaei* – druk (błąd); w greckim imieniu własnym Τυφωεύς oddawanym po łacinie jako *Typhoeus* w owym czasie błędnie uznawano częstkę *-oeus* za składającą się z dwugłoski *oe / ae* – obie wymawiane były jako *e* – oraz końcówki rodzaju męskiego II deklinacji *-us*, tymczasem w grece dyftongiem jest *eu*; istotę problemu unaocznia podział na sylaby: właściwy – *Ty-pho-eus*, błędny – *Ty-phoe(ae)-us*; zob. także objaśn.

23.

Gallienus – poprawka edytorów za Durinim; *Gallienius* – druk (błąd)

<t>ragicas – poprawka edytorów; *ragicas* (rkps: *Ragicas*) – rkps (błąd)

25.

At<e>llam – transkrypcja edytorów i poprawka za Durinim; *Attallam* – druk (błąd); być może należałoby wprowadzić koniekturę: *Albanum*, co daje się łatwo wyprowadzić z widniejącej w druku błędnej formy *Attallam* (*tt* → *lb*, *ll* → *n*, *a* → *u*), taką też nazwę siedziby Domicjana przekazują teksty starożytne; w rejonie opisywanym przez autora znajdowała się jednak Atella, dlatego zdecydowano się przyjąć tę formę; latem 29 r. przez cztery dni Wergiliusz na zmianę z Mecenase (kiedy poecie już nadwyręzał się głos) miał tu czytać *Georgiki* Oktawianowi, który wracając ze Wschodu po zwycięstwie nad Antoniuszem, zatrzymał się wówczas w Atelli na kuracji (*VSD* 27), niewykluczone więc, że Reszka,

mając w pamięci obecność jakiegoś cesarza w Atelli, bezwiednie połączył nazwę tej miejscowości z osobą innego władcy

devictis Sarmatis – lekcja ta daje wprowadzić sens, ale frazeologia języka łacińskiego uprawomocnia także transkrypcję: *de victis Sarmatis*

qu<a>rum – poprawka edytorek; *quorum* – druk (błąd)

26.

subrostrarii – forma druku jest dopuszczalna, dlatego – mimo że w ówczesnych edycjach listów Cyserona (to rzadkie słowo znajduje się w liście Marka Celiusza Rufusa do Arpinaty; CIC.Fam. 8,1,4) obowiązywała odmianka *subrostrani* – zdecydowano się ją pozostawić, nie wprowadzając poprawki; oczywiście o błąd w odczytaniu rękopisu listu przez drukarza wyjątkowo tutaj łatwo (*n* → *ri*)

„*De Iulii Caesaris morte conquestio*” – nieścisłość Reszki co do brzmienia tytułu i bohatera dzieła; zob. także objaśn.

Tarentinum – za wydaniem dzieła Pliniusza Starszego (zarówno dawnymi, jak i dzisiejszymi) należałoby poprawić na <Sur>*rentinum*, jednak utrzymano wersję druku, gdyż *Tarentinum* pojawia się w innym miejscu u Pliniusza (por. PLIN.MA.NH 14,4,39 – np. w wyd. 1582, s. 202) oraz w pracach na temat gatunków wina (por. PRAEFECTUS, *Vin.gener.nat.*, k. 10v: „Tarentinum” oraz „Index”, s.v. „Vinum Tarentinum”); błędy Reszki co do miejsca pochodzenia wina oraz co do faktu, że to nie Tyberiusz, lecz Kaligula uznawał ten gatunek wina za „zaczyn kwas”

vetaverit (druk: *vetauerit*) – błędna forma, powinno być: *vetuerit* (*vet{a}uerit*); Reszka zastosował w odmianie czasownika *veto*, należącego do pierwszej koniugacji, temat *perfectum* kończący się na -*vi* zamiast na -*ui*

ton<d>endo – poprawka edytoerek; *tontendo* – druk (błąd)

28.

bubala – w szesnastowiecznych edycjach komedii Plauta, z której pochodzi to wyrażenie, oraz w drugim tomie listów Reszki (*Epist. II*, s. 179–180) znajdujemy poprawną formę *bubula*, ponieważ jednak trzy inne fragmenty z korespondencji również przynoszą zapis *bubala* (*Epist. I*, s. 306, 323, 382), a wiemy ponadto, że formy *bubulus* i *bubalus* mieszały się humanistom (w pierwszym wydaniu *Adagiów* Erazma *bubalus* w znaczeniu ‘wołowy’ występuje w przysłowiach 1003, 1018, 1113 – 3 razy, 1018 – 2 razy, 1675 – 1 raz, tymczasem w następnych wydaniach jest już *bubulus*), postanowiono utrzymać błędny zapis autorski; zob. także objaśn.

29.

April[is] – uzupełnienie edytoerek za Bielowskim; zgodnie z klasyczną składnią należałoby czytać: *Kalendis April(ibus)* (‘w kalendy kwietniowe’), jednak postanowiono respektować obyczaj piśarski autora, zgodny w tym wypadku z uzusem średniowiecznym (‘kalendy kwietnia’); zob. także objaśn.

STANISLAI
R E S C I I
EPISTOLARVM

LIBER VNVS.

QVIBVS NON NVLLA
eiusdem Auctoris.

PIA EXERCITIA

Pijs Lectoribus non indigna Pij quidam Viri
adiungenda putauerunt.

Ex officina Horatii Saluiani.

NEAPOLI, Apud Io. Iacobum Carlinum, &
Antonium Pacem. M. D. XCIV.

Joan: Bapt: Fuchlerio . Bavario
Consiliario . Auctor

List
do Szymona Szymonowica

Simoni Simonidae, poetae laureato.
Epistola LV

[1.] Ne vivam, Simonide, si mihi missa abs Te salus salutem non attulit et quae ad eius comitatum adiunxisti Teque materiaque digna poemata: Ioel propheta, si ligatis voluisset, Tuis plane usus verbis pedibusque fuisset; repotia Zamoisciana plus nephalia et horas antelucanas quam Dionysia et cenas Cereales redolent, quo quidem nomine meritas Te gratias a Zamoiscio recepisce non dubito reliquarum rerum omnium praeterquam iniuriarum memore senatore. Utinam huius quoque solique caelique gratae sint Gratiae, sed (utut acciderit) virtutis in virtute, benefacti in benefacto praemium est; nulla iustitiae maior merces quam iustum esse.

[2.] Quae porro de rationibus Tuis domesticis oeconomiaeque onere appinxisti, non possum non sapere Te dicere: οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος – „domus amica – domus optima”, οἶκοι μένειν δεῖ τὸ <ν> καλῶς εὐδαίμονα – „domi manere oportet belle fortunatum” aut non beatum illum vere dicier. Equidem,

si me fata meis paterentur ducere vitam
auspiciis et sponte mea componere curas,

iisdem, crede mihi, irem itineribus. Mirum, quam suave suo sub tecto πυκνὰς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος εὐδούσῃ φρενί – „frequentem audire guttam securo animo”. Beatus, qui procul negotiis paterna bobus colit rura suis.

Do Szymona Szymonowica, poety uwiecznionego.

List LV

[1.] Niech zginę, Szymonowicu, jeśli nie przyniosły mi zdrowia pozdrowienia, któreś mi posłał, i poematy, które do nich dołączyłeś – i Ciebie godne, i swojej treści! Joel prorok, gdyby wierszem zapragnął przemówić, Twoich z pewnością słów i miar by używał; zamojskie poprawiny przypominają raczej nefalia i modlitwy odmawiane przed świtem niżli Dionizja i Cerealia, za co z pewnością odebrałeś zasłużone podziękowania od Zamoyskiego, senatora, który w pamięci przechowuje wszystko prócz krzywd. Niechaj boginie wdzięku żyjące na tej ziemi i pod tym niebem także będą Ci wdzięczne, lecz – czy tak się zdarzy, czy inaczej – pamiętaj, że nagrodą za cnotę jest cnota, nagrodą za dobrodziejstwo – dobrodziejstwo; nie ma większej zapłaty za sprawiedliwość, niż być sprawiedliwym.

[2.] A tego, coś dodał, pisząc o swoich sprawach domowych i ciążyących na Tobie obowiązkach gospodarskich, nie mogę rozumieć inaczej, niż gdybyś powiedział: οἶκος φίλος – οἶκος ἄριστος – „dom umiłowany – dom najlepszy”, οἴκοι μένιν δὲ τὸν καλῶς εὐδαίμονα – „a komu się szczęści, niechaj siedzi w domu”, bo w przeciwnym razie nie będzie można nazwać go szczęśliwym. Zaiste,

gdyby życia własnego los dał mi być panem,
podług własnej mej woli z troskami się mierzyć,

wierz mi, tą samą wędrowałbym drogą. Cóż to za rozkosz pod własnym dachem πυκνὰς ἀκοῦσαι ψεκᾶδος εὐδούσῃ φρενί – „słuchać w spokoju ducha, jak spada kropla za kroplą”. Szczęśliwy, kto od trosk z daleka woły swymi ojcowski orze zagon.

[3.] At ego prorsus non video, Simonide, quas clades possit afferre rei Tuae domesticae unius anni absentia. Habent suas agri quoque ferias, amant et arva intercalares, parit et tempestas piscatoribus otium. Debes quidem patriae, debes parentibus, debes Tibi, sed debes et Musis, quarum hic sedes propriae,

quae Tibi, quod rarum est, vivo sublime dederunt
nomen, ab exsequiis quod dare fama solet.

[4.] Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes – relictā penu artium Graecia – ad Aegyptios, ad Magos, Persas, Italos, ut earum gentium ritus, leges, mores, sacra pernoscerent. Quid quod et Μ<ο>ύσας idem Plato dictas putat ἀπὸ τοῦ μ<ῶσθαι>, quod omnibus vestigiis omnia ubique scrutentur et inquirant? Inde menti prudentia, inde sensibus recreatio, inde litteris nitor – cum multa videris, multa audieris, quae – vel sola et nuda – et scientiam addunt et iudicium limant. Longa bonae menti ad prudentiam nulla est via. „Ego te – ait Ulysses ad Achillem – prudentia superavero multum, ἐπ<εἰ> πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα – «quoniam prior natus sum et plura vidi»”.

[5.] Quarum rerum copia dubito utr<u>m alibi quam sub hoc sole et in hoc solo maior, ubi difficile est vel oculum flectere, vel ponere vestigium, quin Tibi ipsa, quae calca<ntur>, sola summorum virorum rerumque maximarum memoriam repraesentent. Crede mihi: saxa, montes, silvae, viae, flumina, lacus, pontes, ipsa adeo templa, theatra, sepulcra, rudera, parietinae sua quadam lingua, quod docet quodque delectet, loquuntur. Excitatur animus et – nescio quomodo – maior se ipso fit rerum sublimium aspectu. Inflammat visa cogitataque saepius aliena virtus et gloria incurrentibus in oculos magnis illis magnorum virorum manibus fortibusque fortium ausis.

[3.] Ale ja, Szymonowicu, całkiem nie pojmuję, jakież to klęski mogłaby sprowadzić na gospodarstwo Twoja jednoroczna nieobecność. Ma ziemia orna czas wytchnienia, i zasiewom miłe odroczenie, i rybakom burza daje odpocząć. Owszem, masz powinności wobec ojczyzny, masz wobec rodziców, masz wobec siebie, masz wszakże i wobec Muz, co tu właśnie obrały sobie siedzibę,

które – a rzadko tak bywa – jeszcze za życia Ci dały
imię wyniosłe, zwykle pośmiertnej sławy to dar.

[4.] Wiemy, że zostawiwszy Grecję, ten skarbiec sztuk, do Egipcjan, Magów, Italów i Persów podróżował Pitagoras i żeglował Platon, by dogłębnie poznać ich obrzędy, prawa, obyczaje i religię. Czy ten sam Platon nie sądzi, że Muzy wzięły swe imię od słowa *μῶσθαι*, wszelkimi bowiem sposobami wszystko wszędzie badają i starają się poznać? Stąd czerpie rozum mądrość, a zmysły odpoczynek, stąd blask wykształcenia – żeś wiele widział i wiele słyszał; to właśnie – już samo w sobie – przysparza wiedzy i wyostreza osąd. Dla tego, kto ma rozum, żadna droga do mądrości nie bywa długa. „Mądrością – mówił Achillesowi Ulisses – zawsze będę nad Tobą górował, i to niemało, *ἐπεὶ πρότερος γενόμενῃ καὶ πλείονα οἶδα* – bom urodził się wcześniej i wiele widziałem”.

[5.] A wątpię, czy gdzie indziej jest większa obfitość tego, skąd czerpać można mądrość, niż pod tym niebem i na tej ziemi, bo tu, dokądkolwiek zwrócisz oczy albo krok uczynisz, już sama ziemia, po której się stąpa, przypomina o najświetniejszych mężach i największych sprawach. Wierź mi: skały, góry, lasy, drogi, rzeki, jeziora, mosty, same wreszcie świątynie, teatry, grobowce, ruiny i zwaliska własnym jakby mówią językiem, i ucząc, i dając przyjemność. Umysł ożywia się i w jakiś cudowny sposób przekracza sam siebie na widok tych wspaniałości. Zapala się, gdy często rozmyślamy i przypatrujemy się cnocie i chwale innych, kiedy stają nam przed oczyma owe wielkie cienie wielkich mężów i śmiałe dzieła śmiałych.

[6.] Si Tibi per Aegypti solitudines aut Arabiae deserta, aut monstrosam Libyam, aut per obnoxios Scytharum excursionibus vastae Podoliae campos, per Scyllas, Syrtes et Charybdes iter faciendum esset, si Catonis cantherio hippoperis impositis, si vehiculo Seneciano insidendum, quod mulae trahentes exossatae ambulando tantum vivere se testabantur, ipse fortasse, ut Te nobis et Musis conservares nec ulli committeres periculo, retinerem. At ita nostrorum vestigiis detrita, ita pervia facta in Italiam via est („Vituliam” rectius dixeris, ἰταλοὶ enim veteri Graecorum lingua – Timaeo et Varrone testibus – „boves” seu „vituli” appellati sunt, quorum hic olim magna copia), ita crebris oppidis, tabernis, hospitiiis distincta et coaedificata videtur Silesia, Moravia, Austria, Styria, Carinthia, ut quasi quodam suburbium Italiae videatur, non ob aliud fortasse a natura tam horridis rupibus interclusae, quam ne vim suam omnem Alpini Boreae in has amoenitates effundant.

[7.] In Italiae porro ingressu Venetias videbis – mari supernatantem civitatem, urbium ocellum, Mercurii forum, emporiorum rosam, Adriatici dominam, divae Cypriae officinam, ad invidiam pulchram, felicem, opulentam et aevi prioris instar togatam. In qua templa, fora, palatia in mediis fluctibus quasi seminata stupesces, usque ad miraculum superba, vias caeruleas, equos ligneos. In pisces et homines totam divisam civitatem: vicos et plateas – pisces, mulli, dactyli, ostreae, conchylia, domos incolunt homines, a quibus illi iam etiam loqui didicissent, si per cohabitatorum ventres producere vitam licuisset.

[8.] Inde vastum Patavium navigabis, illam artium et scientiarum stationem, insignem quondam iuventutis et officii magistram, nunc vereor ne corruptelam; inde – munitam et circumpadanam Ferrariam;

[6.] Gdyby trzeba Ci było wędrować przez odludne ziemie Egiptu albo pustynie Arabii, przez pełną potworów Libię lub szerokie stepy Podola na zagony Tatarów wystawione, przez Scylle, Syrty i Charybdy, siedząc na objuczonym nad miarę wałachu Katona lub na wozie Seneki ciągniętym przez mulice tak wynędzniałe i ślaniające się na nogach, że tylko to, iż wlokły się naprzód, dowodziło, że jeszcze żyją, może i ja powstrzymywałbym Ciebie, pragnąc, abys swą osobę zachował dla nas i dla Muz i nie narażał się na żadne niebezpieczeństwo. Tymczasem droga do Italii (słuszniej mógłbyś nadać jej miano „Byczkowni”, albowiem w języku dawnych Greków – jak poświadczają Timajos i Warron – woły, to jest młode byczki, zwano *ιταλοί*, a było ich tu niegdyś bardzo wiele) stopami naszych krajan tak została przetarta, tak jest dostępna, Śląsk zaś, Morawy, Austrię, Styrię i Karyntię tak gęsto zabudowano dobrze rozmieszczonymi miastami, zajazdami i gospodami, że zdają się przedmieściami Italii, którą natura chyba z tego jedynie powodu odgrodziła budzącymi grozę skałami, by alpejskie boreasze nie wdzierały się z całą siłą do tych rozkosznych miejsc.

[7.] A kiedy już wjedziesz do Italii, ujrzysz unoszącą się na morzu Wenecję – perłę wśród miast, rynek Merkurego, różę pośród portów, panią Adriatyku, przybytek boskiej Cypriki, do pozazdrosczenia piękną, szczęśliwą, bogatą i wzorem wieków minionych odzianą w togę. Oniemiejesz tam na widok świątyń, placów, pałaców jakby zasianych pośród fal i nad podziw okazałych, wodnych ulic, koni drewnianych. Zobaczysz miasto całe podzielone między ryby i ludzi: ulice i place zamieszkują ryby, barbaty, mięczaki, ostrygi i ślimaki, a w domach żyją ludzie, od których tamte już i nauczyłyby się mówić, gdyby apetyt współmieszkańców pozwolił im żyć dłużej.

[8.] Stąd popłyniesz do rozległej Padwy, owej przystani sztuk i nauk, znakomitej niegdyś mistrzyni młodzieży, nauczycielki powinności, dzisiaj, obawiam się, już tylko gorszycielki. Dalej udasz się do otoczonej wodami Padu warownej Ferrary,

inde – studiis et urbanitati amicissimam Bononiam; inde – politissimam et elegantissimam Florentiam; inde – Senas salubres, senibus, ut scis, et valetudinariis olim exaedificatas. Romam deinde pervenies septicollem, illam orbis dominam, illam urbium reginam, Christi vicarii sedem, aream et stationem praesulum ecclesiasticorum, apostolorum praedicatione beatam, martyrum sanguine purpuream, confessorum testimonio gloriosam, quam vidisse, in qua vestigium posuisse, qui se Christianos meminerunt, partem benedictionis reputant. „Stetisse – ait Hieronymus – ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est”; vere ut etiam ethnicus ille dixerit:

Dignus Roma locus, quo deus omnis eat.

[9.] Inde per felicem Campaniam, plus – ut ille ait – unguenti ferentem, quam ceterae provinciae olei, Neapolim pervenies, Parthenopes tumulo claram Nympharum sedem, Volupiae aream, sole soloque suo beatam. Narro Tibi: situs amoenitate, maris Crate-re, collium corona, insularum crebritate, promunturiorum aspectu – plane primam; templis, castris, palatiis, praesidiis, ingeniis, opificiis, arcibus, portubus, opibus, frugibus solique sui fructibus – nemini secundam; locis porro suburbanis et magnis semper viris caram et ipsis etiam – ut gentilitas putabat – diis immortalibus amicam, nullum enim extra civitatem ponere vestigium poteris, quin in magnos alicuius semidei manes incurras.

[10.] Aeneam, si voles, vel in Miseno, vel ad lacum Avernum umbram Anchisis, patris sui, quaerentem, vel cum Sibylla colloquentem invenies; Scipionem – Linternis; Iulium Caesarem –

stamtąd zaś do Bolonii, miasta jakże przyjaznego studiom i sprzyjającego nabieraniu ogłady, następnie do Florencji, najwytworniejszej i najelegantszej, z niej zaś do korzystnej dla zdrowia Sieny, wzniesionej kiedyś, jak wiesz, ku pożytkowi ludzi starych i ozdowieńców. Potem dotrzesz do Rzymu leżącego na siedmiu wzgórzach, pana świata i króla miast, stolicy Chrystusowego wikariusza, siedziby i przybytku biskupów Kościoła, Rzymu błogosławionego nauczaniem apostołów, purpurowego od krwi męczenników, sławnego świadectwem wyznawców, tego, który ujrzeć i po którym stąpać ci, co mienia się chrześcijanami, poczytują sobie za błogosławieństwo. „Stanąć tam – powiada Hieronim – gdzie stanęły stopy Pana, jest częścią wiary”, słusznie zatem rzekł ów poganin:

Każdemu bogu przystoi do Rzymu wszak iść.

[9.] Stąd przez szczęśliwą Kampanię, więcej przynoszącą – jak mówi ów autor – wonnego olejku niż pozostałe prowincje dają oliwy, przybędziesz do Neapolu, słynącej grobem Partenopy siedziby Nimf, krainy Rozkoszy, miasta, któremu błogosławi i niebo, i ziemia. Powiadam Ci, że rozkoszne położenie, morska zatoka zwana Kraterem, wzgórze okalające Neapol niczym wieniec, mnogość wysp i widok z przylądka czynią go wśród miast najpierwszym, a i swymi świątyniami, warowniami, pałacami i strażnicami, talentem obywateli i kunsztem rzemieślników, swymi łukami triumfalnymi i portami, swą potęgą, płodami i owocami ziemi – żadnemu nie ustępuje. Jego okolice i wielkim mężom zawsze były drogie, i – jak uważali poganie – samym bogom nieśmiertelnym miłe, ani kroku bowiem nie postąpisz za miasto, byś nie natrafił na wielkie cienie jakiegoś półboga.

[10.] Eneasza, jeśli zechcesz, zobaczysz albo w Mizenum, albo nad Jeziorem Awerneńskim, jak szuka cieni swego ojca, Anchizesa, lub jak rozmawia z Sybillą; Scypiona – w Linternach; Juliusza Cezara –

in portu Baiano; Pompeium – in Herculeano; Neronem – ad fossam Cumanam; Syllam et Tarquinium – Puteolis; Marium – ad caput Miseni; Octavium Augustum – in Octaviano vel in ipsa Neapoli quinquennale certamen gymnicum spectantem; Lucullum, togatum illum Xerxem – vel ad Euploas, vel ad Pausilypi piscinas; Hannibalem – Capuae; Marcellum – Nolae; Fabium Max[imum] – in collibus Campanis; Pollium Vedionem, homines ad murenas damnantem – in Pausilypo; alios – alibi.

[11.] Et si infra dignitatem duxeris cum mortalibus in paradiso conversari, ipsos Tibi deos olim vocatos ostendam: Saturnum – in vicino Latio latentem; Minervam – in Surrentino promunturio; Plutonem, Proserpinam, Minoem, Rhadamanthum – ad lacum Avernum; Herculem – in Vacculo vel ad montem Baulum, vel in Pompeiano armenta pascentem; Nymphas – in Nysita; Sirenes – in Capreis.

[12.] Crede mihi, vel sola istiusmodi vestigiorum inspectio – magna prudentiae mater. Et – quia cessator esse non soles – si forte quid abditum in natura libebit adhuc quaerere, Plinii manes in Pomponiano, ad Vesuvii radices, consulemus. Aut is, aut alius nemo nobis aperiet – non sine fructu fortasse eius, quae Te Leopoli et distinet, et detinet, oeconomiae Tuae – quomodo quercus nostrae transformari queant in vites bonum vinum ferentes (quod fieri posse Magnus Albertus putabat); aut quomodo queant arborum culmina hordeum producere, quod in Moesia Antonini Pii tempore factum legimus; aut cur pinus Ravennatenses cum nucleis, Andreovienses conos producant sine nucleis; aut quae sit illa regio ultra Alpes, in qua siligo post biennium convertitur in triticum (o, nos opulentos!); aut ubi raphanum adeo excrescat, ut infantium puerorum magnitudinem superet; aut qua arte curari rapae possint, ut singulae quadraginta libras ponderent.

w porcie w Bajach; Pompejusza – w Herkuleanum; Nerona – nad kanałem kumańskim; Sullę i Tarkwiniusza – w Puteolach; Mariusza – na przylądku Mizenum; Oktawiusza Augusta – w Oktawianum lub w samym Neapolu, jak ogląda zawody sportowe, które odbywały się tutaj co cztery lata; Lukullusa, tego Kserksesa w todzie, spotkasz albo na Euplojach, albo nad stawami Pauzylipu; Hannibala – w Kapui; Marcellusa – w Noli; Fabiusza Maksymusa – na wzgórzach Kampanii; Polliusza Wediona, który skazywał ludzi na pożarcie przez mureny – w Pauzylipie; innych – gdzie indziej.

[11.] A gdybyś uznał, że obcowanie w raj z śmiertelnikami jest Ciebie niegodne, to i tych Ci pokażę, których niegdyś zwano bogami: Saturna, ukrywającego się w pobliskim Lacjum; Minerwę – na Przylądku Surrentyńskim; Plutona, Prozerpinę, Minosa i Radamantysa – nad Jeziorem Awerneńskim; Herkulesa, jak pasie bydło czy to w Wakkulum, czy na górze Baulus, czy na polu pompejańskim; Nimfy – na Nyzycie; Syreny – na Kaprejach.

[12.] Wierz mi, już samo oglądanie ich śladów jest początkiem wielkiej mądrości. A gdybyś zapragnął – bo przecież zwykle nie ustajesz w dociekaniach – zgłębić jeszcze jakąś tajemnicę natury, w Pomponianum, pod Wezuwiuszem, zadamy pytania ceniom Pliniusza. Nikt inny, tylko on wyjawi nam – zapewne nie bez pożytku dla Twojego gospodarstwa, co to i zajmuje Cię, i zatrzymuje we Lwowie – jak zamienić można nasze dęby w winną latorośl, która dawałaby szlachetne wino (że to możliwe, przekonany był Albert Wielki); albo jak sprawić, żeby na wierzchołkach drzew rodził się jęczmień, co – jak czytamy – zdarzyło się w Mezji za czasów Antonina Piusa; albo też dlaczego sosny z okolic Rawenny dają szyszki z orzechami, a nasze jędrzejowskie – bez orzechów; albo w jakim to kraju za Alpami gorsza pszenica po dwóch latach zamienia się w pszenicę lepszą (o, my bogacze!); lub gdzie wyrasta rzodkiew tak okazała, że przewyższa wielkością małego chłopca; lub też jak umiejętnie można by uprawiać rzepę, by pojedyncze sztuki ważyły 40 funtów.

[13.] Licebit et hoc expostulare, cur vitio vertat septemtrionalibus populis, quos barbaros vocat, quod urorum cornibus binas urnas tenentibus bibant, cum apud suos Romanos Milo cadis, Phagus in mensa Vitelliani plenis urceis tantum vini hauserit, quantum cetus marinus vasto non hausisset corpore. Nonne et hoc notissimum Romanos bibisse pateris, ab eo dictis, quod latius pateant? Varro testis. Nonne ter tria pocula multiplicabant? Ausonius testis. Nonne amphora? Suetonius testis. Nonne Graeco more, maioribus scilicet poculis? Cicero testis. Nonne pro salute principum? Dio testis. Nonne in gratiam absentium amicorum? Tibullus testis. Nonne tot cyathos, quot fuissent in amici nomine litterae? Martialis testis. Nonne in orbem a summo ad infimum? Athenaeus testis, qui hoc genus vocat „ἐν κύκλῳ πίνειν”. Nonne propinabant? Homerus testis. Nonne cum nive? Martialis testis.

[14.] Quin et fidem homini per errorem lapso faciemus, quod septemtrionales populi cerevisia vel – ut ille vocat – hordeaceo vino t<e>mulentis non semper in tergum cadant, quod ille scriptum reliquit, sed in omnem partem: ante, retro, proni, supini, ad dextram, ad laevam – sine discrimine – labantur. O, quantum tanto viro ad eam, quam profitetur, rerum omnium cognitionem defuit: ebrium cadentem numquam vidit. Habebo et ego, quod cum multiscio philosopho expostulem: cur matutinam urinam calidam pedibus instillatam et infelix appositum lolium prodesse podagricis putavit, cum nobis non prosit, aut – quod nunc, ad Te scribens, in hortulo meo demiror – cur ceterae arbores omnes floreant, sola ficus non floreat?

[13.] Będzie też wolno zapytać Pliniusza, dlaczego ludom północnym, zwanym barbarzyńskimi, zarzuca, że piją z rogów tura, w których mieszczą się aż dwa wiadra płynu, gdy tymczasem, u jego Rzymian, Milon, wychylając całe baryłki, a pewien Żarłok na ucztę Witelliana – pełne dzbanki, wchłonęli tyle wina, ile wieloryb nie wchłonąłby do swego przeogromnego cielska. Czyż nie wiadomo powszechnie i tego, że Rzymianie pili z naczyń zwanych *paterae*, od tego właśnie, że się szeroko otwierały? Poświadczają to Warron. Czyż nie mnożyli trzech kielichów? Poświadczają Auzoniusz. Czyż nie pili całymi amforami? Poświadczają Swetoniusz. Czyż nie na sposób grecki, a więc z większych kielichów? Poświadczają Cyceiron. Czyż nie za zdrowie władców? Poświadczają Dion. Czyż nie na cześć nieobecnych przyjaciół? Poświadczają Tibullus. Czyż nie tyle pucharów, ile było liter w imieniu przyjaciela? Poświadczają Marcjalis. Czyż nie w kole, od najgodniejszego miejsca do najniższego? Poświadczają Atenajos, który ten sposób nazywa *ἐν κύκλῳ πίνειν* – „piciem w kole”. Czyż nie przepijali do siebie? Poświadczają Homer. Czyż nie pili ze śniegiem? Poświadczają Marcjalis.

[14.] Nie uwierzmy też człowiekowi zwiedzionemu przez błąd w tej sprawie, że ludzie pochodzący z północy, upiwszy się piwem, czyli – jak powiada ów autor – winem jęczmiennym, zawsze upadają na plecy (a tak właśnie napisał), albowiem padają oni – bez różnicy – na wszystkie strony: do przodu, do tyłu, wyprostowani, pochyleni, na prawo, na lewo. O, jak bardzo mężowi tak znakomitemu brakowało dogłębnego rozeznania w sprawie, na której temat się wypowiadał: doprawdy nigdy nie widział, jak upada pijak. Będę i ja miał pytanie, które zadam wiele wiedzącemu filozofowi: dlaczego to uznał, że ciepły mocz poranny wylany na stopy i przyłożona do nich płonna życica pomagają podagrykom, skoro nam nie pomagają, albo – co mnie teraz zdumiewa, gdy pisząc do Ciebie, patrzę na swój ogródek – czemu to wszystkie drzewa kwitną i tylko jedna jedyna figa nie kwitnie?

[15.] Si flos orationis et gemmata verba delectabunt, vel in domo sua Rabiriana, vel in villa Neapolitana, quam Silius Italicus ipso mortuo emerat, vel in Baiis – de quibus Ovidius: „Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis” – magnum illum Ciceronem disserentem audiemus, ex eoque cognoscemus, somnium Scipionis somniumne fuerit an insomnium, an visio, an oraculum, an phantasma, an geminae portae somni, an earum altera – cornea, „altera – candenti perfecta nitens elephanto”. Licebit et hoc e tanto viro quaerere, cur orationes suas non combusserit potius salutem promittente Antonio, ut se Musis et reipub[licae] conservaret, quam caput praecidendum a se defenso Popilio cum tanto doctorum dolore dederit.

[16.] Si Tuis poetis loqui libebit, Homerum in Cumis invenies. Forte hoc saeculo nobis revelabit, qua patria quibusque parentibus natus sit, quod – praeterquam Apioni grammatico – nulli adhuc mortalium revelasse memoratur, ea tamen lege, ne cuiquam secretum sibi creditum patefaceret, septem, quod nosti, de eius nativitate contententibus urbibus. Quis scit, an non et illud enodabit aenigma, quod in Chalcide ad Amphidamantis, poetae celeberrimi, exsequias proposuit:

Musa, mihi memora, quatenus numquam ante fuerunt
postque futura haud sunt...

[17.] Quaeremus et hoc, cur immenso risu cum ceteris diis riserit potius, quam doluerit, Iuppiter, videns filiam suam Venerem

[15.] A jeśli przyjemność nam sprawią kwiaty sztuki oratorskiej i słowa niczym klejnoty, to albo w jego własnym domu Rabiriuszowym, albo w willi neapolitańskiej, co to ją Syliusz Italik kupił po śmierci mówcy, albo w Bajach – o których powiedział Owidiusz: „Żadne miejsce na świecie rozkosznym nie równa się Bajom” – posłuchamy, jak rozprawia sam wielki Cyceiron, i dowiemy się od niego, czy sen Scypiona snem był czy jawą, wizją czy proroctwem, czy też wyobrażeniem, i czy dwie są bramy snu, jedna z nich zaś rogowa, a druga, „z kości słoniowej, doskonałą łśni bielą”. Wolno będzie i o to męża tak znakomitego zapytać, dlaczego kiedy Antoniusz obiecywał ocalenie, nie spalił raczej swych mów, by uratować się ku pożytkowi Muz i rzezczypospolitej, miast położyć głowę, by ściał ją Popiliusz – którego był przecież obrońcą – ku tak wielkiemu bólowi ludzi uczonych.

[16.] A jeśli przyjdzie Ci ochota porozmawiać z Twoimi poetami, Homera znajdziesz w Kumach. Może wyjawi nam dzisiaj, w jakich stroinach i z jakich rodziców przyszedł na świat, czego dotąd, jak pamiętamy, nie wyjawiał żadnemu śmiertelnikowi oprócz gramatyka Apiona, a i jemu pod tym tylko warunkiem, że nikomu nie odkryje on powierzonej tajemnicy, bo, jak wiesz, siedem miast spierało się o miejsce narodzin Homera. Może objaśni i tę zagadkę, którą zadał w Chalkidzie podczas igrzysk pogrzebowych ku czci znakomitego poety Amfidamasa:

Muzo, opowiedz mi o tym, co nigdy się nie zdarzyło
i co się w przyszłości nie zdarzy...

[17.] Zapytamy i o to, dlaczego nie smucił się Jowisz, lecz wraz z innymi bogami śmiał niepowstrzymanym śmiechem, widząc swą córkę Wenus,

in amplexu Martis dormientem, prudentis Vulcani vinculis circum-fusus risuique deorum propinatos; aut cur ex Iovis cerebro armata nata sit Minerva; aut cur Apollo cum ceteris diis beatis non interfuerit in nuptiis Achillis; aut cur mures equestres copias contra ranas non eduxerunt vel cur non comedant raphanos, caules, cucurbitas betasque virides. Causam quoque petemus, cur huic Soli non oculos tantum, sed et aures tribuat, nec tantum intuentem, sed omnia etiam faciat exaudientem.

[18.] Vergilium quoque in colle Pausilypo curae maerorisque expert<e> convenire poteris. Forte, quod olim tacuit, ne Romanos, rerum dominos, proditoris gentilicios faceret, hoc tempore nobis aperiet: Aeneasne pius an Sinon Sisyphius Troiam infelicem prodidit aut cur Iuno, summi soror Iovis et coniunx, Aeneae, Veneris ex eodem Iove natae filio, ita fuit inimica – an forte ignoravit Romanos ex eius posteritate surrecturos, coniugis et mariti sui tam superstitiosos cultores?

[19.] Et si forte extra Heliconem sine stilo et pugillaribus hominem otiosum viderimus, libebit et hoc quaerere: cum et *Bucolica*, quae scripsit, et *Georgica*, et *Eneida* paulo plus ultra octoaginta sex milia et quadringentos pedes contineant, immo et ipsius Homeri tam *Ilias*, quam *Odysea* vix excedant centum septuaginta pedum milia supra trecentos – fierine possit, ut duo sola heroica carmina decies centena supra quattuor pedum milia contineant? Si tam catus poeta ignorabit, exemplum proponemus sub Alpino Borea natum:

Mille boves pascunt vitulorum milia centum,
musca super vitulum quemlibet una sedet.

jak śpi w objęciach Marsa i jak oboje, Mars i Wenus, zostali oplątani siecią bieglego w swej sztuce Wulkana i wystawieni na pośmiewisko bogów; albo dlaczego z głowy Jowisza narodziła się Minerwa, i to w pełnej zbroi; albo dlaczego Apollo wraz z innymi szczęśliwymi bogami nie zjawił się na weselu Achillesa; lub dlaczego myszy nie poprowadziły przeciw żabom konnicy lub też dlaczego nie jadają rzepy, kapusty, dyni i młodych buraków. Zapytamy także o przyczynę, dla której temu oto Słońcu dał nie tylko oczy, lecz i uszy, sprawiając, że nie tylko widzi ono wszystko, ale i wszystko słyszy.

[18.] Także Wergiliusza będziesz mógł spotkać na wolnym od trosk i smutku wzgórzu Pauzylipum. Może teraz odsłoni przed nami to, co kiedyś przemilczał, by Rzymian, panów świata, nie uczynić rodakami zdrajcy, a mianowicie czy to pobożny Eneasze, czy Sinon, ten krewniak Syzyfa, zdradził nieszczęsną Troję albo dlaczego Junona, siostra i żona Jowisza najwyższego, była tak nieprzyjazna Eneasze, synowi Wenus, córki tego samego Jowisza – czyżby nie wiedziała, że Rzymianie zrodzeni z jego, Eneasza, potomków będą gorliwymi aż do przesady czcicielami żony i jej małżonka?

[19.] A jeśli gdzieś – już nie na Helikonie – ujrzymy tego męża, jak odpoczywa bez rylca i tabliczek, może przyjdzie nam ochota zapytać go i o to: skoro i *Bukoliki*, które napisał, i *Georgiki*, i *Eneida* liczą nieco ponad 86 400 stóp, a poematy samego Homera, *Iliada* i *Odyseja*, ledwie przekraczają 170 300, czy jest możliwe, aby dwa tylko wiersze heroiczne liczyły stóp więcej niż 1 004 000? Jeżeli tak bystry poeta nie będzie tego wiedział, podamy mu ten oto przykład zza Alp:

Tysiąc wołów pasie sto tysięcy byczków,
a nad każdym byczkiem jedna muszka siedzi.

Si musica delectabit

monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen,

– Misenum, Aeneanum tibicinem, dulci canentem syringa audiemus; si scire futura, sicut Aeneae, sic et nobis Sibylla Cumana, quae venient, revelabit, forte et praeterita, quae scilicet rerum facies fuerit, antequam *χθόνα δατέοντο Ζεὺς καὶ ἄθάνα<τοι>* – „terram partiebantur Iuppiter et immortales”. Quid ais? Aut ab ista vate, aut ab alio nemine, cognosces, cur Iuppiter, aurum quod siet adulterinum, signa dedit aperta inter homines,

sed quo queat signo malus cognoscier
insitus nullus character <c>orpori.

[20.] Bellica forte studia libebit inspicere? Magnum Tibi certamen Liberi Patris cum Cerere tota Campania ostendam; si et vastos Gigantes et Iliacas patris Aeneae naves – Aenariam (Graecis Pitheculusam, nunc Hischiam dictam) navigabimus, Typh<oei>, centicipitis Gigantis, Iovis icti fulmine, nobilitatam insulam, aut circa Vesevum interdiu et noctu oberrantes videbimus; si et veteris morem Libitinae – Miseni ad Misenum inspicemus exsequias: pyram pinguem taedis et robore secto, frondes atras, ferales cupressos, arma, athena, latices, purpuras, feretra, faces aversas, tura, dapes, crateres, olivas, flammās, undas, vina, cineres, ossa, denique et favillas cado tectas atheno.

A jeśli przyjdzie ochota na muzykę

pod górą, co niebios dosięga, co dziś Mizenus się zowie
i co na wieczność to imię, na zawsze, będzie nosiła,

posłuchamy, jak Mizenus, trębacz Eneasza, gra na słodko brzmiącej syrindze; gdybyśmy zaś zapragnęli poznać przyszłość, Sybilla Kumańska jak przed Eneaszem, tak i przed nami objawi to, co ma nadejść, a może i to, co minęło, czyli jak wyglądał świat, zanim *χθόνα δατέοντο Ζεὺς καὶ ἄθάνατοι* – „Jowisz i bogowie nieśmiertelni rozdzielili ziemię między siebie”. I cóż Ty na to? Tylko od tej wieszczki – i od niko-
go innego – dowiesz się, czemu Jowisz dał ludziom znaki, które jasno wskazują, że złoto jest fałszywe,

w ludzkim zaś ciele nie tkwi żaden znak, po którym
niegodziwego mógłbyś łatwo rozpoznać człowieka.

[20.] A może zechcesz zająć się sprawami wojskowymi? Jak Kampa-
nia długa i szeroka pokażę Ci wielki pojedynek Ojca Libera z Cererą.
Jeżeli zaś olbrzymich Gigantów i trojańskie statki ojca Eneasza za-
pragniesz ujrzeć, poześlujemy na Enarię (przez Greków zwaną kiedyś
Pitekuzą, a dzisiaj – Ischią), przesłanną wyspę Tyfeusa, stugłowego
Giganta, którego Jowisz raził piorunem, albo zobaczymy ich, krążąc
w nocy i we dzień wokół Wezuwiusza. Gdybyś chciał poznać dawne
obrzędy Libityny, w Mizenum zobaczymy uroczysty pogrzeb Mize-
na: ogromny stos z żywicznej sosny i bierwion dębowych, czarne li-
ście, żałobne cyprysy, oręż, spiżowe naczynia, wody, szaty purpurowe,
mary, odwrócone twarze, kadzidła, potrawy ofiarne, dzbany, oliwę,
płomienie, strugi, wina, popioły, kości, a wreszcie i tłące się prochy
złożone w głębokiej urnie ze spiżu.

[21.] In reditu, si voles, et labyrinthum, et Daedalum volantem ad Centumcellas, et paludem Acherusiam, et Cerberum tricipitem, et Ditis moenia, et eburneam portam, et auricomas ilices apud Cumas invenies, forte et ferreos Eumenidum thalamos, et Centauros stabulantes, et Scyllas bifformes, et Briareos centumgeminos, et Lernas stridentes, et armatas Chimaeras Gorgonesque Harpyiasque, et illum terribili squalore Charontem, cui plurima mento canities inculta iacet, et succinctam Tisiphonem, forte et Minoem, vitas et crimina discentem, Gnossiumque Rhadamanthem.

[22.] Inde Puteolos divertemus, ubi sua scripsit Herodianus *Symposia*. Iuvabit ex eo cognoscere, cur in aedem Herculis nec canes unquam, nec muscae intraverunt vel quomodo Archytae Tarrentini lignea columba volaverit, aut cur olim Neapolitani Apollinem imberbem, Liberum Patrem barbata senilique facie tota Campania fingeant, cum idem sit Liber Pater et Apollo. Forte etiam narrabit, quid Sirenes cantare sint solitae aut num veris lacrimis Iulii Caesaris equi necem domini sui fle[verint].

[23.] Libebit et hoc quaerere, an per leges gladiatorum, secutorum, venatorum Gallienus imperator donare venatorem corona potuerit, quod taurum ingentem decies in harenam e cavea perductum decies ferire non potuerit, taurum dicens toties non ferire difficile esse; aut – an impostura dici debeat, quod in negotiatorem impostorem ad leones uxoris rogatu damnatum, quod illi gemmas vitreas magno pretio vendidisset, pro leone medio theatro caponem ex cavea emisit, nil aliud rem ridiculam mirantibus respondens quam „imposturam fecit, imposturam passus est”, ac ita impunitum dimisit.

[21.] W drodze powrotnej, jeśli zechcesz, w pobliżu Kum odnajdziesz i labirynt, i Dedala lecącego do Stu Komnat, i bagnistą Acheruzję, i trzygłowego Cerbera, i mury Disa, i bramę z kości słoniowej, i złotolistne dęby, a może i żelazne komnaty Eumenid, i stojące w stajniach Centaury, i dwukształtne Scylle, i bliźniaczych Briareosów o stu ramionach, i przeraźliwie syczące Hydry lernejskie, i zbrojne ogniem Chimery, i Gorgony, i Harpie, i straszliwie brudnego Charona, z długą siwą brodą, zmierzwną i gęstą, i Tyzyfonę w długiej sukni, a może nawet Minosa, co bada ludzkie żywoty i rozpoznaje występki, a z nim Radamantysa z Knossos.

[22.] Stąd skierujemy się do Puteolów, gdzie Herodian napisał swoje *Biesiady*. Miło będzie się dowiedzieć, dlaczego do świątyni Herkulesa nigdy nie wchodziły psy ani nie wlatywały muchy albo w jaki sposób fruwała drewniana gołębica Archytasa z Tarentu, lub też dlaczego Neapolitańczycy w całej Kampanii przedstawiali niegdyś Apollina bez brody, a Ojca Libera – z twarzą brodatego starca, skoro Ojciec Liber i Apollin to ta sama postać. Może opowie Herodian i o tym, co zwykle śpiewały Syreny albo czy konie Juliusza Cezara prawdziwymi łzami opłakiwały zabójstwo swego pana.

[23.] Zechcesz, to zapytamy, czy wedle przepisów obowiązujących w walkach gladiatorów, gladiatorów ciężkozbrojnych i gladiatorów-myśliwych mógł cesarz Gallienus obdarować wieńcem myśliwego za to, że ten dziesięć razy nie zdołał ugodzić ogromnego byka dziesięciokrotnie wyprowadzanego z podziemnej zagrody na arenę, mówiąc, iż trudną jest sztuką tyle razy nie trafić; albo – czy oszustwem należy nazwać postępek cesarza, kiedy to na handlarza-oszusta, skazanego na pożarcie przez lwy (czego zażądała cesarska małżonka, za wysoką cenę sprzedał jej bowiem szklane klejnoty), zamiast lwa na środek teatru wypuścił z zagrody kapłona, a dziwiącym się jego żartowi odpowiedział tylko, że „ten, który popełnił oszustwo, sam został oszukany”... i uwolnił handlarza bez kary.

Licebit in eodem theatro diversa peregrinaque chorearum et saltationum genera inspicere: Cretenses, Ionicas, Laconicas, Doricas, <t>ragicas, comicas, Baeticas, Batavicas, Numidicas, satyricas, Mauritanas, parthenias, comos, tetracomos, Calabrisimos.

[24.] Licebit et mare inter Baianas et Puteolanas moles, 3600 passuum ponte – ad Xerxis imitationem, qui Hellespontum, sinu Baiano angustiores, contabulaverat – in Appiae viae formam a Caligula silice stratum, inspicere, quem si – post decursum phalerato equo pontem deiectosque de eo spectatores – aut canticum desaltantem, aut aurigantem, aut reorum defensiones meditantem animo quietiore invenerimus, quaerere securius poterimus, cur Homeri et Virgilii carmina, et Livii historiam voluit abolere aut cur Senecae doctissimi scripta harenam esse sine calce dixerit.

[25.] Domitianum ad At<e>llam videbimus. Licebit cum eo expostulare, cur devictis Sarmatis lauream modo Capitolino Iovi rettulit, cum tamen Sarmatae legionem eius cum legato simul ad internecionem deleverint, et – si sagittas habebit ad manum, qu<a>rum praecipuo studio tenebatur – patriae Tuae more licebit experiri, uter Vestrum melius tantaque arte iacula dirigat, ut palmam dextrae manus pueri procul stantis pro scopulo dispansam non laedat, sed per intervalla digitorum nulla secuta laesione missas sagittas penetrare faciat, aut ardentem candelam ceream, supra frontem stantis pueri applicatam, iacto iaculo exstinguat, quod nostris catholicissimis Masovitis sollemne esse non ignoras illo – quo, scis – tempore.

W tym samym teatrze będzie też można przyjrzeć się różnego rodzaju cudzoziemskim pługom i tańcom: kreteńskim, jońskim, lakońskim, doryckim, tragicznym i komicznym, betyckim, bawawskim, numidyjskim, satyrowym, mauretańskim i dziewiczym, będzie też swawolny korowód, poczwórny swawolny korowód i taniec kalabryjski.

[24.] Przypatrzymy się także morzu pomiędzy molem w Bajach i molem w Puteolach, które Kaligula – naśladowając Kserksesa, co przez Hellespont, węższy przecież od zatoki w Bajach, przerzucił most drewniany – przykrył na podobieństwo Drogi Appijskiej mostem kamiennym liczącym 3600 kroków; a jeśli znajdziemy cesarza – po tym jak, siedząc na koniu w bogatej uprzęży, przejedzie już przez most i kiedy strąci z niego widzów – gdy będzie tańczył przy wtórze śpiewu albo na wyścigach powoził zaprzęgiem, lub też w łagodnym nastroju obmyślał mowy w obronie oskarżonych, już całkiem bezpiecznie będziemy mogli zapytać, dlaczego chciał zniszczyć pieśni Homera i Wergilego i dzieło historyczne Liwiusza albo dlaczego mawiał, że pisma Seneki, człowieka wielce uczonego, są jak piasek bez wapna.

[25.] Domicjana zobaczymy w Atelli. Wolno będzie domagać się od niego odpowiedzi, dlaczego zwyciężywszy Sarmatów, ofiarował Jowiszowi Kapitołińskiemu tylko wieniec z wawrzynu, choć przecież Sarmaci wycięli w pień jego legion wraz z dowódcą, a jeśli akurat będzie miał pod ręką łuk i strzały, bo strzelanie z łuku nadzwyczaj go przecież zajmowało, sprawdzimy w sposób praktykowany w Twojej ojczyźnie, który z was lepiej i z takim kunsztem wypuści pocisk, że nie zadraśnie służącej za cel rozwartej dłoni prawej ręki chłopca stojącego w oddali, lecz sprawi, że wypuszczona strzała przejdzie między palcami, nie pozostawiając żadnego draśnięcia; albo który z Was, wypuściwszy strzałę, zgasi płonącą woskową świecę, umocowaną nad czołem stojącego chłopca; dobrze wiesz przecież, że mają we zwyczaju tak czynić – i wiesz kiedy – nasi arcyprawowierni Mazowszanie.

[26.] Si forte animus discendo, oculi spectando, pedes ambulando dolebunt, ad otiosas Te Capreas quietis causa mittam, Apraxopolim ab Augusto vocatas, ubi Tiberium, contemptissimae inertiae principem, salutare garrireque omnia poteris, quae solent subrostrarii, rogare praeterea, utrum in eius bibliotheca exstet adhuc Aselii Sabini dialogus, HS ducentis ab eo emptus, in quo boleti et ficedulae, et ostreae, et turdi certamen induxit, aut eiusdem Tiberii lyricum carmen, quod inscripsit *De Iulii Caesaris morte conquestio*; tum et illud, quae causae tam insolitae legis fuerunt, ut ieiuni homines biberent potusque vini cibos antecederet, aut quo praecipue meri genere – Tarentinum enim ut „generosum acetum et nobilem vappam” oderat – in sua delectabatur iuventute, aut cur vitrum solidum et argenti instar flexibile ad lacum Lucrinum trucidato inventore et ipsa etiam dissipata fornace parari vetaverit. Forte causam quoque dicet, cur tonante caelo lauro coronabatur aut in ton<d>endo capite servaret interlunia et hoc etiam, tantundemne nocte illuni, quantum claro die cerneret. Et reliqua istiusmodi multa libere Tibi garrire cum principe ante mortem sepulto licebit aut nullas, aut ineptas, aut luxuriosas, aut ridiculas res in Capreis agente.

[27.] Iam, ni fallor, vides, quam multae in Tuo ad nos adventu utilitates, quam praecipua habebis in his oris enucleata paradoxa quamque multarum rerum abditarum efficiemur gnarures. Quo magis operam dabis, ut venias, nec illud amplius putidum nobis occinas: „Mirum est, quam sum occupatus”, aut ego tam invisio verbo lumbos defractos curabo.

[26.] A kiedy już głowa rozboli od nauki, oczy od patrzenia, a nogi od wędrowania, poślę Cię, byś odpoczął, na beztroskie Kapreje, zwane przez Augusta Miastem Bezczynności, gdzie będziesz mógł pozdrowić Tyberiusza (władcę, którego lenistwo zasługuje na najwyższe potępienie) i – jak to zwykle czynią plotkarze z rynku – pogawędzić z nim o wszystkim, a nadto zapytać, czy w jego bibliotece znajduje się jeszcze ów dialog Azeliusza Sabina, zakupiony przezeń za 200 000 sestercjów, w którym tamten przedstawił spór pieczarki, figojadki, ostrygi i kwiczoła, albo pieśń samego Tyberiusza, zatytułowana *Żale nad śmiercią Juliusza Cezara*. I o to wówczas będziesz mógł zapytać, jakie były przyczyny ogłoszenia tak niezwykłego prawa, nakazującego ludziom pić na czczo, a spożywanie posiłków poprzedzać wypiciem wina, albo jaki gatunek niezmieszanego z wodą wina cesarz upodobał sobie szczególnie w młodości (wszak do tarentyńskiego czuł odrazę, uważając je za „szlachetny ocet i zacny kwas”), a także o to, dlaczego zakazał wytwarzania szkła twardego, a zarazem giętkiego jak srebro, zgładziwszy wcześniej nad Jeziołem Lukryńskim jego wynalazcę, a nawet roztrzaskawszy sam piec. Może cesarz wyjaśni też, z jakiego to powodu wieńczono go wawrzynem, gdy niebo grzmiało, a włosy strzyżono mu podczas nowiu, i czy tyle samo widział w noc bezksiężycową, ile za jasnego dnia. I o wielu innych sprawach tego rodzaju wolno Ci będzie swobodnie gawędzić z władcą już za życia pogrzebanym, który na Kaprejach albo niczym się nie zajmował, albo samymi głupstwami, albo rozpustą i błazeństwem.

[27.] Rozumiesz już chyba, jeśli się nie mylę, jak wielkie korzyści wynikną z Twojego do nas przyjazdu, jak niezwykle sprzeczności zostaną tu dogłębnie wyjaśnione i jak wiele tajemnych spraw poznamy. Tym większych zatem dołóż starań, by przyjechać, i obyś już więcej nie zanucił w odpowiedzi wiecznie tej samej oklepanej śpiewki: „Doprawdy, trudno sobie wyobrazić, jakże jestem zajęty”, bo w przeciwnym razie będę się musiał postarać, by słowom tym ohydny kark skrócić.

[28.] Narro Tibi, hospitem invenies mentis et frontis apertae; scis et in superciliis animi partem habitare. Fumum Tua causa maiorem vicinia non videbit. Mensa Tibi ponetur sobria, frugalis, qualis oblato solet, non invitato, hospiti: post quam non magnae reliquiae, et lavandae manus; non ave Phasiana Argiva transportata carina, non rhombo patenti, non bilibri mullo, non acipensere toto empto patrimonio, non cedride suco, non leucophago, non limoniaco pultario, non amygdalina placenta, non struthea, cotonea, [no]n Alexandrina pancrapa, non mustacia sesamata, [non] amorbitae Sicula, non glycina Cretensi, non reli[quis] illis placentis, quorum Chrysippus in *Artocopico* me[mini]t: terentinone, crasianone, sacellione, clustrone [et h]is similibus illecebris, sed maiorum more assa bubala et porcina subrancida instructa. Rapae, holus, pultes cenam claudent et – si integram famem attuleris – ovum apponetur, sed neque lectos exspectabis eburneos – culcitra in terra et Tu in culcitra...

[29.] Dabis igitur operam, ut venias, nam et epistolam hanc hilaritatis plenam dare ad Te propterea volui, ut iam etiam caeli huius solique hilaritatem et amoenitatem delibes. Petasumque statim, paenulamque poscas. Te exspecto. Vale!

Neapoli, Kalend[is] April[is] 1594

[28.] Powiadam Ci, znajdziesz tu gospodarza, który serce i oblicze ma otwarte; wiesz przecież, że i w brwiach mieszka cząstka duszy. Z Twojego powodu sąsiedzi moi nie ujrzą gęstszego dymu. Stanie przed Tobą stół bez nadmiaru wina i skromny, jaki zwykle szykują dla gościa przygodnego, a nie – zaproszonego: resztek zostanie niewiele i ręce ledwie wystarczy opłukać; nie znajdzie się na nim ani bażant przywieziony na argiwskiej łodzi, ani olbrzymia flądra, ani dwufuntowa barbata, ani jesiotr kupiony za cały spadek po ojcu, ani napój cytronowy, ani „biała potrawa”, ani „cytrusowy garniec”, ani marcepan, ani „wróbelki”, ani pigwy, ani też aleksandryjska pankrapka, ani sezamowe ciasta na winnym moszczu, ani sycylijski amorbitek, ani kreteńska glicynka, ani owe inne ciastka, które wymienia Chryzyp w *Słodkich wypiekach*: terentynek, krazjanek, sacelion, klustron i podobne im pokusy, lecz przygotowane wedle dawnego zwyczaju: pieczeń wołowa i marynowana wieprzowina. Rzepa, jarzyna i polenta zakończą ucztę, a jeśli prawdziwie zgłodniały się zjawisz, to dorzucę i jajo, lecz nie oczekuj sof biesiadnych z kości słoniowej – tylko poduszka na ziemi, a Ty na poduszce...

[29.] Dołóż więc starań, by przyjechać, wszak i ten list, tak radosny, dlatego postanowiłem napisać, by już on pozwolił Ci zakosztować rozkosznej radości, jaką dają to niebo i ta ziemia. Proś, niech Ci zaraz podadzą kapelusz i płaszcz podróżny. Czekam na Ciebie. Bądź zdrow!

Z Neapolu, w kalendy kwietnia 1594

Objaśnienia

Wymogi serii sprawiły, że w znacznym stopniu ograniczono treść komentarzy, przede wszystkim w zakresie cytatów źródłowych, przekładów i lokalizacji w starych drukach. Edytorki chcą podkreślić, że każde odniesienie antyczne, a tym bardziej późniejsze, ma swój odpowiednik w starym druku, który mógł być dostępny Reszce.

Tytuł

Simoni Simonidae – Szymon Szymonowic (1558–1629), studiował w Akademii Krakowskiej i najprawdopodobniej we Francji i Belgii. Nobilitowany w 1590, w tym samym roku otrzymał od Zygmunta III Wazy tytuł *poeta regius*. W Europie dużym uznaniem cieszyła się jego twórczość łacińskojęzyczna: dramaty, wiersze panegiryczno-okolicznościowe, utwory dydaktyczne, funeralne i religijne.

poetae laureato – wśród zaszczytów, jakimi obdarzono Szymonowica, pewne są tylko: jego nobilitacja oraz tytuł „poety królewskiego”, nadany niemal jednocześnie ze szlachectwem (zob. Akta Metryki Koronnej, ks. 133, s. 473, za: Bielowski, s. 201). Kwestia formalnego uhonorowania Symonidesa wieńcem laurowym przez papieża lub cesarza pozostaje sporna, być może tytuł *poeta laureatus* miał charakter jedynie grzecznościowy.

1.

Ne vivam, Simonide, si mihi – por. CIC.*Att.* 12,3,1.

missa abs Te salus salutem non attulit – por. podobną grę słów, opartą na dwuznaczności słowa *salus* ('zdrowie, pomyślność', ale i 'pozdrowienie', także w formule używanej w listach: *salutem dico* – 'pozdrowiam'): OV.*Her.* 4,1–2. Od uprzejmości wykorzystujących ten sam koncept i podobną frazeologię zaczyna się też list Reszki do jezuity Francesca Benciego; por. RESZKA, *Epist.* I, s. 437.

Ioel propheta – autor listu przywołuje tu poemat Szymonowica *Ioel propheta ad Clementem VIII Pontificem Maximum* (Cracoviae 1593), będący parafrazą starotestamentowej Księgi Joela.

repotia Zamoisciana – nawiązanie do wiersza *Repotia Zamosciana* (*Zamojskie poprawiny*; formę *Zamosciana* spotykamy w dawnych wydaniach) ułożonego przez Szymonowica z okazji przenosin w kilka tygodni po ślubie (14 VI 1592) czwartej małżonki Jana Zamoyskiego, Barbary Tarnowskiej, do Zamościa.

nephalia – w starożytności termin ten oznaczał libację, podczas której nie wylewano wina, lecz np. wodę, mleko, miód lub oliwę. Por. RESZKA, *Epist.* I, s. 427.

horas antelucanas – Reszka czyni tu aluzję do obowiązującej w Kościele katolickim liturgii godzin. W porządku brewiarza sprzed reformy trydenckiej modlitwa odmawiana przed świtem to *Matutinum*, czyli Jutrznia (odprawiana około północy lub właśnie przed wschodem słońca). *Horae antelucanae* mogły obejmować także *Laudes*, tj. Chwalby, na które gromadzono się o świcie (niejednokrotnie łączono je z Jutrznią).

Dionysia – stałym elementem obchodzonych w starożytnej Grecji Dionizjów, tj. świąt ku czci Dionizosa, było próbowanie młodego wina.

Cereales – przymiotnik *cerealis* wywodzi się od imienia Cerery (*Ceres*), rzymskiej odpowiedniczki Demeter, greckiej bogini plonów i urodzaju.

Zamoiscio – Jan Zamoyski (1542–1605), kanclerz (od 1578) i hetman wielki koronny (od 1581); w założonym przez siebie w 1580 r. Zamościu utworzył w 1593 r. akademię, mającą przygotowywać szlachtę do służby

państwowej. Jednym z jej organizatorów był Szymonowic, który zajmował się też zamojską biblioteką i drukarnią.

reliquarum rerum omnium praeterquam iniuriarum memore – por. CIC.*Lig.* 35 (o Juliuszu Cezarze); FABER, *Orat.funobr.Maxim.*, k. d₂v: „ut visus sit cum Iulio Caesare omnium praeterquam iniuriarum memor [marg.: Iulius Caesar omnium praeterquam iniuriarum memor. Sic quoque Maxi[milianus] caesar]” („że wydawało się, iż – jak Juliusz Cezar – pamięta wszystko oprócz krzywd” [marg.: „Juliusz Cezar pamiętający wszystko oprócz krzywd. Podobnie cesarz Maksymilian”]).

solique caelique – frazeologizm łaciński; por. np. PLIN.*MA.NH* 14,3,10; CURT. 7,3,10; COLUM. 1,7,4; MELA 2,100. Por. także akapit 29, oraz RESZKA, *Paraen.*, s. 41, 47; *Epist. II*, s. 329.

gratae sint Gratiae – por. PLAUT.*Poen.* 133–134; ponadto JANICKI, *Carm.Var.eleg.* IX, w. 29; SZYMONOWIC, *Flag.Livor.*, k. C₁v.

virtutis in virtute ... quam iustum esse – por. PLAUT.*Amph.* 648–653; SEN.*MI.Epist.* 81,19; *Vit.beat.* 9,4; SIL.*ITAL.* 13,663; CLAUD. (*Carm.* 17) *Paneg.cons.Manl.Theod.* 1; ponadto ERASMUS, *Inst.princip.Christ.*, k. d₄r; SCALIGER I.C., *Poet.* s. 91; KOCHANOWSKI, *Pieśni* II 12,13–16. Szymonowic na swoim egzemplarzu komedii, na s. 35, objął wiersze Plauta linią przerywaną i zanotował na marginesie: „Sententia de virtute egregia” („sentencja o cnocie nadzwyczaj celna”). Cyt. za: W. Szwarcówna, *Biblioteka Szymona Szymonowica*, Lublin 1989, s. 99.

2.

porro – por. akapity 7 i 9, oraz np. RESZKA, *Epist. I*, s. 235; *Atheism.*, k. ¶₈v, s. 4, 447.

de rationibus Tuis domesticis oeconomiaeque onere – badacze domyślają się tu starań, jakie podjął poeta w związku z otwarciem drukarni i akademii w Zamościu, ale przede wszystkim konieczności opieki nad starym ojcem (por. w akapicie 3: „debes parentibus”); niektórzy mówią też o osieroconych w tych latach siostrzeńcach i bratankach, a nadto o złym stanie zdrowia samego Szymonowica, czego dowodzić ma jego list do Zamoyskiego pisany ze Lwowa 11 VI 1594 r. (zob. Bielowski, s. 115, 126).

non possum non sapere Te dicere – por. CIC.*Tusc.* 2,19,45; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 379 (wyrażenie podobne, choć o nieco odmiennym znaczeniu).

οἶκος φίλος – *οἶκος ἄριστος* – „*domus amica* – *domus optima*” – ERASMUS, *Adagia* 2238 (III 3,38: *Domus amica, domus optima*). Por. także np. CALEPINUS, *Dict. s.v.* „domus”, k. 212v. Fakt, że Reszka, przytaczając tekst grecki (tu i niżej), zamieszcza także przekład łaciński, świadczyć może o tym, iż naśladował Erazma, posługującego się w *Adagiach* taką właśnie metodą. Adresatowi owe tłumaczenia na pewno nie były potrzebne, ponieważ Szymon Szymonowicz doskonale znał grekę.

οἶκοι μένειν δὲ τὸ <ν> καλ<ω>ς εὐδαίμονα – „*domi manere oportet belle fortunatum*” – por. ERASMUS, *Adagia* 2013 (III 1,13: *Domi manere oportet belle fortunatum*); 2238 (III 3,38) i 2844 (III 9,44: *Domi manendum*). Powiedzenie to przypisywano Ajschylosowi, Eurypidesowi bądź Menandrowi. Por. CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2,7,6–8 (wyd. z 1550, tekst grecki, s. 260; wyd. z 1566, tekst łaciński, s. 687–688); CALEPINUS, *loc. cit.*; STOB. 3,39,14 (Hense, Wachsmuth).

non beatum illum vere dicier – por. MENAN.*Heaut.*, fragm. 132 (Körte) (= CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2,7,8). Frazeologizm z archaiczną formą bezokolicznika w stronie biernej „vere dicier”; por. PLAUT.*Curc.* 479.

Si me fata ... componere curas – VERG.*Aen.* 4,340–341 (np. wyd. 1561, kol. 839/840, natomiast w wyd. 1575, s. 271: „me si fata”). Słowa te wypowiada Eneasz, żegnając się z Dydoną.

iisdem ... irem itineribus – por. CIC.*Q.fr.* 3,3,4; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 395, 407, 459; *Epist. II*, s. 1, 141. W liście do Szymonowicza autor używa tych słów żartobliwie, nadając im sens przeciwny: „naśladowałbym ciebie”, czyli „siedziałbym w domu”.

crede mihi – frazeologizm łaciński; por. np. CIC.*Fam.* 4,5,4; Att. 5,10,1; OV.*Am.* 1,8,62; PETRON.*Sat.* 46,8; MART.*Epigr.* 1,3,4; ponadto PETRARCA, *Fam.* 9,13,42; MANUTIUS PAULUS, *Epist.*, s. 5. W korespondencji, a także innych pismach Reszki fraza ta pojawia się wielokrotnie, por. np. akapity 5 i 12.

sub tecto πυκνὰς ἀκοῦσαι ψεκάδος εὐδούσῃ φρενί – „*frequentem audire guttam securo animo*” – por. CIC.*Att.* 2,7,4; także APOLL.RHOD.*Arg.* 2,1083–1087.

Beatus, qui procul negotiis paterna bobus colit rura suis – por. HOR. *Epod.* 2,1–3.

3.

Habent suas agri quoque ferias, amant et arva intercalares, parit et tempestas piscatoribus otium – por. SEN. *MI. Epist.* 55,6; ponadto RESZKA, *Epist.* II, s. 255. Przymiotnik *intercalaris* (tu: *intercalares* [*menses*]; od *intercalare* ‘wtrącić, wstawić, dodać’, przenośnie ‘odłożyć, odroczyć’) oznaczał miesiąc, który doraźnie umieszczano w latach przestępnych w kalendarzu rzymskim przed reformą juliańską (46 r. p.n.e.), by zapobiec powstawaniu różnic między rokiem kalendarzowym a astronomicznym.

quae Tibi ... fama solet – Reszka komplementuje Szymonowica słowami pochodzącymi ze słynnej autobiograficznej i autotematycznej elegii Owidiusza; por. OV. *Trist.* 4,10,121–122; także PROP. 3,1,24 (Hanslik).

4.

Notae sunt Pythagorae peregrinationes, Platonis navigationes – relictā penu artium Graecia – ad Aegyptios, ad Magos, Persas, Italos... – wzmianki o podróżach dwóch wielkich filozofów greckich, Pitagorasa i Platona, zwłaszcza do miejsc będących w poczuciu Greków kolebką wiedzy i mądrości (na Wschód i do Egiptu), były stałym elementem ich antycznych i renesansowych biografii. W XVI w. weszły na stałe do literatury podróżniczej. Por. CIC. *Fin.* 5,29,87; 4,19,44; o Pitagorasie i Platonie PETRARCA, *Fam.* 9,13,13. Autorzy renesansowi mogli już powoływać się na źródła, których Petrarka nie znał: DIOG. LAERT. 8,1,2; 3,18; IAMBLICH. *Vit. Pyth.* 3,16; 4,19. Pitagoras (s. 42) i Platon (s. 43) otwierają listę najslawniejszych peregrynantów w dziele szesnastowiecznego teoretyka podróży Hieronima Turlera (*Peregr.*, s. 55). Por. ponadto LIPSIUS, *Epist.*, s. 38 (I 22).

Magos – Magowie, pochodzące z Medii irańskie plemię, którego członkowie mieli w Persji wyłączny (dziedziczny) przywilej sprawowania urzędów kapłańskich. Zajmowali się obserwacją nieba i meteorologią, uchodzili za twórców astrologii.

ut earum gentium ritus, leges, mores, sacra pernoscerent – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,26–27; LIPSIUS, *Epist.*, s. 35, 36–37 (I 22).

Quid quod et M<ο>ύσας idem Plato dictas putat ἀπὸ τοῦ μ<ω>σθαί – por. PLAT.*Cratyl.* 406a.

omnibus vestigiis omnia ubique scrutentur et inquirant – por. CIC.*Att.* 2,7,2.

sensibus recreatio – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,41.

multa videris, multa audieris – por. CIC.*De orat.* 1,218; także np. *Verr.* 2,1,78; *Vatin.* 30; *Att.* 3,13,2.

sola et nuda – por. AUG.*Civ.* 13,16,1; także HILAR.*PICT.Trin.* 9,2 (= *PL* 10,282A); ponadto LIPSIUS, *Epist.*, s. 38 (I 22).

iudicium limant – por. CIC.*Fam.* 7,33,2.

Ego te ... prudentia superavero multum, ἐπ<ει> πρότερος γενόμεν καὶ πλείονα οἶδα – «*quoniam prior natus sum et plura vidi*» – HOM.*Il.* 19,218–219 (s. 227) (Odyszeusz zwraca się do Achillesa). Wydaje się, że Reszka skorzystał z dwujęzycznego wydania Sebastiana Castalio, ponieważ inne edycje z epoki przynoszą tekst w szczegółach nieco odmienny. Por. też HOM.*Il.* 21,440 (Posejdon do Apollona).

5.

sub hoc sole et in hoc solo – por. ACIDALIUS, *Ian.quadr.*, k. G₂v: „Procul orbe nostro, procul et hoc sole et solo” („Z dala od naszego świata, z dala i od tego słońca, i tej ziemi”). Zob. także akapit 9.

ubi difficile est ... memoriam repraesentent – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 39 (I 22); także RESZKA, *Spongia*, k. E₄r.

ponere vestigium – frazeologizm łaciński; por. CIC.*Fin.* 5,2,5; ponadto ERASMUS, *Adagia* 3950 (IV 10,50: *Vestigium ponere*); RESZKA, *Epist.* I, s. 340, 422; *Paraen.*, s. 41; *Epist.* II, s. 159; oraz akapity 8 i 9.

memoriam repraesentent – por. CIC.*Sest.* 26.

saxa, montes, silvae ... loquuntur – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 39 (I 22).

rudera, parietinae – por. RESZKA, *Atheism.*, k. §§₆v.

Excitatur animus ... sublimium aspectu – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 39 (I 22).

nescio quomodo – to samo sformułowanie por. np. CIC.*Att.* 15,16a,1; ponadto RESZKA, *Diar.*, s. 38; *Spongia*, k. H₄v.

Inflammat visa ... manibus – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 39 (I 22).

magnorum virorum – por. np. SEN.MI.*Epist.* 18,5; 45,4; 64,9; 77,14; 102,2. 30; TAC.*Hist.* 2,61; VAL.MAX. 5,9,4.

6.

Arabiae deserta – por. LIV. 45,12,1.

monstrosam Libyam – por. SAMBUCUS, *Embl.*, s. 113. Paremia: *Ex Africa semper aliquid novi*, przytoczona przez Pliniusza Starszego (PLIN. MA.NH 8,17,42), a znana jako przysłowie już z pism Arystotelesa (ARIST. *Hist.anim.* 606b; *Gener.anim.* 746b), została rozpowszechniona przez Erasmusa (ERASMUS, *Adagia* 2610 (III 7,10: *Semper Africa novi aliquid apportat*). Por. także ATHEN. 14,18 (623F). Jako że w łacińskich wersjach, z wyjątkiem przekładu Atenajosa, pojawia się słowo *Africa*, a w tekstach greckich mowa o Libii, wydaje się, że tym razem Reszka miał w pamięci teksty greckie.

Scytharum – Scytowie, irańskie ludy koczownicze pochodzenia indoeuropejskiego, od VIII w. p.n.e. zajmowali obszary na północ od Morza Czarnego, od IV w. p.n.e. tereny nad Dniestrem i dolnym Dunajem, a także na Krymie; ostatecznie zostali pokonani przez Rzymian w I w. p.n.e. W dobie staropolskiej często identyfikowano Scytów z Tatarami.

vastae Podoliae campos – por. RESZKA, *Epist. I*, s. 315; *Atheism.*, s. 456.

Scyllas, Syrtes et Charybdes – połączenie realnych miejsc uchodzących za niebezpieczne dla żeglarzy (Syrty) oraz takichże miejsc należących do świata mitu (siedziby morskich potworów, Scylli i Charybdy, lokalizowane zresztą przez starożytnych w rzeczywistej przestrzeni geograficznej) zob. np.: VERG.*Aen.* 7,302–303; OV.*Rem.* 739–740; *Pont.* 4,14,9; *Fast.* 4,499. Scylla i Charybda pojawiają się także w przywoływanym tu wielokrotnie liście Petrarcki do Filipa de Vitry; por. także PETRARCA, *Itiner. sepulcr.* 43. Scylla czyhała na żeglarzy w Cieśninie Messyńskiej naprzeciw Charybdy. Wielka i Mała Syrta – zatoki na północnym wybrzeżu Afryki; w starożytności miały złą sławę, ponieważ obfitowały w niebezpieczne mielizny i rafy.

si Catonis cantherio hippoperis impositis – por. SEN.MI.Epist. 87,9. W liście tym, zaczynającym się od słów: „Naufragium, antequam navem ascenderem, feci” („Zostałem rozbitkiem, zanim wszedłem na statek”), do którego aluzję czyni Reszka jeszcze dwukrotnie (por. akapity 6 i 28), Seneka pisze m.in. o bogactwie (rozumianym potocznie, a więc jako dobra materialne), zwracając uwagę, że w istocie człowiek potrzebuje bardzo niewiele i bardzo prostych rzeczy. Sytuacja rozbitka jest tu literacką przenośnią.

Catonis – Marek Porcjusz Katon Starszy, zwany Cenzorem (234–149 p.n.e.).

si vehiculo Seneciano ... testabantur – por. SEN.MI.Epist. 87,4.

ἰταλοί – ἰταλός ('byk'), synonim słowa ταῦρος (zob. HSCH. I 1078), wyraz rzadki; por. łac. *vitulus*. Nazwę Italii od greckiego słowa 'byk' wywodził również późniejszy od Warrona Dionizjos z Halikarnasu, powołując się jednak na żyjącego w V w. p.n.e. greckiego historyka Hellanikosa z Mityleny; por. DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* 1,35,1–3 = HELLAN.LESB., *FGrHist* 4 F 111 (2–3); także FEST.*Verb.sign., s.v.* „Italia” (94,9–11 Lindsay); CASS. DIO, fragm. 4,2 (Dindorf) = TZETZ.*Schol.Lycophr.* 1232.

Timaeo et Varrone testibus – por. VARR.*Rust.* 2,1,9; 2,5,3 (tu przywołanie Timajosa: TIMAE., *FGrHist* 566 F 42b); także (wtórny wobec Warro-
na) GELL. 11,1,1. Timajos z Tauromenion na Sycylii (ok. 350–250 p.n.e.), autor zachowanego we fragmentach dzieła *Ἱστορίαι* (Dzieje). Warron z Reate (116–27 p.n.e.), rzymski uczony i pisarz, autor dzieł filologicznych, antykwarycznych i dydaktycznych.

horridis rupibus – por. VAL.FLACC. 3,108.

Alpini Boreae – por. RESZKA, *Epist. II*, s. 167 oraz niżej, akapit 19. Boreasz – bóg wiatru północnego, tu: metonimia gwałtownego i zimnego wiatru wiejącego z północy.

7.

Venetias videbis ... opulentam – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 44 (I 22).

supernatantem civitatem – por. wł. *la città galleggiante* ('pływające miasto').

Szlak przykładowej podróży z Krakowa do Neapolu,
uwzględniający miasta wymienione w liście

civitatem ... togatam – o Rzymianach por. SEN.MI.Benef. 3,26,1; VERG. *Aen.* 1,282 (= Suet. *Aug.* 40,5; MART. *Epigr.* 14,124; PETRARCA, *Fam.* 1,4,3; *Invect.* 23); GELL. 1,2,4; o Wenecjanach MATTHAEACIUS, *Via iur.univ.*, k. 70v. Mieszkańcy Wenecji, zwłaszcza przedstawiciele magistratu, ubierali się w togi z szerokimi rękawami, podbijane w czasie zimy futrem. O todze jako „antycznym” stroju Wenecjan zob. ponadto VECCELLIO, *Hab. antich.modern.*, s. 106 (il. na k. O₁v), oraz s. 50, 65.

urbium ocellum – por. CATULL. 31,1–2; CIC. *Att.* 16,6,2. Podobnie Lipsjusz w swojej korespondencji o Antwerpii, Amsterdamie i Lipsku. Por. ponadto SZYMONOWIC, *Ioel*, k. C₁v, k. F₁v; RESZKA, *Epist. I*, s. 359, 366, 408.

Adriatici dominam – por. określenia „maris Adriatici dominatrix”, „domina maris”, „regina maris Adriatici”. Republika Wenecka, której posiadłości rzeczywiście niemal otaczały Adriatyk, uważała ten akwen za swoje morze wewnętrzne i obszar swej jurysdykcji. Obraz Wenecji sprawującej rządy na Adriatyku por. SANNAZARIUS, *Epigr.* lib. I (w. 1–2), s. 154. O Genui zob. PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 11.

divae Cypriae officinam – Afrodyta/Wenus (Cypryjka, gdyż w starożytności to Cypr stanowił główny ośrodek kultu bogini, którą przeniosły tam Zefiry, kiedy wyłoniła się z morskiej piany w pobliżu wyspy Kytery) należała, obok Dziewicy Maryi, do najważniejszych symboli Wenecji i zwłaszcza od połowy XVI w. była wszechobecna w jej ikonografii i „mitografii”. Wenus i Wenecję, która jak starożytna bogini wyłania się z fal, łączyły nie tylko okoliczności narodzin i piękno, którego obie miały być ucieleśnieniem, ale też podobieństwo imion – potoczna etymologia wywodziła nazwę miasta od imienia bogini. Por. epigramat *De eadem urbe* (w. 1–4) niemieckiego humanisty Nikodema Frischlina (cyt. za: REUSNERUS, *Ital.*, s. 42):

De eadem urbe

Aut Venus a Venetis sibi fecit amabile nomen,
aut Veneti Veneris nomen et omen habent.
Orta maris spuma fertur Venus et Venetorum
si videas urbem – creditur orta mari.

O tymże mieście

Albo Wenus od Wenecji imię wzięła wdzięczne,
albo to Wenecja ma imię Wenus i wdzięk.
Wyszła ponoć z piany morskiej Wenus, kto Wenecję
ujrzy – powie, że z morskich i ona wstała fal.

divae Cypriae – por. HOR.*Carm.* 1,3,1; 3,26,9.

ad invidiam – frazeologizm łaciński; por. (zwykle w postaci: *usque ad invidiam* lub *ad invidiam usque*) SEN.*MI.Epist.* 120,21; PETRON.*Sat.* 11,1; VAL.*MAX.* 1,6,12; 2,2,5; 6,9 ext.,5; QUINT.*Declam.mi.* 333,6; ponadto RESZKA, *Epist. II*, s. 323.

vias caeruleas, equos ligneos – por. PLAUT.*Rud.* 268–269; także OV.*Her.* 16,106; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 235.

equos ligneos – w Wenecji Plautowe „konie z drzewa” to gondole.

mulli, dactyli, ostreae, conchylia – por. analogiczne grupy słów oznaczających gatunki ryb i owoców morza np.: PLAUT.*Rud.* 297 (*ostreae, conchae*); CIC.*Div.* 2,33 (*ostreae, conchylia*); OV.*Fast.* 6,174 (*ostrea in conchis*); PLIN.*MA.NH*, np. 2,41,109 (*ostreae, conchylia*); 6,23,80; 9,14,40. 20,52. 54,107 (*ostrearum conchae*); 11,52,139; 31,44,95 (*ostreae, mulli*); SEN.*MI.Epist.* 95,28 (*ostreae, mulli*); MART.*Epigr.* 7,78,3 (*conchae, ostreae, mulli*); 9,14,3 (*mulli, ostreae*). Por. ponadto akapit 28; RESZKA, *Epist. I*, s. 423–424; *Epist. II*, s. 180. *Mullus* (*Mullus barbatus* lub *Sciaena umbra*), barbata czerwonobroda z rodziny barwenowatych, gatunek brzany morskiej, ryba ceniona w starożytności ze względu na smaczne mięso.

dactyli – *dactylus*, rodzaj jadalnego mięczaka; por. PLIN.*MA.NH* 9, 87,184.

8.

Inde vastum Patavium navigabis – Padwa znajdowała się w tym czasie (od 1405) pod rządami Wenecji. Z Wenecji można było podróżować wówczas aż do samej Padwy drogą wodną, która prowadziła rzeką Brentą, uchodzącą do laguny weneckiej, i dalej przez kanał Piòwego do miasta.

Patavium ... Bononiam ... Florentiam ... Senas – te same miasta, choć w innej kolejności wymienia LIPSIUS, *Epist.*, s. 44 (I 22)

iuuentutis ... corruptelam – por. SEN.MI.*Epist.* 104,28.

Senas salubres, senibus, ut scis, et valetudinariis olim exaedificatas – por. IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycrat.* 6,17 (= PL 199,613a). *Senas ... senibus* to trudna do oddania po polsku gra słów, wykorzystująca rdzeń *sen-* w nazwie miasta i słowie *senex* ('starzec').

Romam ... septicollem, illam orbis dominam, illam urbium reginam – por. PROP. 3,11,57 (Hanslik); HIER.*Iovin.* 2,38,382–383 (= PL 23,352B); ponadto PETRARCA, *Fam.* 9,13,33. 37; BRAUNIUS, *Civit.orb.*, k. 49. Określenia *orbis domina, urbium regina* (a także *caput mundi*) są stałym elementem pochwał Rzymu; por. np. PETRARCA, *Invect.* 6; KOCHANOWSKI, *Eleg. III* 4,53. O mieście leżącym na siedmiu wzgórzach zob. PRUD. *Peristeph.* 10,412–413; także VERG.*Aen.* 6,777–778 i 781–783; HOR. *Carm.saec.* 7.

Christi vicarii – jako tytuł papieski określenie „wikariusz Chrystusa” upowszechniło się za pontyfikatu Innocentego III (1198–1216), wcześniej papież nazywali siebie „wikariuszami św. Piotra” (słowo *vicarius* oznacza dosłownie ‘osobę działającą w zastępstwie, pełnomocnika’).

apostolorum ... gloriosam – por. PETRARCA, *Fam.* 9,13,34–36.

apostolorum praedicatione beatam – mowa prawdopodobnie o Liście św. Pawła do Rzymian, który różni się od innych Pawłowych pism osobistym tonem.

confessorum – wyznawca (*confessor*) to we wczesnym Kościele chrześcijanin, który stanąwszy przed sądem, wyznał wiarę, ale nie poniósł męczeństwa.

partem benedictionis reputant – pielgrzym, który przybywa do Rzymu, obcując ze świętością, sam dostępuje uświęcenia. Por. także w zakresie frazeologii RESZKA, *Epist. I*, s. 239.

Stetisse – ait Hieronymus – ubi steterunt pedes Domini, pars fidei est – por. HIER.*Epist.* 47,2,211 (= PL 22,493); także Ps 132(131),7. Dotyczące Ziemi Świętej słowa Hieronima tu odnoszą się do kościoła (dziś: Santa Maria in Palmis lub kościół Domine Quo Vadis), który stoi w pobliżu skrzyżowania *via*

Appia i via Ardeatina, w miejscu, gdzie św. Piotrowi opuszczającemu Rzym miał ukazać się Chrystus. Por. ponadto PETRARCA, *Fam.* 2,9,28; 6,2,13; RESZKA, *Epist. I*, s. 340.

Dignus Roma locus, quo deus omnis eat – OV.*Fast.* 4,270.

9.

per felicem Campaniam – por. STRAB. 5,4,3; PLIN.*MA.NH* 3,5,60, 5,61–62 (wyd. 1554, s. 38–39):

Hinc felix illa Campania est, ab [...]. In ora Savo fluvius, Vulturnum oppidum cum amne, Liternum, Cumae Chalcidensium, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus et Avernus, iuxta quem Cimmerium oppidum quondam, dein Puteoli colonia Dicaearcha dicti, postque Phlegraei campi, Acherusia palus Cumis vicina, litore autem Neapolis, Chalcidensium et ipsa, Parthenope a tumulo Sirenis appellata, Herculanium, Pompei haud procul spectante monte Vesuvio [...], Surrentum cum promunturio Minervae, Surrentum quondam sede.

Tu zaczyna się owa szczęśliwa Kampania. [...] Nad wybrzeżem płynie rzeka Sawo; miasto Wulturnum z rzeką tegoż nazwiska, Liternum, Kume założone od Chalcydensów, Mizenum, port Baje, Baule, jezioro Lukrynus i Avernus, nad którym stało niegdyś miasto Cymmeryjum, dalej Puteoli, nazwane Osadą Dycearchską, a potem Pola Flegryjskie, Bagno Acheruzyjskie w sąsiedztwie Kumy; nad brzegiem zaś leży, założone także od Chalcydensów, miasto Neapolis, od grobu jednej syreny Partenope nazwane, Herkulanium, Pompeii, w bliskości góry Wezuwiusza [...], Surrentum z przylądkiem Minerwy, siedliskiem niegdyś Syren.

(przekład J. Łukaszewicz)

oraz 3,5,40 (s. 36). Taka charakterystyka Kampanii stanie się w literaturze kanoniczna (por. np. FLOR. 1,11,3–6 [= I 16]; ponadto TURLER, *Peregr.*, s. 70). Niemal wszystkie wymienione przez antycznego autora miejsca pojawiają się również w liście Reszki. Leżąca w południowej Italii kraina stanowiła pierwotnie część Wielkiej Grecji. Jej głównymi miastami były Kapua i Neapol. Dla żyznych ziem, obfitości oliwy i doskonałych win Rzymianie

określali ją mianem *Campania felix* ('szczęśliwy kraj'; por. łac. *campus* – 'pole, błonie, równina').

plus – ut ille ait – unguenti ferentem, quam ceterae provinciae olei – por. PLIN.MA.NH 18,29,111; ERASMUS, *Adagia* 1145 (II 2,45: *Plus apud Campanos unguenti, quam apud ceteros olei fit*).

Neapolim pervenies – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 44 (I 22); także PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 38–39; RESZKA, *Epist. I*, s. 408, 420.

Parthenopes tumulo claram Nympharum sedem – w pobliżu Neapolu starożytni (STRAB. 5,4,7; PLIN.MA.NH 3,5,62) sytuowali grób syreny Partenope ('Dziewiczy Głos'). Nimfy, o których mowa w liście, to właśnie siostry Partenope, Syreny (zob. akapit 22); Sycylia i południowa Italia, zwłaszcza Neapol i Surrentum, były miejscem ich szczególnego kultu. Poeci rzymscy nazwą Partenope określali sam Neapol. Zob. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 39; VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 137; RESZKA, *Epist. II*, s. 110.

Volupiae – Wolupia, rzymska bogini rozkoszy, utożsamiana była z córką Erosa i Psyche, zwaną *Voluptas* lub *Volupta*; por. VARR.*Ling.Lat.* 5,34,164 (Mueller). Por. ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 329.

sole soloque – por. akapit 5.

Narro Tibi – frazeologizm łaciński, często pojawiający się w listach Reszki (zob. akapit 28); por. CIC.*Att.* 15,16a,1; ponadto np. RESZKA, *Spongia*, k. B₃r, E₁r, G₄r; *Ministrom.*, s. 155; *Atheism.*, k. §§4v.

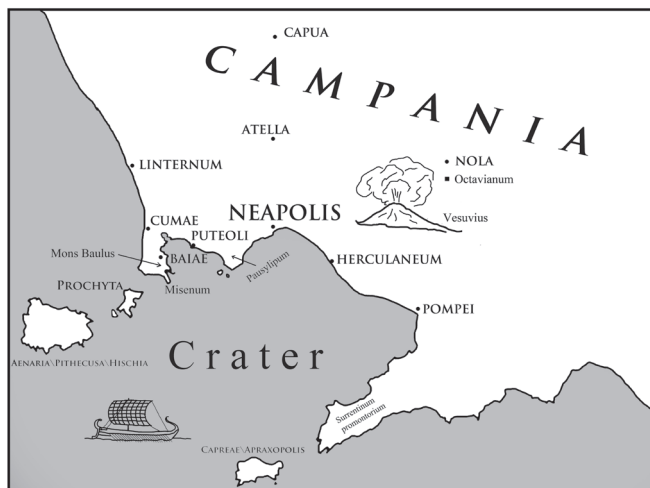
situs amoenitate ... promunturiorum aspectu – por. VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136, 137; TURLER, *Peregr.*, s. 70; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 420–421, 721[właśc. 513]–514.

maris Cratere – Krater to, zgodnie z przekazem Strabona (STRAB. 5,4,8), nazwa nadana przez Greków dzisiejszej Zatoce Neapolitańskiej; spośród autorów łacińskich posłużył się nią Cynceron (CIC.*Att.* 2,8,2). W języku greckim oznaczała ona duże naczynie służące do mieszania wina z wodą, które Zatoka swoim kształtem przypominała.

locis porro ... amicam – por. RESZKA, *Epist. I*, s. 421.

nullum enim ... incurras – podobna refleksja por. LUCAN. 9,973 (mowa o pobycie Cezara na ruinach Troi).

semidei manes – por. LUCAN. 9,5–11; ponadto SZYMONOWIC, *Flag.Livor.*, k. A₃r, E₄r.

Kampania i Zatoka Neapolitańska (Krater)
w czasach starożytnych

10.

Aeneam ... vel in Miseno – por. VERG. *Aen.* 6,232–235. Mizenum/Mizenus to miasto i zakończony wzniesieniem przylądek na północnym wybrzeżu Zatoki Neapolitańskiej. Eponim miasta, Mizenus, syn Eola, był druhem Eneasza, wspaniałym trębaczem, który swą grą na muszli ośmielił się rzucić wyzwanie bogom; Tryton ukarał zuchwałego rywala, wciągając go w morskie głębiny (por. VERG. *Aen.* 3,171–174; także akapit 19).

vel ad lacum Avernum umbram Anchisis, patris sui, quaerentem – mowa o spotkaniu i rozmowie Eneasza z Anchizem w Podziemi; por. VERG. *Aen.* 6,679–899; także 5,731–733 (cień ojca ukazuje się Eneasziowi w pobliżu Drepanum na Sycylii, gdzie Anchizes zmarł i gdzie Eneasza odprawił

ku jego czci igrzyska). Jezioro Awerneńskie, położone ok. 4 km na północny zachód od Puteolów, wypełnia krater wulkanu o obwodzie ok. 2 km i głębokości 60 m. Starożytni wierzyli, iż znajdowało się tam zejście do Podziemi; por. VERG.*Aen.* 6,126–127. Na brzegu jeziora lokowano grotę Sybilli Kumańskiej, miało ono też połączenie z Kumami przez podziemny tunel. Por. ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136; TURLER, *Peregr.*, s. 74–76.

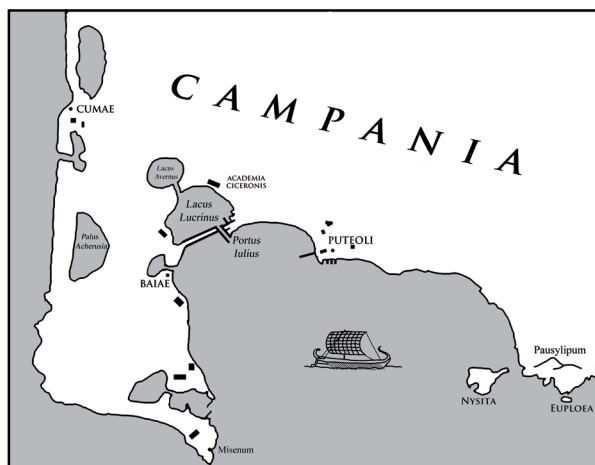
vel cum Sibylla colloquentem – por. VERG.*Aen.* 6,42–155, 258–263 i 317–332. Sybilla Kumańska, nie kapłanka, lecz wieszczka (takie jest właśnie znaczenie greckiego słowa σίβυλλα) z wyroczni Apollona w greckiej kolonii w Kumach, w *Eneidzie* nosząca imię Deifobe, miała – wedle rzymskiej tradycji – wyjawić Eneaszowi, jak dostać się do Podziemia, a także sprzedać jednemu z królów Rzymu, Tarkwiniuszowi Staremu lub Tarkwiniuszowi Pysznemu, księgi z przepowiedniami (tzw. Księgi Sybillińskie), przechowywane później w świątyni Jowisza na Kapitolu. Por. ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136.

Scipionem – Linternis – por. LIV. 38,52,1, 53,8 i 56,3–4 (o miejscu pochówku Scypiona); 45,38,7; STRAB. 5,4,4; SEN.*MI.Epist.* 51,11; CASS. DIO 19,63,1; 38,26,3; ponadto PETRARCA, *Fam.* 5,4,9; VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136. Mowa o pogromcy Hannibala, Scypionie Afrykańskim Starszym (235–183 p.n.e.). Li(n)ternum, leżące na wybrzeżu pomiędzy Kumami a ujściem rzeki Volturnus, stało się miejscem dobrowolnego wygnania (i śmierci) Scypiona, kiedy po wytoczeniu mu w 184 r. procesu o korupcję wycofał się z życia publicznego. Użycie liczby mnogiej przez Reszkę można potraktować jako żartobliwy zabieg stylistyczny albo uogólnienie wynikające z faktu, że przymiotnik *Linternus* odnosił się również do bagnistego jeziora (*palus Linterna*; STAT.*Silv.* 4,3,66; SIL.*ITAL.* 7,278) oraz rzeki *Linternus* (LIV. 32,29,3). Grobowiec i willę Scypiona opisał Seneka Młodszy (SEN.*MI.Epist.* 86,1–5, 8 i 11–12).

Iulium ... Pausilypo – por. RESZKA, *Epist. I*, s. 421.

Iulium Caesarem – in portu Baiano – Reszka, być może nieprzypadkowo, połączył tu dwie informacje ze źródeł antycznych: jedną dotyczącą willi Juliusza Cezara wzniesionej na drodze z Baj (miejscowości nad Zatoką Neapolitańską,

między Kumami a Puteoli) do Mizenum oraz drugą – na temat budowy Portu Julijskiego za czasów Oktawiana, kiedy Juliusz Cezar już nie żył; por. SEN. *MI.Epist.* 51,11; TAC. *Ann.* 14,9; ponadto PETRARCA, *Fam.* 5,4,8. Port Julijski (*Portus Iulius*), zbudowany przez Marka Wipsaniusza Agryppę w latach 37–36, był macierzystą bazą zachodniej floty imperium. Przymiotnik „julijski” w nazwie portu odnosi się nie do Juliusza Cezara, lecz do Oktawiana Augusta. O Porcie Julijskim pisali także PETRARCA (*Itiner.sepulcr.* 35; *Fam.* 5,4,5) i VOLATERRANUS (*Comm.urbs.*, s. 137); zob. ponadto tytuł rozdziału w przewodniku TURLERA (*Peregr.*, s. 70–71): „Portus Baianus”.

Północno-zachodnia część Zatoki Neapolitańskiej
w czasach starożytnych

Pompeium – in Herculeano – nie udało się odnaleźć w źródłach informacji łączącej Pompejusza z Herkulanum; Reszka prawdopodobnie pomylił tu imię Gnejusza Pompejusza Wielkiego (106–48 p.n.e.) z nazwą miejscowości Pompeje, co może wynikać z faktu, że nazwy obu zniszczonych podczas wybuchu Wezuwiusza miast, Herkulanum (*Herculaneum*) i Pompejów

(*Pompeii*), często występują w źródłach obok siebie, a przytoczone sformułowania można błędnie zrozumieć jako ‘Herkulanum Pompejusza’; por. PLIN. MA.NH 3,5,62: „Herculanum Pompeii” (kontekst por. pierwsze objaśn. do akapitu 9); FLOR. 1,11,6: „Herculaneum, Pompei”; także SEN.MI.Nat. quaest. 6,26,4; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulc.* 40. Herkulanum, miało u podnóżu Wezuwiusza, zostało zniszczone podczas wybuchu wulkanu w 79 r. Zob. także „Aparat krytyczny”.

Neronem – ad fossam Cumanam – por. PLIN.MA.NH 14,8,61; TAC. Ann. 15,42; SUET.Nero 31,3; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 34. Być może Reszka i tu skontaminował informacje o dwóch budowlach: kanale Nerona, łączącym Jezioro Awerneńskie z Ostiami (*Ostia*), oraz tzw. tunelu Kokcejusza, blisko kilometrowej długości podziemnej galerii łączącej Jezioro Awerneńskie z Kumami.

Syllam et Tarquinium – Puteolis – Lucjusz Korneliusz Sulla (ok. 138–78 p.n.e.), wódz i polityk rzymski, przywódca stronnictwa optymatów, a potem dyktator, po trzech latach sprawowania władzy wycofał się z życia politycznego (79 r.) i osiadł w swoim majątku w Puteolach; zob. PLUT.Sull. 37,3; VAL.MAX. 9,3,8. O związkach Tarkwiniusza z Puteolami nic nie wiadomo, por. jednak bliskie sąsiedztwo słów w: TEXTOR, *Offic.*, k. CCIIIv: „Tarquinius Cumis, Sylla Puteolis exspirarunt” („Tarkwiniusz w Kumach, a Sulla w Puteolach wyzionęli ducha”). Reszka mógł tu mieć na myśli Tarkwiniusza Pysznego (VI/V w. p.n.e.), ostatniego z rzymskich królów, ale zmarł on na wygnaniu nie w Puteolach, lecz w pobliskich Kumach; por. CIC.Tusc. 3,12,27; LIV. 2,21,5–6; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 30. Puteole, miasto na wybrzeżu Zatoki Neapolitańskiej, na zachód od Neapolu, nazwę swoją zawdzięcza wydobywającym się w okolicach wyziewom siarkowym (*puteo* – ‘gnić, butwieć, cuchnąć’) albo tamtejszym zagłębieniom wulkanicznym (*putei* – ‘studnie’, a zatem *Puteoli* – ‘Studzienki’). Por. ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 137; TURLER, *Peregr.*, s. 80–89.

Marium – ad caput Miseni – okazała i pełna przepychu willa Gajusza Mariusza (156–86 p.n.e.), siedmiokrotnego konsula, przeciwnika Sulli, miała znajdować się na szczycie przylądka Mizenus: z jednej strony rozciągał się z niej widok na Sycylię, z drugiej – na Morze Tyrreńskie (PHAEDR. 2,5,8–10 [Perry]).

Octavium Augustum ... spectantem – por. SUET.*Aug.* 98,5; STRAB. 5,4,7; ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 137. Oktawian August (63 p.n.e. – 14 n.e.), pierwszy cesarz rzymski (od 27 p.n.e.). Nieścisłość Reszki; powinno być: *Octavianum*, jako że do momentu adopcji przez Cezara przyszedł władca imperium nosił imiona *Gaius Octavius*, po adopcji – *Gaius Iulius Caesar Octavianus*, a sufiks *(-i)ānus* dodawany do imienia przysługiwał osobom wprowadzonym do nowego rodu przez adopcję, natomiast uchwałę senatu otrzymał przydomek *Augustus*; zatem skoro *Augustus*, to już *Octavianus*, a nie *Octavius*.

in Octaviano – nazwa Oktawianum (*Octavianum*) nie występuje w zachowanych antycznych tekstach łacińskich. Spośród miejscowości położonych w okolicach Neapolu z osobą Oktawiana Augusta związana jest przede wszystkim Nola, gdzie cesarz zmarł 19 sierpnia 14 r. n.e. Hasło „Octavianum” pojawia się w druku wprawdzie dopiero w siedemnastowiecznych słownikach geograficznych, jednak ich autorzy powołują się na Pirro Ligoria (ok. 1513–1583), wybitnego architekta i znawcę antyku, którego prace krążyły w manuskryptach; por. HOLSTENIUS, *Annot.TG Ortelii*, s. 133; BAUDRAND, *Geogr.*, s. 44, s.v. „Octavianum” (niemal to samo, również z powołaniem się na Ligoria).

quinquennale certamen – zwrot oznacza zawody odbywające się raz na cztery (!) lata; zob. np. CIC.*De orat.* 3,127, gdzie przymiotnik ten stosuje się do igrzysk olimpijskich.

Lucillum, togatum illum Xerxem ... ad Pausilypi piscinas – por. PLIN. MA.NH 9,80,170; VELL.PATERC. 2,33,4; także PLUT.*Luc.* 39,3; ponadto PONTANUS, *Bell.Neap.*, k. G,v; TURLER, *Peregr.*, s. 91–93; RESZKA, *Epist. I*, s. 422. Lucjusz Licyniusz Lukullus (117–56 p.n.e.), rzymski wódz i polityk, jeden z najbogatszych Rzymian swoich czasów, mecenas sztuk i nauk, wykwinny smakosz („lukullusowe uczyty”), miał dwie posiadłości w okolicach Neapolu: jedną na przylądku Mizenus, a drugą w niezidentyfikowanym bliżej miejscu. Żadne źródło starożytne nie potwierdza natomiast, by można utożsamiać willę Lukullusa ze znajdującą się na wzniesieniu Pauzylipum posiadłością Wediusza Polliona (jakkolwiek por. niżej, objaśn. do „*Pausilypi*”). Kserkses I (519–465 p.n.e.), król Persów

(485–465), przygotowując się do wyprawy na Grecję, wznosił mosty na Hellesponcie w ten sposób, że połączył okręty burtami i zabudował pokłady pomostem, przekopał także kanał na przykładu Atos; gdy burza zniszczyła ów most, Kserkses kazał wymierzyć morzu trzysta batów, symbolicznie zakuć je w kajdany i napiętnować.

ad Euploeas – Euploja/Euplea to mała wysepka (Reszka używa jej nazwy w liczbie mnogiej) w pobliżu Neapolu (STAT.*Silv.* 2,2,79; 3,1,149). Jej miano oznacza ‘szczęśliwą żeglugę’. Nie udało się odnaleźć w źródłach informacji łączącej Lukullusa z Euploją.

Pausilypi – Pauzylipum to wzniesienie między Neapolem a Puteolami, na zachodnim krańcu Zatoki Neapolitańskiej, które Grecy nazwali ‘miejszem wolnym od trosk’. Znajdowała się tu wspaniała willa Wediusza Polliona (por. niżej), którą ten w testamencie przekazał Oktawianowi Augustowi (PLIN. MA.NH 9,78,167; CASS.DIO 54,23,1–6). Od strony Neapolu sąsiadowała z Pauzylipum nadmorska willa Lukullusa (zw. *Neapolitanum*), usytuowana na sztucznych platformach z tarasami widokowymi. Oczka czy też stawy rybne (*piscinae*) były w I w. p.n.e. niezwykle modne. Por. VARR.*Rust.* 3,17,7–9; ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 137.

Hannibalem – Capuae – po zadaniu Rzymianom druzgocącej klęski w bitwie pod Kannami (2 VIII 216 p.n.e.) podczas II wojny punickiej (218–202) Hannibal (ok. 247–182) przez kolejne lata walczył w Italii i przeciągał na swoją stronę rzymskich sprzymierzeńców. Ostatecznie tylko kilka miast poparło Kartagińczyka, w tym Kapua, w której wojska kartażyńskie miały swoje leże zimowe. Na przełomie 212/211 r. Rzymianie oblegli miasto i otoczyli je podwójnym pierścieniem wałów. Gdy Hannibalowi nie udało się przebić, pozostawił część wojsk, a sam z resztą żołnierzy ruszył na Rzym, chcąc tym manewrem zmusić przeciwnika do opuszczenia pozycji wokół miasta, kiedy jednak to nie nastąpiło, powrócił pod mury Kapui, bezskutecznie atakując rzymskie umocnienia. Brak sukcesów w walkach pod Kapuą spowodował odwrót Hannibala do Lukanii. Osamotnieni obrońcy zimą 211 r. ostatecznie skapitulowali przed Rzymianami. Mieszkańcy Kapui znani byli ze zniewieściałości i rozwiązłego trybu życia, co Liwiusz (LIV. 26,4–6) uznał wręcz za przyczynę opieszałości Hannibala

w dalszych walkach; por. także POLYB. 9,4–7. Kapua to główne miasto Kampanii, położone nad rzeką Volturnus.

Marcellum – Nolae – Marek Klaudiusz Marcellus (268–208 p.n.e.), polityk i wódz rzymski, zwany *Gladius Romae* ('Mieczem Rzymu'), podczas II wojny punickiej trzykrotnie obronił Nolę (lata: 216, 215, 214) i południową Kampanię. Kampańskie miasto Nola położone było na równinie między podnóżem Wezuwiusza a Apeninami, na południowy wschód od Kapui; po raz ostatni w literaturze starożytnej wspomina się o nim w związku ze śmiercią Oktawiana Augusta.

Fabium Max[imum] – in collibus Campanis – zob. POLYB. 3,92,1–7. Fabiusz Maksymus Werrukosus (275–201 p.n.e.), wódz rzymski, pięciokrotny konsul i dwukrotny dyktator.

Pollium Vedionem, homines ad murenas damnantem – in Pausilypo – por. SEN.MI.*Ira* 3,40,2–4; Clem. 1,18,2; CASS.DIO 54,23,1–6; także PLIN. MA.NH 9,78,167; TAC.*Ann.* 1,10,5; TERT.*Pall.* 5,6 (PL 2,1048B). Publiusz Wediusz Pollion (zm. 15 p.n.e.), syn wyzwolénca, ekwita i przyjaciel cesarza Augusta, który wyznaczył go do reorganizacji prowincji Azji, odznaczał się niezwykłym okrucieństwem wobec niewolników. Przynoczoną anegdotę często wykorzystywano w starożytności w dyskusjach na temat moralności i publicznej roli Augusta. Zob. także „Aparat krytyczny”.

alios – alibi – por. RESZKA, *Diar.*, s. 40; *Spongia*, k. K₂v; *Ministrom.*, s. 150; *Epist. I*, s. 369; *Epist. II*, s. 104, 185, 280; także MANUTIUS PAULUS, *Epist.*, I, s. 18.

11.

infra dignitatem – zwrot ten stał się frazeologizmem dopiero w czasach poklasycznych; w zachowanej literaturze rzymskiej pojawia się tylko u Kwintyliana (QUINT.*Inst.* 8,2,2).

Saturnum – in vicino Latio latentem – por. VERG.*Aen.* 8,319–323; OV.*Fast.* 1,235–238; MINUC.FEL.*Oct.* 21. Saturn, italskie bóstwo rolnicze, bardzo wcześnie utożsamiony został z greckim Kronosem. Zgodnie z tą identyfikacją rzymska poezja epoki augustowskiej panowanie Saturna w Lacjum przedstawia jako wiek złoty, jednocześnie przypisując Saturnowi dzieło

ucywiliżowania mieszkańców. Etymologię słowa *Latium* (*lateo* – ‘ukrywam się’), podobną do tej podjętej lub stworzonej przez Wergiliusza, powtarza jego komentator Serwiusz (SERV.*ad Aen.* 1,6) i przypisuje ją Warronowi (SERV.*ad Aen.* 8,322). Sam Warron wywodzi nazwę Lacjum od nazwy plemienia zamieszkującego tę krainę (VARR.*Ling.Lat.* 5,5,32).

Minervam – in Surrentino promunturio – por. OV.*Met.* 15,709–712; PLIN.MA.NH 3,5,62; SEN.MI.*Epist.* 77,2; STAT.*Silv.* 2,2,1–2; także STRAB. 5,4,8. Przylądek Minerwy zwany był Przylądkiem Syren lub właśnie Przylądkiem Surrentyńskim; oddziela on Zatokę Neapolitańską od zatoki Salerno.

Plutonem, Proserpinam, Minoem, Rhadamanthum – ad lacum Avernum – Prozerpina, córka Cerery (w mitach greckich to odpowiednio Persefona i Demeter), oraz jej stryj i małżonek Pluton (utożsamiany z greckim Hadesem) to królewska para sprawująca rządy w Podziemiu. Minos i Radamantys, dwaj bracia pochodzący z Krety, synowie Zeusa i Europy, jako mądrzy i sprawiedliwi władcy zostali sędziami zmarłych; por. także akapit 21. O Jeziorze Awerneńskim jako jednym z wejść do Podziemi zob. akapit 10.

Herculem – in Vacculo vel ad montem Baulum, vel in Pompeiano armenta pascentem – por. SIL.ITAL. 12,156; SYMM., fragm. 2,1–4 [= *Epist.* 1,1,4] (Baehrens; Blänsdorf); SERV.*ad Aen.* 7,662. Wakkulum, miejscowość w pobliżu Baj, nosiła nazwę mówiącą (*vacca* – ‘krowa’). Baule (‘zagroda dla bydła’) to miejscowość w Kampanii na zachód od Neapolu, pomiędzy Mizenum a Bajami. Pompeje, miejscowość na południowy wschód od Neapolu, w 79 r. zniszczona przez wybuch Wezuwiusza. Reszka używa jej nazwy w liczbie pojedynczej (*Pompeianum*), być może przez analogię do *Herculeanum*; por. akapit 10.

Nymphas – in Nysita – por. STAT.*Silv.* 3,1,144–149; 2,2,78. Nyzyta, właściwie Nezyda (*Nesis* – ‘wysepka’), leży w Zatoce Neapolitańskiej (obecnie połączona jest groblą z lądem), naprzeciwko Pauzylipum, pomiędzy Neapolem a Puteolami. Zob. także „Aparat krytyczny”.

Sirenes – in Capreis – por. SERV.*ad Aen.* 5,864; także PLIN.MA.NH 3,5,62; MELA 2,69; STAT.*Silv.* 2,2,1; OV.*Met.* 15,709; SEN.MI.*Epist.*

77,2. Kapreje to wysepka na Morzu Tyrreńskim naprzeciwko Przylądka Surrentyńskiego i Puteolów, na której cesarz Tyberiusz spędził ostatnie lata życia (zob. akapity 20 i 26).

12.

quia cessator esse non soles – por. CIC.Fam. 9,17,4.

Plinii manes in Pomponiano, ad Vesuvii radices, consulemus – mowa o Pliniuszu Starszym (23–79), erudycie i pisarzu rzymskim, który zginął w następstwie erupcji Wezuwiusza. Jako dowódca floty przebywał w Mizenum, gdy siostra, matka Pliniusza Młodsze (on to na prośbę historyka Tacyty opisał szczegółowo wybuch wulkanu oraz śmierć swego wuja), zawiadomiła go o przedziwnym zjawisku – chmurze „o niezwyklej wielkości i dziwnym wyglądzie” (PLIN.MI.Epist. 6,16,4). Pliniusz chciał płynąć w kierunku owej chmury, ale kiedy nadszedł list z błaganiem o pomoc, ostatecznie ruszył w stronę Pompejów. Ponieważ jednak linia brzegowa zmieniła kształt i nie mógł już tam się dostać, rozkazał sternikowi, by skręcił „do Pomponiana”; por. PLIN.MI.Epist. 6,16,12. 14 (k. LVIIIr):

„Forteis – inquit – fortuna iuvat: Pomponianum pete!”. Stabiis erat [...]. Excitatus procedit, seque Pomponiano ceterisque, qui pervigilant, reddit.

[...] zawołał: „Śmiałych los wspomaga! – Kieruj do Pomponiana!”. [...] był [tj. Pomponianus] w Stabiach [...]. Zbudzono go [tj. Pliniusza Starszego]; wyszedł i zbliżył się do Pomponiana i innych, którzy cały ten czas czuwali.
(przekład L. Winniczuk)

O Wezuwiuszu por. ponadto TURLER, *Peregr.*, s. 104–107. Zob. „Aparat krytyczny”.

quomodo quercus nostrae transformari queant in vites bonum vinum ferentes (quod fieri posse Magnus Albertus putabat) – por. ALBERT.MAGN. *Vegetab.* V 1,7: *De quinque modis transmutationis unius plantae in aliam* (O pięciu sposobach przemiany jednej rośliny w inną), 58 (s. 314 [Meyer, Jessen]). Albert Wielki wymienia pięć procesów prowadzących do zmiany gatunku; np. przemiana nasion (tu opis przejścia *Siligo* w *Triticum*

i odwrotnie; zob. niżej) czy wpływ sił kosmicznych (tu znalazł się przykład wyrastania winorośli z korzeni dębu). Św. Albert Wielki (1193–1280), dominikanin, filozof i teolog, święty i Doktor Kościoła. Szczególnie zajmowały go nauki przyrodnicze, ogłosił liczne traktaty z dziedziny zoologii i biologii. Księga V jego dzieła, którą przywołuje Reszka, jest w całości tzw. *digressio*, czyli zawiera rozważania własne Alberta, a nie ustalenia Arystotelesa.

quomodo queant arborum culmina hordeum producere, quod in Moesia Antonini Pii tempore factum legimus – por. *HAAnt.Pi.* 9,4, gdzie mowa o jednym z dziwnych zjawisk i klęsk (*ostenta*), jakie nawiedziły imperium za rządów cesarza Antonina Piusa (86–161; panował od 138). Mezja, kraina położona na Półwyspie Bałkańskim na północ od Tracji, między Istrem (Dunajem), Morzem Czarnym i górami Hemus.

cur ... cur (akapity 12, 13, 15, 17 [6x], 18, 22 [2x], 24 [2x], 25, 26 [2x]) – w łacińskiej wersji traktatu Plutarcha *Zagadnienia rzymskie* pytania rozpoczynają się od tego samego słowa; por. *PLUT. Quaest. Rom.*, passim (wyd. 1572, s. 554–604).

Andreovienses – Stefan Batory uczynił Reszkę w roku 1585 opatem komendatoryjnym klasztoru cystersów w małopolskim Jędrzejowie (*Andreovia*). Por. także rkps BJ 159, k. 39'; cyt. za: RESZKA, *Diar.*, s. 208, przyp. 1 (zakończenie listu do Wojciecha Baranowskiego):

Datum Roma 28 Mai 1588 ex hortis Farnesianis [„W Rzymie 28 V 1588, z Ogrodów Farnazyjskich”], których mi Je. Mość ksiądz kardynał [Ippolito Aldobrandini, późniejszy papież Klemens VIII] do mieszkania i używania z chęci swej ofiarował i oddał, tak że mię teraz *iucundiori et amoeniori prospectu et mansione* [„przyjemniejszym i urokliwszym widokiem i miejscem przebywania”] żaden na świecie nie celuje, jeno Jędrzejów.

Zob. ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 434:

Et Simonidem nostrum omnium Charitum, Gratiarum, Nympharum Syrenarumque nomine Neapolim invitabis. Nostrum enim nomen vix apud illum tanti, qui ne Andreoviam quidem.

I naszego Szymonowica w imieniu wszystkich Charyt, Gracji, Nymf i Syren zaprosz do Neopolu. Bo moja osoba tyle dla niego znaczy, że i do Jędrzejowa nie da mi się wyciągnąć.

quae sit illa regio ultra Alpes, in qua siligo post biennium convertitur in triticum – por. ALBERT.MAGN.*Vegetab.* V 1,7,54–55 (s. 312–313 [Meyer, Jessen]). U Alberta owa *regio ultra Alpes* to Alwernia, czyli Owernia, kraina historyczna w środkowej Francji. Albert uważał, że jeśli uprawa jest staranna, *siligo* (*Triticum vulgare*), najprawdopodobniej żyto, przechodzi w *triticum* (*Triticum sativum*), a jeśli zaniedbujemy pielęgnacji, *triticum* potrzebuje na zamianę w *siligo* trzech lat.

aut ubi ... superet – por. PLIN.MA.NH 19,26,83.

raphanum ... rapae – podobne zestawienie tych dwóch elementów por. CATO MA.*Agr.* 6,1; VARR.*Rust.* 1,23,7; COLUM. 11,3,59; PLIN. MA.NH 19,22,62, 31,98, 36,122, 60,184. Co do rodzaju gramatycznego rzeczownika *raphanum* to słowniki notują tylko formy w rodzaju męskim i żeńskim.

quadraginta libras ponderent – tj. ok. 13 kg.

13.

vitio vertat – por. CIC.*Fam.* 7,6,1; HOR.*Sat.* 1,6,85.

septemtrionalibus populis ... bibant – por. PLIN.MA.NH 11,45,126; ponadto RESZKA, *Epist.* I, s. 321.

binas urnas – tj. ok. 26 l.

Milo cadis, Phagus ... corpore – por. HAAurel. 50,4. Na powyższy fragment starożytnego dzieła powołał się Erazm z Rotterdamu, tłumacząc metaforyczne określenie *edax currus* (*Adagia* 1364 [II 4,64]); z kolei w objaśnieniu powiedzenia *bovem in faucibus portat* (*Adagia* 1210 [II 3,10]) jako przykład żarłoka wymienia Milona z Krotony, przywołując m.in. Atenajosa oraz Teodora Hierapolitę, o którym ten pierwszy wspomina. Fagona (Żarłoka) w parze z Milonem Krotoniatą wymienia również AGRIPPA VON NETTESHEIM, *Incert.vanit.scient.*, k. CXXXIII. Por. ponadto RESZKA, *Epist.* I, s. 309. Milon (VI w. p.n.e.), legendarny siłacz

z Krotony, wielokrotny zwycięzca we wszystkich najważniejszych igrzyskach greckich. Reszka niesłusznie zalicza Milona do Rzymian. Zob. także „Aparat krytyczny”.

Vitelliani – błąd rzeczowy Reszki (podobnie w: RESZKA, *Epist. I*, s. 309: „in mensa Viteliani”), powinno być *Aureliani*; por. *HAAurel.* 50,4; ponadto ERASMUS, *Adagia* 1364 (II 4,64). Biografię Aureliana zachowaną w *Historia Augusta* pod imieniem Wopiska Reszka znał; por. *Epist. I*, s. 429. Anegdota dotyczy zatem w istocie cesarza rzymskiego (od 270) Lucjusza Domicjusza Aureliana (214 lub 215–275). Reszka być może pomylił go z cesarzem Aulusem Witelliuszem (panującym przez kilka miesięcy w roku 69). Imię *Vitellianus* jest również poświadczone, m.in. na inskrypcjach.

Nonne et hoc notissimum Romanos bibisse pateris, ab eo dictis, quod latius pateant? Varro testis – Reszka przywołuje tu etymologię podaną przez Warrona, który rzeczownik *patera* (‘czara’) wywodzi od słowa *pateo* (w znaczeniu podstawowym: ‘stoję otworem, otwieram się’). Tekst Warrona jest w tym miejscu zepsuty i w wydaniach dzisiejszych przyjmuje odmiennie brzmienie, choć edycje dawne przynosiły tekst jednolity; por. np. VARR.*Ling.Lat.* 5,26,122 (Mueller) (s. 31): „Praeterea in poculis erant paterae, eo, quod pateant, Latine ita dictae” („Poza tym wśród kielichów były czary, zwane tak [tj. *paterae*] po łacinie dlatego, że otwierają się szeroko [tj. *patent*]”). Por. także MACR.*Satur.* 5,21,4; ISID.*Etym.* 20,5,2 (= *PL* 82,652).

Nonne ter tria pocula multiplicabant? Ausonius testis – por. AUSON. *Griph.ter.num.*, w. 1–3:

Ter bibe vel toties ternas, sic mystica lex est,
vel tria potanti, vel ter tria multiplicanti,
imparibus novies ternis contexere cubum.

Pij trzy lub trzykroć po trzy – oto prawo święte.
Bo czy pijesz trzy razy, czy trzy trzykroć mnożysz,
sześcian z trójek nierównych [tj. nieparzystych] spleć dziewięćkroć wziętych
[$3 \times 3 = 3^2 = 9$; 9 (czyli 3^2) $\times 3 = 3^3 = 27$].

Auzoniusza przytacza również znany Reszce Eobanus HESSUS, *Gener.ebrios.*, k. B₃r–v (por. niżej, objaśn. do akapitów 13 i 19). Niegdyś uważano, że o liczbie kielichów, które należy wypić za jednym razem (trzy – od liczby Gracji lub dziewięć – od liczby Muz), pisze również Horacy (*Carm.* 3,19,11–12), lecz dziś przyjmuje się, że poeta miał na myśli proporcję wina do wody. Por. także powiedzenie: „Aut ter bibendum, aut novies” („Pić trzeba razy trzy lub dziewięć”). Erazm zgromadził w jednym haśle świadectwa Horacego i Auzoniusza; por. ERASMUS, *Adagia* 1201 (II 3,1: *Aut quinque bibe, aut tres, aut ne quattuor*). Auzoniusz (ok. 310 – po 393), rzymski poeta i retor działający w Burdigali.

Nonne amphora? Suetonius testis – por. SUET.*Tib.* 42,2. W akapicie 26 Reszka cytuje kolejne zdanie z tego passusu starożytnego autora. Z różnorodnych pism historycznych, antykwarycznych i gramatycznych, jakie pisał Swetoniusz (ok. 69–122), historyk rzymski, w całości zachowało się tylko dzieło *De vita caesarum* (*Żywoty cesarów*).

Nonne Graeco more, maioribus scilicet poculis? Cicero testis – por. CIC.*Verr.* 2,26,66 (Cyceron opisuje zakończoną burdą ucztę w domu Filodamosa).

Nonne pro salute principum? Dio testis – por. CASS.DIO 73,18,2 (wyd. 1592, s. 293):

Bibebat [*i.e.* Commodus] defessus in medio certamine capiebatque poculum vini dulcissimi refrigerati de manibus mulieris. Quo exhausto statim multitudo nosque omnes id, quod in conviviis dici solet, dicebamus magno clamore: ζήσεις, vivas.

Gdy [Kommodus] podczas pojedynku poczuł się wyczerpany, pił, biorąc z rąk sługi puchar schłodzonego, bardzo słodkiego wina. A kiedy go opróżnił, tłum i my wszyscy krzyčeliśmy głośno słowa, które zwykle wypowiada się podczas uczt: „Na zdrowie!”.

Kasjusz Dion (ok. 155–235), rzymski polityk i historyk, napisał po grecku *Historię rzymską* (*Ρωμαϊκή ιστορία*).

Nonne in gratiam absentium amicorum? Tibullus testis – por. TIBULL. 2,1,27–32.

Nonne tot cyathos, quot fuissent in amici nomine litterae? Martialis testis – por. MART.Epigr. 1,71; 8,50(51),21–26; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 429; także HESSUS, *Gener.ebrios.*, k. B₃r. Greckie słowo *kyathos* oznacza rodzaj kubka z dużym uchem, o funkcji zbliżonej do dzisiejszej chochli, a także miarkę wina (ok. 0,045 l). By uzyskać do picia wino słabe, mieszano trzy miarki (łac. *cyathi*) wina z dziewięcioma miarkami wody, by sporządzić wino mocne, proporcję odwracano.

Athenaeus testis, qui hoc genus vocat ἐν κύκλῳ πι<ν>εῖν – por. ATHEN. 11,111 (503F–504A) (kilkakrotne powtórzenie zwrotu). Fraza ἐν κύκλῳ πι<ν>εῖν jest polonizacją (dosłownie: ‘przy [takim] picciu, kiedy puchar krąży w koło’); właściwie (zgodnie z tekstem Atenajosa) powinno być τὸ κύκλῳ πινεῖν. Zob. także „Aparat krytyczny”.

Nonne propinabant? Homerus testis – w rzeczywistości chodzi o fragment z dzieła Plutarcha, który powołuje się na Homera, co więcej Homer nie mówi o przepijaniu, lecz o wspólnym picciu wina i jedzeniu; por. PLUT.*Sept. sap.conv.* 156E oraz HOM.*Il.* 4,261–263.

Nonne cum nive? Martialis testis – por. MART.Epigr. 9,2,5–6; 9,22,8; 12,17,5–6.

14.

septemtrionales populi cerevisia ... labantur – por. ATHEN. 10,67 (447A–B) (wyd. 1583, s. 333); 1,61 (34B) (s. 26). O dzikich Scytach, którzy raczą się naśladowującym wino napojem z jęczmienia i kwaśnych owoców jarzębiny, pisał też Wergiliusz (*Georg.* 3,379–383). Por. ponadto RHODIGINUS, *Lect.antiqu.*, s. 264–265 (o tym, że Reszka znał encyklopedię Rodigina, świadczy wzmianka w innym liście; por. *Epist. I*, s. 272).

ille – tj. znany nam autor starożytny, czyli Atenajos lub raczej Arystoteles przytoczony przez Atenajosa.

multiscio philosopho – mowa o Arystotelesie.

cur matutinam urinam ... putavit – por. PLIN.MA.NH 28,19,69; ponadto AGRIPPA VON NETTESHEIM, *Occult.phil.*, s. LX (I 51); RESZKA, *Epist. I*, s. 383.

infelix ... lolium – to samo sformułowanie zob. VERG.*Ecl.* 5,37; *Georg.* 1,154. Mowa o życicy rocznej [*Lolium temulentum*], gatunku trawy.

podagricis – Stanisław Reszka często i przez całe lata skarżył się na tę dolegliwość, która w końcu przyczyniła się do jego śmierci; por. np. RESZKA, *Diar.*, s. 21, 22. Podagra, o której niejednokrotnie wspomina w swej korespondencji, jest głównym tematem listu do Tomasza Tretera (*Epist.* I, s. 375–381).

cur ceterae arbores omnes floreat, sola ficus non floreat – por. PLIN. MA.NH 16,51,118. W pytaniu, jakie Reszka chciałby zadać Pliniuszowi, który połączenia *ficus sola* używa bez związku z kwitnięciem drzewa figowego, pobrzmiewa być może również frazeologia biblijna; zob. Ha 3,17–18; Łk 21,29–30. Sprawa niekwitnienia figi ma jednakże swój wymiar botaniczny. Otóż na drzewie figowym w fazie kwitnienia – co jest wyjątkiem w świecie roślin – nie pojawiają się płatki okwiatu. Do kwitnienia dochodzi wewnątrz rozrośniętej osi kwiatostanu (potocznie nazywanej owocem figi), a kwiatów drzewa figowego po prostu nie widać.

15.

flos orationis – por. CIC.*Brut.* 66.

gemmata verba – por. ARETINUS, *Phalar.epist.*, k.tyt. *verso*, w. 1–2.

in domo sua Rabiriana – por. CIC.*Att.* 1,6,1. Posiadłość Gajusza Rabiriusza (II/I w. p.n.e.) pod Neapolem, której zakup rozważa Attyk w mowie Cicerona („domum Rabirianam”), Reszka błędnie potraktował jako własność samego Cicerona. Być może sformułowanie to powstało również pod wpływem tytułu słynnej mowy Cicerona *De domo sua ad pontifices oratio* (Mowa w sprawie odzyskania majątku wygłoszona przed kolegium pontyfików).

in villa Neapolitana, quam Silius Italicus ipso mortuo emerat, vel in Baiis – por. MART.*Epigr.* 11,48; PLIN.MI.*Epist.* 3,7,1, 6 i 8. Nazwa *villa Neapolitana* nie pojawia się w związku z Ciceronem w tekstach antycznych, znamy natomiast określenia trzech innych posiadłości Cicerona w okolicach Neapolu: nad Jeziorem Lukryńskim, którą nazywał „kumańską” (*Cumana*); między górą Gaurus a Puteolami, którą nazywał „puteolańską” (*Puteolanum*); w pobliżu Pompejów, którą nazywał „pompejańską” (*Pompeianum*). Syliusz

Italikus (ok. 28–101), rzymski poeta epicki, autor jednego z najdłuższych poematów łacińskich, liczącego 12 000 wersów eposu historycznego *Punica* (*Opowieść o wojnie punickiej*), nabył willę podziwianego przez siebie Cycrona oraz posiadłość pod Neapolem, na terenie której znajdował się grób uwielbianego przez Italika Wergiliusza. Zmarł w tuskulańskiej willi Cycrona. W kurorcie bajańskim (zob. objaśn. do akapitu 10) pod koniec okresu republiki wypoczywali i wznosili swoje letnie rezydencje bogaci Rzymianie, a w okresie cesarstwa także władcy; miejsce znane było z cudownych widoków, delikatnego klimatu i bujnej roślinności, a także z rozpusty swoich gości.

de quibus Ovidius: „*Nullus in orbe locus Baiis praelucet amoenis*” – błąd rzeczowy Reszki co do osoby autora i brzmienia fragmentu (*locus* zamiast *sinus*); por. HOR.*Epist.* 1,1,83 (k. 107r):

Nullus in orbe sinus Baiis praelucet amoenis.

Ach, Baję, nie masz miłszej zatoki dla oka!
(przekład J. Sękowski)

Zob. jednak OV.*Fast.* 4,574 (s. 107):

praeteritus Cereri nullus in orbe locus.

żadnego miejsca na świecie Ceres nie pominęła.

Nastąpiła tu, jak się wydaje, kontaminacja dwóch fragmentów. Por. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 34; VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136, 137; REUSNERUS, *Ital.*, s. 287 (cytaty z HOR.*Epist.* 1,1,83–93 i OV.*Ars* 1,255–258 pojawiają się tu w bezpośrednim sąsiedztwie).

somnium Scipionis – tzw. Sen Scypiona to końcowa część Cyceronowego dialogu *De republica* (O rzeczypospolitej). We fragmencie tym Scypion Młodszy (185–129 p.n.e.) relacjonuje sen, w którym jego przybrany dziad, Scypion Starszy, oraz ojciec, Emiliusz Paulus, opisują żywot, jaki wiodą w niebie dusze ludzi zasłużonych dla ojczyzny.

somniumne fuerit an insomnium, an visio, an oraculum, an phantasma – por. MACR.*Somn.* 1,3,2; ALCHERUS, *Spirit.anim.* 25. Słowa Alcherusa/Augustyna powtarza HUGO A SANCTO VICTORE, *Anim.* (PL 177,165); zob. ponadto IOANNES SARESBERIENSIS, *Polycrat.* 2,15 (= PL 199,429a). Fragment Alcherusa/Augustyna powtarza także ALBERT.MAGN.*Philos.paup.* V 17: *De somno et vigilia.*

an geminae portae somni ... nitens elephanto – por. VERG.*Aen.* 6,893–896; opis ten wzorowany jest na HOM.*Od.* 19,562–567. Por. także MACR.*Somn.* 1,3,20. O „bramach snów” – tej zrobionej z rogu, przez którą przechodzą sny „prawdziwe”, ziszczające się (greckie słowa: κέρας – ‘róg’ oraz κραίνω – ‘wykonuję, spełniam’, brzmia podobnie), oraz drugiej, z kości słoniowej, przeznaczonej dla snów fałszywych (znowu gra słów: ἐλέφας – ‘kość słoniowa’ i ἐλεφαίρομαι – ‘łudzę’), wspomina w poemacie Homera Penelopa w rozmowie z nierozpoznanym Odyseuszem, nie wierząc, że jej sen o dwudziestu gęsiach zabitych przez orła (i głosem Odysa tłumaczącego sens tego zdarzenia) jest zapowiedzią powrotu męża i ukarania zalotników. Wergiliusz wymienia obie bramy, kończąc opis pobytu Eneasza w Podziemiu; fakt, iż bohater, usłyszawszy od Anchizesa zapowiedź wielkiej (i prawdziwej) przyszłości swojego ludu, wraca do świata żywych przez wrota z kości słoniowej, jest przez komentatorów poety, poczynając od Serwiusza, interpretowany rozmaicie.

cur orationes suas non combusserit potius salutem promittente Antonio – por. SEN.MA.*Suas.* 6,14; 7, proemium. Marek Antoniusz (83–30 p.n.e.) po zabójstwie Cezara walczył o władzę nie tylko z republikanami, ale i z Oktawianem, głównym spadkobiercą dyktatora. Wrogość Antoniusza wobec Cyncerona, najpierw przeciwnika Cezara i obrońcy republiki, a potem polityka popierającego Oktawiana, przypieczętowały mowy Arpinaty nazwane *Filipikami*; bezpośrednią przyczyną śmierci mówcy stała się – zgodnie z tradycją (IUV. 10,125) – druga, tzw. boska *Filipika*. Wystąpienia Arpinaty sprawiły, iż Rzymianie coraz przychylniej zaczęli traktować Oktawiana, Antoniusza zaś na mocy uchwały senatu uznano za wroga państwa. Ostatecznie jednak Oktawian sprzymierzył się z Antoniuszem i postanowił poświęcić swego zwolennika.

quam caput praecidendum a se defenso Popilio ... dedit – por. LIV., *per.* 120, oraz fragm. 59 (ex libro CXX; = SEN.MA.*Suas.* 6,17) (Weissenborn, Mueller). O okolicznościach śmierci mówcy zob. VAL.MAX. 5,3,4; APP. *Civ.* 4,19,73–20,83; CASS.DIO 47,11,1–2; PLUT.*Cic.* 48,1–49,2; ponadto PETRARCA, *Rer.memor.* 2,17,8–9. Gajusz Popiliusz Lenas (I w. p.n.e.), trybun wojskowy, był wykonawcą wyroku na Cynceronie, natomiast według Plutarcha samej egzekucji dokonał centurion Herenniusz.

cum tanto doctorum dolore – Reszka może tu mieć na myśli owych wymienionych wyżej autorów; por. także SEN.MA.*Suas.* 6,25.

16.

Homerum in Cumis invenies – w Kumach można było spotkać jedynie Homerowych bohaterów (Eneasza), natomiast za ojczyznę Poety uchodziła – pośród innych miejscowości – Kyme eolska, położona na wybrzeżu Azji Mniejszej. Najpewniej jednak Reszka nie nakłada na siebie tych dwóch nazw, lecz po prostu wspomina o Kumach jako wejściu do Podziemia. Kuma (łac. *Cumae*), nadmorskie miasto w Kampanii położone na wzgórzu Gaurus, na północ od przylądka Mizenum, ok. 16 km na północny zachód od Neapolu, to najstarsza grecka kolonia w Italii. Por. ponadto TURLER, *Peregr.*, s. 77–80.

qua patria ... creditum patefaceret – por. PLIN.MA.*NH* 30,6,18.

Apioni grammatico – Apion (20 p.n.e. – 45–48 n.e.), grecko-egipski gramatyk, sofista i komentator Homera.

septem ... de eius nativitate contententibus urbibus – o Poetę spór toczyło siedem miast, które wymienił w swoim epigramacie Antypater z Sydonu (*AP* 16,297):

Siedem miast się spierało o ród poety Homera:

Smyrna, Ateny i Chios, Pylos, Argos, Kolofon i Kuma.

(wykorzystano pierwszą linijkę tłumaczenia
autorstwa T. Sinki – *AP* 16,298)

illud ... aenigma, quod ... ad Amphidamantis, poetae celeberrimi, exsequias proposuit – Amfidamas, ojciec Ganyktora, fundatora igrzysk pogrzebowych

ku jego czci, był zapewne postacią historyczną. Jak opowiada Pejsandros w Plutarchowym dialogu, król Amfidamas miał zginąć podczas tzw. wojny lelentyjskiej pomiędzy Chalkis i Eretrią (datowanej między 710 a 650 p.n.e., jakkolwiek sama historyczność wojny nie jest pewna). Nie był więc „znakomitym poetą”, ale Reszka mógł pobieżnie przeczytać ten fragment; por. PLUT.*Sept.sap.conv.* 153F (wyd. 1572, s. 360): „Chalcidem ad Amphidamantis exsequias convenisse poetas, quorum tum inter sapientes maxime vigebat gloria” („Na uroczystości pogrzebowe ku czci Amfidamasa przybyli do Chalkis poeci, którzy spośród mędrców cieszyli się wówczas największą sławą”). Mowa tu o słynnym konkursie, do którego mieli stanąć Homer i Hezjod. Opowiada o nim dziełko *O Homerze i Hezjodzie, o ich pochodzeniu i współzawodnictwie* (Περὶ Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου καὶ τοῦ γένους καὶ ἀγώνος αὐτῶν, *Certamen Homeri et Hesiodi*), znane jako *Certamen* (II w. n.e.).

in Chalcide – Chalkis/Chalkida, główny port na wyspie Eubei.

Musa, mihi memora, quatenus numquam ante fuerunt / postque futura haud sunt... – por. PLUT.*Sept.sap.conv.* 153F–154A. Cytat w takim brzmieniu pojawia się w edycji z 1573 r. (s. 549); w edycji Xylandra kluczowy dwuwiersz brzmi zupełnie inaczej (1572, s. 361): „Musa, mihi refer haec, quae nec prius evenerunt, / nec post evenient”. Natomiast w *CERTAMEN* (8 [West]) to Hezjod poddaje trudny temat, a Homer udziela trafnej odpowiedzi.

17.

cur immenso risu ... propinatos – opowieść aoida Demodoka, którego pieśni słuchał Odyseusz u Feaków; por. HOM.*Od.* 8,266–369.

risuique deorum propinatos – por. TER.*Eun.* 1086–1087; DONAT. *Comm.Ter. ad loc.*

ex Iovis cerebro armata nata sit Minerva – według niektórych wersji mitu, gdy matka Ateny, Metis, była brzemienna, Zeus połknął ją, by nie sprawdziła się przepowiednia, że następnym dzieckiem Metis będzie syn, który odbierze ojcu władzę. Kiedy nadszedł czas porodu, z głowy Zeusa, którą otworzył Hefajstos, wyskoczyła z okrzykiem wojennym na ustach uzbrojona dziewczyna – bogini Atena. Ze scholiów do Apolloniosa z Rodos dowiadujemy się, że pierwszą wzmiankę o urodzonej w zbroi bogini poczynił w zaginionym

dziś utworze Stezychor (STES., fragm. 76 [Kleine]); por. *SCHOL.APOLL. RHOD.* (4,1310); zob. także *HOM.Hymn.* 28. Reszka zastosował tu najczęściej spotykane określenie bogini (*armata Minerva*) we wszelkiego rodzaju dawnych kompendiach i komentarzach.

cur Apollo cum ceteris diis beatiss non interfuerit in nuptiis Achillis – to zdanie i następne należy do pytań typu *áporon* ('coś niewykonalnego'), ponieważ mit trojański nie wspomina o ożenku Achillesa. Jednak o weselu Achillesa i królewny Dejdamei, z którą miał on nieślubnego syna, „legalizującym” ich związek, mówi grecki poeta z II w. p.n.e., Bion ze Smyrny, w tytule niedokończonego utworu *Pieśń na wesele Achillesa i Dejdamei* (*Ἐπιθαλάμιος Ἀχιλλέως καὶ Δηιδάμειας*).

cur mures equestres copias contra ranas non eduxerunt – aluzja do najpóźniejszego z Homerowych apokryfów, heroikomicznego poematu *Wojna mysio-żabia* (*Βατραχομομαχία*). Poemat tak udatnie naśladuje styl Homera, że uchodził za utwór samego poety, szybko też stał się tekstem szkolnym.

non comedant raphanos, caules, cucurbitas betasque virides – por. *BA-TRACH.* 53–54 (s. 227).

huic Soli non oculos ... faciat exaudientem – por. *HOM.Il.* 3,277 (s. 34); *Od.* 11,109 (s. 98) i 12,323 (s. 114). Greckim odpowiednikiem rzymskiego bóstwa *Sol* (Słońce) był *Helios*.

18.

Vergilium quoque in colle Pausilypo curae maerorisque expert<e> convenire poteris – jakkolwiek Reszka bawi się tu etymologią nazwy Pauzylipu (zob. objaśn. do akapitu 10), robiąc aluzję do bukolicznej twórczości Wergiliusza, trudno nie przypuszczać, że odwołuje się także do tzw. grobu Wergiliusza znajdującego się na wzgórzu opodal Neapolu, w tunelu, który zbudowano w epoce Augusta, by połączyć Neapol z Pauzylipum i Bajami. Kiedy poetę zaczęto czcić jako herosa, jego grób stał się celem pielgrzymek (*nb.* jednym z głównych motywów pierwszych polskich podróży do Neapolu było uwielbienie dla Wergilego i chęć nawiedzenia miejsca jego pochówku). Na grobie Wergiliusza umieszczono napis, który miał ułożyć sam poeta; por. np. *VSD* 36 (k. β₂r):

Translata igitur iussu Augusti eius ossa, prout statuerat, Neapolim fuere sepultaque via Puteolana intra lapidem secundum, suoque sepulchro id distichon, quod fecerat inscriptum est:

Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope, cecini pascua, rura, duces.

Na rozkaz więc Augusta kości jego, tak jak polecił, przeniesione zostały do Neapolu i pogrzebane przy Drodze Puteolańskiej, mniej niż dwie mile [od Rzymu], na grobie zaś zapisano taki oto dwuwiersz, ułożony przez samego poetę:

Mantui syna, w Kalabrii śmierć mnie zabrała, dziś domem
mym Partenopa. Śpiewałem łąki, zasiewy i bój.

Por. ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 422.

Romanos, rerum dominos – to samo wyrażenie por. RESZKA, *Epist. I*, s. 300; także VERG.*Aen.* 1,282 (= SUET.*Aug.* 40,5; MART.*Epigr.* 14,124).

Aeneasne pius ... Troiam infelicem prodidit – negatywny wizerunek Eneasza-zdrajcy ojczyzny, popularny w literaturze średniowiecznej Europy (por. np. romans rycerski *Le Roman de Troie* Benoît de Sainte-Maur; zm. 1173), opierał się głównie na dwóch utworach, przedstawiających odmienią od Homerowej wersję mitu trojańskiego, które pojawiły się w późnej starożytności jako łacińskie przekłady tekstów greckich i które do XV w. uważano za wiarygodne relacje na temat wojny trojańskiej (wiarygodne, bo przedstawione przez „naocznych świadków” i – w przeciwieństwie do Wergiliuszowej *Eneidy* oraz praktycznie nieczytanych na Zachodzie poematów Homera – będące dziełami historycznymi, nie zaś poetyckimi). Chodzi tu o *Ephemeridos belli Troiani libri* (*Dziennik wojny trojańskiej*), utwór zachowany pod imieniem Diktysa Kreteńczyka, oraz *De excidio Troiae historia* (*Opowieść o upadku Troi*), spisaną rzekomo przez Daresa z Frygii. W dziełku Diktysa Eneasza jest sojusznikiem skonfliktowanego z Priamem Antenora; por. np. DICT.CRET. 4,22. W relacji Daresa Antenor przekonuje do zdrady – w zamian za ocalenie – kilku Trojan, wśród nich Eneasza, wraz z którym krytycznej nocy otwiera przed Grekami Skajską Bramę; por. np. DAR.PHRYG. 39–41. W *Iliadzie*, ukazującej

Eneasza, postać drugoplanową, jako dzielnego i miłego bogom wojownika, dwukrotnie ocalonego przez nich od śmierci w boju, padają słowa sugerujące wzajemną niechęć i rywalizację między rodem Priama i Hektora a rodem Anchizesa i Eneasza. Pogląd, że to zdrada ojczyzny, nie zaś okazywane bogom posłuszeństwo, ocaliła Eneasza i jego najbliższych, miał wyrazić po raz pierwszy grecki historyk Menekrates z Ksantos, na którego powołuje się Dionizjos z Halikarnasu (DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* 1,48,3 = MENEKR.XANTH.*FGrHist* 769 F 3). Rzymskie dziełko z czasów cesarstwa przekazuje informację, iż Lutacjusz Katulus twierdził, że nie tylko Antenor, lecz i sam Eneasza był zdrajcą; zob. *OGR* 9,2. Por. także np. *SEN.MI.Benef.* 6,36,1; *SERV.ad Aen.* 1,242; ponadto NEANDER, *Exposit. Tryphiod.* [ad v. 55], s. 85.

pius – stały epitet Eneasza w *Eneidzie*; por. np. 1,220, 305, 378; 4,393; 5,26, 286 *sqq.*

Sinon Sisyphius – Sinon, niewspomniany przez Homera, był szpiegiem pozostawionym przez Greków na wybrzeżu, który dał się pojmać Trojanom, skłonił ich do wprowadzenia w mury miasta drewnianego konia i wypuścił zamkniętych w nim wojowników; por. *VERG.Aen.* 2,57–198. Uchodził za syna Syzyfa lub Ajsimosa (*SERV.ad Aen.* 2,79).

Troiam infelicem – por. *VERG.Aen.* 9,786; *OV.Trist.* 4,3,75.

cur Iuno ... Aeneae ... ita fuit inimica – por. *VERG.Aen.* 1,3–4.

tam superstitiosos cultores – por. *LACT.Div.inst.* 4,28,11 (= *PL* 6,537B); definicja terminu *superstitiosus*: *CIC.Nat.deor.* 2,28,72.

19.

sine stilo et pugillaribus – por. *PLIN.MI.Epist.* 1,6,1; 7,27,7; *APUL.Met.* 6,25; ponadto *RESZKA, Epist. I*, s. 236, 420.

hominem otiosum viderimus – Wergiliusz, autor *Georgik* i *Eklog*, jako *homo otiosus* sam siebie przeciwstawiał okrytemu chwałą wojennych zwycięstw Oktawianowi; zob. *VERG.Georg.* 4,563–564 (wyd. 1575, s. 153):

illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis otii.

Słodka też Partenope mnie, Wergilego, karmiła,
gdym nie szukając chwały, błogim się cieszył spokojem.

Zob. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 39; także CIC.*De orat.* 1,219.

cum et «Bucolica» ... centum septuaginta pedum milia supra trecentos – nie wiemy, skąd Reszka zaczerpnął te liczby. W dzisiejszych edycjach utworu Wergiliusza liczą łącznie 77 291 stóp, a poematy Homerowe – 166 818; wcześniejsze wydania nie mogły zawierać aż tylu dodatkowych heksametrów, jakby to wynikało z szacunków Reszki, który najprawdopodobniej zaokrąglął w górę podawane przez siebie liczby. Może to być żartobliwe nawiązanie do filologicznych zabaw humanistów albo podanie w wątpliwość sensu takich działań, jak liczenie stóp i linijek w antycznych poematach.

sub Alpino Borea natum – dosłownie: ‘zrodzony pod alpejskim Boreaszem’, tzn. że dystych ma nieitalską proveniencję.

Mille boves ... sedet – wymienione tu zwierzęta mają razem 1 004 000 nóg, tyleż zatem stóp liczy cały dystych. Por. ZWINGER, *Theatr.vit.hum.*, s. 980:

Eobanus Hessus, inter Germanos poëtas neotericos primus, cum Sinapio [*Iohannes Sinapius* / Johann Senf; 1505–1560] certamen iniit, uter eorum distichon plurium pedum extempore facere posset. Et amicus quidam hexametrum protulit, Eobanus vero sic coepit:

Mille boves pascunt vitulorum milia centum:
musca super vitulum quemlibet una sedet.

Sic victor abiit, quod nihil referre diceret, metricine pedes an ζῷοι
intelligerentur.

Eobanus Hessus, wśród niemieckich neoteryków pierwszy, stanął do zawodów z Sinapiusem o to, który z nich potrafi ułożyć naprędce dwuwiersz o większej liczbie stóp. Przyjacieli przedstawił heksametr, Eobanus zaś zaczął tak: [...] I tym sposobem odszedł jako zwycięzca, mówiąc, że bez znaczenia jest, jakie stopy mamy na myśli: należące do metrum czy do zwierząt.

Ten sam dwuwiersz – określony jako „*illud multitudine pedum memorabile*” („godny pamiętania z uwagi na liczbę stóp”) znalazł się także

w przypisywanym niekiedy Hesusowi dziełku *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda* (HESSUS, *Gener.ebrios.*, k. A₄r). Już nie pod nazwiskiem Hessusa, ale jako znany sobie utwór („antea mihi notum”) przytacza obie linijki Friedrich Taubman(n), nieco młodszy od Reszki niemiecki filolog i poeta, opisując analogiczny pojedynek, w którym sam brał udział jeszcze jako student; por. H.L. Schmitt, *Narratio de Friderico Taubmanno adulescente*, Weilburgi 1868, s. 11. O tym, że Reszka mógł znać dziełko Hessusa, może świadczyć zapis w *Diariuszu* (s. 144): „Scripti sermonem ad fratres Andreiovienses de vitanda ebrietate bene longum” („Braciom w Jędrzejowie napisałem dość długie kazanie o konieczności unikania pijaństwa”).

monte sub æerio ... per saecula nomen – VERG.*Aen.* 6,234–235.

Misenum, Aeneanum tibicinem, dulci canentem syringa – Mizenus, trębacz Eneasza, nie grywał oczywiście na syrindze, instrumencie pasterzy. Żartobliwa zamiana żołnierskiej trąby na pasterską piszczałkę jest, jak się wydaje, konsekwencją zamysłu Reszki, by ukazać Wergiliusza w całym tym fragmencie jako *homo otiosus*. O Mizenusie, trębaczu frygijskim wspomnianym przez Wergilego, zob. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 31; VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136.

Sibylla Cumana – por. PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 30.

χθόνα δατέοντο Ζεὺς καὶ ἄθνα<τοι> – „terram partiebantur Iuppiter et immortales” – por. PIND.*Ol.* 7,55 (s. 86 i 87); ponadto RESZKA, *Epist. I.*, s. 373, gdzie znajdujemy te same słowa Pindara (z formą ἄθνατος zamiast ἄθνατοι i identycznie brzmiącym łacińskim przekładem). Zob. także „Aparat krytyczny”.

Quid ais? – sformułowanie często spotykane u Cycerona; por. np. CIC. *Verr.* 3,45,106.

cur Iuppiter ... nullus character <c>orpori” – por. CLEM.ALEX.*Strom.* 6,2,18,7 (wyd. 1566, s. 693).

cognoscier – por. np. PETRARCA, *Africa* 2,396.

20.

Bellica ... studia – por. SUET.*Iul.* 44,4.

certamen Liberi Patris cum Cerere tota Campania – por. PLIN.MA.NH 3,5,60; FLOR. 1,11,3; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 40; także VERG.Georg. 1,7. *Liber Pater* to italskie bóstwo płodności i wina z czasem utożsamione z Dionizosem (Rzymianie czcili go razem z Liberą i Cererą); zob. SZYMONOWIC, *Flag.Livor.*, k. E₃v; por. także akapit 22.

vastos Gigantes – por. MANIL. 1,421–422; wł. *vasti giganti*.

Iliacas ... naves – por. VERG.Aen. 4,46; 4,537–538; 5,606–607. Ilion to inna nazwa Troi, w mitologii wywodzona od imienia Ilosa, prawnuka założyciela miasta, Dardanosa.

patris Aeneae – stałe określenie Eneasza (*pater Aeneas*); por. np. VERG. Aen. 5,827; FLOR. 1,1,4 [= I 1]; SERV.ad Aen. 7,51.

Aenariam (Graecis Pitheculusam, nunc Hischiam dictam) – Enaria – Ischia, wulkaniczna wyspa na Morzu Tyrreńskim, leży na północnym skraju Zatoki Neapolitańskiej. Jako Pitekuzy była jednym z najstarszych i zarazem najdalej wysuniętym na północ miejscem osadnictwa greckiego na Zachodzie. Rzymianie nazywali ją Enarią (*Aenaria*). Według jednych nazwa Pitekuzy wywodzi się od słowa ‘małpa’, według innych – od słowa oznaczającego ‘duży dzban, glinianą stągiew, kadź na wino’. Zob. ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 29; VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 143; RESZKA, *Epist. I*, s. 421.

Typh<ο>ei, centicipitis Gigantis – por. PIND.Ol. 4,6–10 (s. 37); *Pyth.* 1,15–16 (s. 113); AESCHYL.Prom. 353–354 (s. 127). Tyfeus właściwie nie był jednym z Gigantów, czyli dzieci Ziemi zrodzonych z krwi Uranosa, niejednokrotnie natomiast występuje w literaturze antycznej w ich towarzystwie; por. np. EURIP.Herc.fur. 1271–1272; PLUT.Superst. 171D; *Alex. fortun.* 341E. Tyfeusa nazywa gigantem Petrarka (*Itiner.sepulcr.* 29), u którego określenie to może odnosić się nie tyle do genealogii mitologicznej, co do rozmiarów potwora. Tyfeus(z)/Tyfon był najmłodszym synem Ziemi (Gai) i Podziemia (Tartaru), pół człowiekiem, pół zwierzęciem, głową sięgał gwiazd, a wyciągniętymi ramionami – krańców świata, u rąk zamiast palców wyrastało mu sto smoczych łbów, od pasa w dół ciało spowijały żmije. Podczas jego walki z bogami olimpijskimi Zeus przywołał go Etną (bądź całą Sycylią) lub Ischią. Zob. także „Aparat krytyczny”.

Typh<o>ei ... nobilitatam insulam – wersję mitu łączącą Tyfona z Enarią znajdujemy u dwóch autorów: VERG.*Aen.* 9,715–716; LUCAN. 5,100–101.

icti fulmine – frazeologizm łaciński; por. np. NAEV.*trag.* [*Danae*] 10 (²Ribbeck); VARR.*Antiquit.rer.div.*, fragm. 53 (Merkel); LUCR. 5,1125; CIC.*Div.* 2,45; LIV. 21,62,4; PLIN.MA.*NH* 37,11,31; QUINT.*Declam. mi.* 274,3, 6 (bis); AUG.*Civ.* 3,17,2.

circa Vesevum interdiu et noctu oberrantes videbimus – por. CASS.DIO 66,21,1, 22,1 (wyd. 1527, s. 145–146); także LIV. 1,47,1; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 40. Forma *Vesevus* funkcjonowała od czasów starożytnych obok formy *Vesuvius*; por. np. VOLATERRANUS, *Comm.ur.*, s. 137: „Vesuvius seu Vesevus”.

Libitinae – Libityna, rzymska bogini pogrzebów, utożsamiana z Prozerpiną.

Miseni ad Misenum inspiciemus exsequias: pyram pinguem taedis et robore secto, frondes atras, ferales cupressos, arma, ahena, latices, purpuras, feretra, faeces aversas, tura, dapes, crateres, olivas, flammias, undas, vina, cineres, ossa, denique et favillas cado tectas aheno – por. VERG.*Aen.* 6,212–229 (wyd. 1575, s. 331–332):

Nec minus interea **Misenum** in litore Teucri
flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio **pinguem taedis et robore secto**
ingentem struxere **pyram**, cui **frondibus atris**
intexunt latera et **ferales** ante **cupressos**
constituunt, decorantque super fulgentibus **armis**.
Pars calidos **latices** et **ahena** undantia flammis
expediunt corpusque lavant frigentis et ungunt.
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt
purpureasque super vestis, velamina nota,
coniciunt. Pars ingenti subiere **pheretro**,
triste ministerium, et subiectam more parentum
aversi tenuere **facem**. Congesta cremantur
thurea dona, **dapes**, fuso **crateres** olivo.
Postquam collapsi **cineres** et **flamma** quievit,
reliquias **vino** et bibulam lavere **favillam**,

ossaque lecta cado texit Chorineus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
spargens rore levi et ramo felicitis olivae,
lustravitque viros dixitque novissima verba.

Ale tymczasem Trojanie na morskim brzegu z lamentem
marnym popiołom Mizena ostatnią cześć oddawali.
Wzniesli nasamperw ze sošen żywicznych i bierwion dębowych
stos ogromny, a w boki mu w krąg powtykali gałęzie
czarne, z przodu zaś rząd ustawili cyprysów żałobnych,
wreszcie stosu sam szczyt ozdobili zbroją błyszczącą.
Wodę w spiżowych korytach na ogniu grzeją, by wrzała,
za czym myją nią zwłoki stygnące i maszczą oliwą.
Jęk się rozlega. Wśród płaczu składają ciało na marach,
na nim szaty szkarłatne i te, które nosił codziennie.
Inni podnoszą mary ogromne, w smutnej posłudze
kładą na stosie i przodków zwyczajem twarz odwróciwszy,
z żagwią podchodzą. Już płoną przeliczne dary ofiarne,
żywność, kadzidło i czasce, co z nich wylano oliwę.
Gdy się zapadły popioły i wraz przygasły plómiennie,
winem resztki zaleli, co wsiąkło w chłonna je zgliszczą.
Kości zaś zebrał Korynej do urny i przykrył ją wiekiem.
Potem trzy razy wszystkich obchodził z wodą źródlaną,
lekko ich skrapiał gałązką oliwki owoce rodzącej,
by ich oczyścić sakralnie, i wyrzekł słowa pożegnań.

(przekład I. Wieniewski [w. 213–232])

Miseni ad Misenum – por. RESZKA, *Epist. II*, s. 187.

21.

et labyrinthum, et Daedalum volantem ad Centumcellas – ucieklszy
z Krety, Dedal, zanim dotarł na Sycylię, gdzie ukrył się u króla Kokkalosa,
przebywał, już po śmierci Ikara, w italskich Kumach. W *Eneidzie* czytamy, że
na „kumejskim akropolu”, tj. wzgórzu będącym ośrodkiem miasta, wznosił
Apollinowi świątynię, wyobrażając na jej wrotach wiele scen ze swego ży-
cia, m.in. budowę „krętego Labiryntu” (VERG. *Aen.* 6,14–33; SERV. *ad Aen.*
6,14; SIL.ITAL. 12,85 *sqq.*). Natomiast labirynt, o którym wspomina tu

Reszka, to najprawdopodobniej cysterny zbudowane w I w. p.n.e., znane pod włoską nazwą Cento Camerelle lub Carcere di Nerone. Kompleks składa się z dwóch niezależnych poziomów, wybranych w skale zawieszonych ponad powierzchnią morza. Poziom górny ma cztery równoległe korytarze, zwieńczone wspianymi sklepieniami, a wiele tuneli i przejść otwiera się w kierunku morza; por. TURLER, *Peregr.*, s. 72–73, 88; ORTELIUS, *Thesaur. geogr.*, k. v₂r. Budowla o takiej samej nazwie należała także do kompleksu Willi Hadriana w Tivoli.

paludem Acherusiam – por. PLIN.MA.NH 3,5,61; SIL.ITAL. 12,126–128; ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136. Jezioro Acheruzja (por. ἄχος ‘cierpienie, ból, smutek’) to niewielki zbiornik wodny, utworzony w kraterze wulkanu, znajdujący się pomiędzy przylądkiem Mize-nus a Kumami, oddzielony od morza tylko piaszczystą wydumą. Koloniści z Wielkiej Grecji identyfikowali Acheruzję z Jeziorem Awerneńskim, gdzie lokowano zejście do Podziemi.

Cerberum tricipitem – stały epitet psa Podziemia; por. CIC.*Tusc.* 1,5,10; 2,22,8 (= CIC., fragm. 34,41 [Blänsdorf], przekład ustępu *Trachinek* Sofoklesa); SEN.MI.*Oed.* 581; HYG. 32,1, 79,3, 151,1; ponadto RESZKA, *Spongia*, k. G₁v.

Ditis moenia – por. VERG.*Aen.* 6,540–543; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 31. *Dis Pater* (dosłownie: ‘Bogaty Ojciec’), władca Podziemi, identyfikowany bywał z Hadesem/Plutonem.

et eburneam portam – por. VERG.*Aen.* 6,897–898.

et auricomas ilices – por. VERG.*Aen.* 6,140–141; 6,208–209.

et ferreos Eumenidum thalamos – por. VERG.*Aen.* 6,279–280. Eumenidy (‘Łaskawe, Życzliwe’) to jedno z eufemistycznych określeń Erynii, chtonicznych bóstw wymierzających karę tym, którzy swymi uczynkami zburzyli naturalny porządek rzeczy (zabójcom, zwłaszcza rodziców, krzywoprzysięzcom, ludziom naruszającym prawa błagalników czy zasady gościnności); uosabiały klątwę rzuconą przez ofiarę. Wyobrażano je jako skrzydlate kobiety o brzydkich twarzach. Wokół ich głów i ramion wiły się węże. Epitet określający komnaty (łóża) Eumenid (*ferrei thalami*) w istocie odnosi się

do samych bogiń – w najwcześniejszej poezji greckiej żelazo symbolizowało brak litości (np. HOM.*Od.* 5,190–191; HES.*Theog.* 764–765).

Centauros stabulantes ... Harpyiasque – por. VERG.*Aen.* 6,285–289; także inspirowane *Eneidą* opisy Podziemia w utworach Stacjusza: STAT.*Theb.* 4,525–535; *Silv.* 5,3,277–281. Centaury to pół ludzie pół konie, istoty o dzikich obyczajach, agresywne i pożądliwe.

Briareos centumgeminus – Briareos, syn Uranosa i Gai, jeden z trzech hekatonchejrów ('sturekich'), wedle najbardziej rozpowszechnionej wersji walczył po stronie Olimpijczyków przeciw Tytanom, a potem pilnował Tytanów w Tartarze.

Lernas – Hydra lernejska, wielogłowy potwór, córka Echidny i Tyfona, pustoszyła bagienne okolice wokół miasta Lerna w Argolidzie na Peloponezie.

Chimaeras – Chimera, ziejący płomieniami potwór o lwim ciele, wężowym ogonie i koziej głowie (lub o ogonie węża, głowie lwa i tułowiu kozy); została pokonana przez Bellerofonta walczącego przeciw niej na Pegazie.

Gorgonesque – Homer wymienia tylko jedną Gorgonę, natomiast Hezjod (*Theog.* 276) zna trzy siostry: Sthenno, Euryale i Meduzę.

Harpyiasque – Harpie (dosłownie: 'Porywaczki'), personifikacje wicheru i burzy, pół kobiety, pół ptaki, znane głównie z mitu o królu Fineusie.

Wymieniając za autorami antycznymi potwory zamieszkujące Podziemie, Reszka trzykrotnie posłużył się imionami uogólnionymi (Briareus, Hydra, Chimera).

et illum terribili squallore Charontem, cui plurima mento canities inculta iacet – por. VERG.*Aen.* 6,298–301. Charon, starzec-przewoźnik zmarłych, za obola wkładanego zmarłym do ust przewoził ich przez podziemną rzekę Styks.

et succinctam Tisiphonem – por. VERG.*Aen.* 6,554–556 (wyd. 1575, s. 348):

[...] stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens palla succincta cruenta
vestibulum insomnia servat noctesque diesque.

Żelazna tam baszta się wznosi wysoko,
w progu przedsionka czuwa i nocą, i dniem Tyzyfone,
Furia okrutna, siedząc bezsennie w szacie
[dosłownie: 'opasana szatą / odziana w szatę'] skrwawionej.
(przekład I. Wieniewski)

Reszka „zgubił”, użyty przez Wergiliusza, rzeczownik *palla*, oznaczający długą, często haftowaną wierzchnią suknię kobiet rzymskich, będącą odpowiednikiem męskiej togi. Tyzyfona/Tejsifone to jedna z Erynii.

Minoem, vitas et crimina discentem – por. VERG.*Aen.* 6,432–433.

Gnossiumque Rhadamanthem – por. VERG.*Aen.* 6,566–567. Forma *Rhadamanthem*, odmieniona tu wedle innej deklinacji niż w akapicie 11, tj. wedle deklinacji trzeciej (od nominatiwu *Rhadamas*), znajduje potwierdzenie tylko w PLAUT.*Trin.* 928 (wyd. 1577, s. 743: „illum reliqui ad Rhadamanthem”), choć niektórzy czytają w tym miejscu *Rhadamam* lub *Rhadaman*. Określenie *Gnossius* (dosłownie: ‘knossyjski’) nawiązuje do Knossos, głównego miasta na Krecie. Bracia Minos i Radamantys, synowie Europy i Zeusa, byli na ziemi sprawiedliwymi władcami-prawodawcami, za co w nagrodę sądzili w Podziemiu dusze zmarłych.

22.

ubi sua scripsit Herodianus «Symposia» – por. STEPH.BYZ., s.v. „Δικαιάρχεια”, kol. 108 (230,19 sqq. [Meineke]). Informację o tym, że w Puteolach Herodian napisał *Ucztę*, przekazał wyłącznie Stefan z Bizancjum. Przed 1594 r. znana była *editio princeps* Alda Manucjusza Starszego (Venetiis 1502) oraz wydanie Xylandra z 1568 r. Treść *Uczty* pozostaje nieznaną. Reszka, jak można się domyślać, zakłada, że dzieło to przypominało *Quaestiones conviviales* Plutarcha. Eliusz Herodian (ok. 180–250), gramatyk grecki, urodził się w Aleksandrii, działał w Rzymie w czasach Marka Aureliusza. Jego głównym dziełem, niezachowanym w całości, lecz w bardzo obszernych wyciągach, była *Ogólna nauka o akcencie* (*Καθολικὴ προσῳδία*). Z niej pochodzi przytoczone wyżej hasło Stefana z Bizancjum (HEROD.*Cath.prosod.* 277,39–40 [Lentz]).

cur in aedem Herculis nec canes umquam, nec muscae intraverunt – por. PLIN.MA.NH 10,41,79; PLUT.*Quaest.Rom.* 285E–F (wyd. 1572, s. 593); SOLIN. 1,11; ponadto CHARTARIUS, *Imag.deor.*, s. 235.

quomodo Archytae Tarentini lignea columba volaverit – por. GELL. 10,12,9–10; ponadto ERASMUS, *Adagia* 1644 (II 7,44: Archytae crepitaculum). Archytas z Tarentu (1. połowa IV w. p.n.e.), współczesny Platonowi filozof pitagorejski, matematyk i mechanik; Tarent był kolonią Sparty w Wielkiej Grecji.

cur olim Neapolitani ... Apollo – por. MACR.*Satur.* 1,18,1, 6–10. O tożsamości Apollona/Apollina i Dionizosa/Libera mógł też Reszka czytać u Serwiusza (*ad Ecl.* 5,66; *ad Georg.* 1,5; *ad Aen.* 3,93).

Apollinem imberbem – Apollona/Apollina tradycyjnie wyobrażano jako pięknego młodzieńca bez zarostu (jakkolwiek w zachowanej antycznej ikonografii znaleźć można też wizerunki boga z brodą).

Liberum Patrem barbata senilique facie tota Campania fingeant – spotykane w Kampanii przedstawienia Dionizosa/Libera Reszka charakteryzuje jednoznacznie jako wizerunki brodatego starca, wzmacniając tym samym humorystyczny wydźwięk stawianego Herodianowi pytania, tymczasem kampański Liber Hebon wyobrażany był – zgodnie ze swym imieniem – jako młodzieniec z brodą. Starożytna grecka inskrypcja poświęcona „bogowi Hebonowi” (s. 242–243) oraz fragment poematu (s. 243) Giovanniego Gioviano Pontana sławiący młodego i pięknego Hebona, którego czci miasto Neapol (PONTANUS, *Urania*: „De Hebone deo”, k. 12r), znalazły się w obszernym wykładzie na temat Bakchusa/Dionizosa/Libera Gilia Gregoria Giraldiego; por. GYRALDUS, *Hist.di.gent.*, s. 231–250. W czasach Reszki (a także później) za Dionizosa-Hebona uważano byka z ludzką twarzą widniejącego na rewersach antycznych monet z Neapolu.

quid Sirenes cantare sint solitae – SUET.*Tib.* 70,3. Syreny, dwa morskie bóstwa, hybrydowe monstra o ciele ptaka i ludzkiej twarzy, obdarzone zdolnością czarującego śpiewu, swoim głosem zwodziły żeglarzy, sprowadzając ich okręty na rafy. Znane były głównie z epizodu z Odyseuszem, który w drodze powrotnej na Itakę przepływał obok ich wyspy

(lokalizowanej najczęściej u wybrzeży południowej Italii, koło półwyspu Sorrento).

num veris lacrimis Iulii Caesaris equi necem domini sui fle[verint] – por. SUET.*Iul.* 81,2. Obraz koni oplakujących śmierć swego pana (zwłaszcza śmierć poniesioną w boju) pojawia się u wielu autorów starożytnych; por. HOM.*Il.* 17,426–440; VERG.*Aen.* 11,89–90; PLIN.*MA.NH* 8,64,157; SOLIN. 45,12–13; ISID.*Etym.* 12,1. Reszka przeprowadził się przez Rubikon i oglądał miejsce, gdzie rzekę przekroczył Cezar; por. RESZKA, *Diar.*, s. 46.

23.

an ... Gallienus imperator ... non ferire difficile esse – por. HA*Gall.duo* 12,2–5. Cesarz rzymski Gallien (ok. 218–268) panował w latach 253–268.

secutorum – gladiatorzy ciężkozbrojni (*secutores*), dosłownie: ‘ścigający’; zob. np. SUET.*Cal.* 30,3; IUV. 8,210; HA*Co* 15,8; ponadto RESZKA, *Epist. II*, s. 210.

venatorum – tzw. łowczowie (*venatores*) specjalizowali się w polowaniu na dzikie zwierzęta, a nie w walce z nimi, w czym celowali gladiatorzy zwani *bestiarii*.

e cavea – słowo *cavea* oznacza tutaj podziemne pomieszczenia w amfiteatrze, w których przetrzymywano zwierzęta przed walką.

an impostura dici debeat ... ac ita impunitum dimisit – por. HA*Gall.duo* 12,5.

Licebit in eodem theatro ... Calabrisimos – por. POLLUX 4,14,99–105; także ATHEN. 14,9 (618C) oraz 14,27 (631D). W wydaniu Atenajosa opracowanym przez Natalego dei Conti (s. 258) mamy tę samą nazwę tańca, co u Reszki (a nie „colabrisimus” jak u Polluksa; s. 192–194), podobnie w oparciu na Atenajosie wykazie tańców w: NIGER, *Obson.appet.*, s. 312 (bezpośrednio wyżej renesansowy autor wyliczył rodzaje ciastek, których spis Reszka zamieścił na drugiej z dołączonych do egzemplarza podstawy wydania kartek; por. akapit 28); oraz u MERCURIALISA, *Art.gymn.* 2,6, k. 65.

24.

mare inter Baianas et Puteolanas moles ... a Caligula silice stratum – por. SUET.*Cal.* 19,1; ponadto PETRARCA, *Itiner.sepulcr.* 36; *Fam.* 5,4,5.

Kaligula (12–41), cesarz rzymski (od 37), od roku 31 towarzyszył Tyberiuszowi na Capri.

3600 passum – tj. ok. 5,3 km.

ad Xerxis imitationem, qui Hellespontum, sinu Baiano angustiozem, contabulaverat – por. SUET.Cal. 19,3.

post decursum phalerato equo pontem – por. SUET.Cal. 19,2.

deiectosque de eo spectatores – por. SUET.Cal. 32,1.

aut canticum desaltantem, aut aurigantem – por. SUET.Cal. 54,1–2.

reorum defensiones meditantem – por. SUET.Cal. 53,2.

animo quietiore – por. zwrot *quieto animo* używany przez Cyserona; np. *Sull.* 26, *Rosc.Q.* 43, *Tusc.* 2,1,1, *Fin.* 2,8,25.

Homeri et Virgilii carmina, et Livii historiam voluit abolere – por. SUET.Cal. 34,2. Począwszy od średniowiecza, dość często zamiast formy *Vergilius* stosowano formę *Virgilius*, która – w myśl błędnych etymologii – miała pochodzić od słowa *virgo* ('dziewica') i dowodzić przypisywanej poecie skromności lub od słowa *virga* ('gałązka, różdżka'), a to z uwagi na przekonanie o magicznych zdolnościach Wergiliusza.

Senecae doctissimi scripta harenam esse sine calce dixerit – por. SUET.Cal. 53,2; ponadto ERASMUS, *Adagia* 1257 (II 3,57: *Harena sine calce*).

25.

Domitianum ad At<e>llam videbimus – pomyłka Reszki, ponieważ Domitian (51–96; cesarz rzymski od 81) nie przebywał w Atelli, lecz w Albanum, swojej willi opodal Alby, na wschodnim brzegu Jeziora Albańskiego. Zob. także „Aparat krytyczny”.

cur devictis Sarmatis ... deleverint – por. SUET.Dom. 6,1; także EU-TROP.*Brev.urb.cond.* 7,23. W istocie chodzi tu o jedno z koczowniczych plemion sarmackich – Jazygów (*Iazyges*, także: *Sarmatae Iazyges*), którzy w połowie I w. n.e. znad dolnego Dunaju przesunęli się na zachód, na wschodnie tereny Wielkiej Niziny Węgierskiej, wypierając stamtąd Daków i stając się zagrożeniem dla rzymskiej Pannonii. Jazygowie wchodzili w alianse z germańskimi Swebami znad środkowego Dunaju, przez których w 92 r.

zostali wciągnięci w konflikt z Rzymem, określany w źródłach jako *bellum Sarmaticum et Suebicum* lub *bellum Pannonicum*. To właśnie opisywani przez autorów starożytnych Sarmaci mieli dostarczyć antycznego rodowodu – w epoce Renesansu nie mniej ważnego niż biblijny – ludom Europy Środkowej i Wschodniej, a więc także Polakom czy szerzej: mieszkańcom Rzeczypospolitej. Wypracowanie tej genealogii ułatwiła publikacja drukiem w 2. połowie XV w. m.in. dzieł Klaudiusza Ptolemeusza i *Germanii* Tacyta, opisujących krainy spoza grecko-rzymskiej cywilizacji. Ziemie między Wisłą a Donem przedstawiał jako Sarmację europejską Maciej Miechowita. W czasach Reszki przekonanie o sarmackim pochodzeniu Słowian i Polaków upowszechniały dzieła dobrze mu znanego Marcina Kromera, Alessandro Guagniniego (Aleksandra Gwagnina) czy Stanisława Sarnickiego.

lauream modo Capitolino Iovi – przybytek Jowisza na Kapitolu stanowił najważniejszą rzymską budowlę sakralną. Na temat lauru jako znaku zwycięstwa militarnego por. np. PLIN.MA.NH 15,40,133–134. Złożenie wawrzynów w świątyni, do którego to aktu ograniczył się Domicjan, rezygnując z procesji triumfalnej, kończyło całą uroczystość triumfu. Przychylny cesarzowi Stacjusz przedstawia ten fakt jako wyraz powściągliwości Domicjana w przyznawaniu sobie zaszczytów; por. STAT.*Silv.* 3,3,167–171; także MART.*Epigr.* 8,15,5–6. Fakt, iż Domicjan nie odbył triumfu, zdaniem dzisiejszych historyków może świadczyć o tym, iż cesarz myślał o ponownym podjęciu walki z plemionami znad Dunaju.

Sarmatae legionem eius cum legato simul ad interneccionem deleverint – por. LIV. 9,45,17. Najprawdopodobniej mowa tu o *Legio XXI Rapax* ('Drapieżnica', dosłownie: '[jak drapieżny ptak] chwytająca [zdobycz]'), której źródła antyczne, odnoszące się do epoki późniejszej niż panowanie Domicjana, już nie wymieniają; por. CASS.DIO 67,5[*post 12!*],2.

sagittas ... qu<a>rum praecipuo studio tenebatur – por. SUET.Dom. 19,1.

patriae Tuae more – późniejsza (zob. niżej w tym akapicie) wzmianka o Mazowszu wskazywałaby, że nie chodzi o Ruś, miejsce urodzenia Szymonowica, lecz właśnie o Mazowsze – ojcem poety był Szymon z mazowieckich Brzezin.

ut palmam dextrae manus ... penetrare faciat – por. SUET.Dom. 19,1.

ardentem candelam ceream ... non ignoras – edytorkom nie udało się odnaleźć źródła, które by wspominało o podobnym zwyczaju.

nostris catholicissimis Masovitis – szlachta mazowiecka/mazurska uchodziła za bezprzykładnie wierną katolicyzmowi. Sformułowanie nie jest, oczywiście, ironiczne, co najwyżej żartobliwe; por. to samo określenie, tym razem wyrażające pochwałę, w polemicznym utworze Reszki (*Spongia*, k. I₂v). Reszka, podkreślając ortodoksyjność wiary Mazowszan, jednocześnie przypisuje im upodobanie do niezwykle, wręcz pogańskich w swej proveniencji, rozrywek.

non ignoras – frazeologizm łaciński; por. np. CIC.*Ac.* 1 1,6; *Fin.* 3,1,3; *Fam.* 1,9,12.

illo – quo, scis – tempore – nie wiemy, do jakich okoliczności, a więc i do jakiego czasu, odwołuje się autor. To samo sformułowanie zob. także RESZKA, *Epist.* I, s. 420.

26.

animus discendo – por. AUG.*Immort.anim.* 5,7.

oculi spectando ... dolebunt – por. PLAUT.*Men.* 882–883; AUSON.*Lud.sept.sap.* 131.

pedes ambulando – por. AUG.*Trin.* 11,6,10; ponadto IACOBUS VI-TRIACENSIS, *Serm.ferial.* 15 (s. 105f) oraz *Serm.dominic.*, s. 530; AGRIPA VON NETTESHEIM, *Occult.phil.*, s. LXII (I 52).

ad otiosas Te Capreas quietis causa mittam – por. SUET.*Aug.* 98,1.

Capreas ... ubi Tiberium, contemptissimae inertiae principem – por. TAC.*Hist.* 1,6; ponadto PETRARCA, *Itinerar.sepulcr.* 40. Tyberiusz (42 p.n.e. – 37 n.e.), cesarz rzymski (od 37); od roku 26 n.e. pędził pustelniczy żywot na Capri, stamtąd kierując państwem. Dobrane przez Reszkę fragmenty źródeł starożytnych ukazują Tyberiusza jako dziwaka i gnuśnego cesarza, tymczasem z tych samych źródeł wyłania się również obraz wybitnego wodza, władcy sprawnego i dbającego o finanse państwa.

Apraxopolim ab Augusto vocatas – por. SUET.*Aug.* 98,4. Zarówno nazwa Apraksopolis, jak i Swetoniuszowa Apragopolis pochodzą od czasownika

ἀπρακτέω ('jestem beczynny') oraz związanego z nim rzeczownika ἀπραξία ('beczynność, wypoczynek'). Forma Reszki pojawia się u jeszcze jednego autora; zob. VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 143: „Capreae, quam Apraxopolim Augustus vocare solebat ob amoenitatis recessum inertem” („Kapreje, które August miał zwyczaj nazywać Apraksopolis, bo to rozkoszne ustroenie zachęcało do beczynności”). I Volaterranus, i Reszka nadają to miano wyspie Capri, a nie – jak August u Swetoniusza – któreś z sąsiednich wysp. Por. także RESZKA, *Epist. II*, s. 125.

garririque omnia ... quae solent subrostrarii – rzeczownik *subrostrani* / *subrostrarii* pojawia się w literaturze rzymskiej jedynie w liście Marka Celiusza Rufusa do Cyserona, w zdaniu, w którym Celiusz mówi o fałszywych pogłoskach na temat śmierci Arpinaty (CIC.*Fam.* 8,1,4). Wyraz ten znaczy dosłownie '[ludzie] spod rostry' (tj. mównicy na *Forum Romanum*). Zob. także „Aparat krytyczny”.

utrum in eius bibliotheca ... ficedulae ... certamen induxit – por. SUET. *Tib.* 42,2 (w akapicie 13 Reszka zacytował poprzednie zdanie z tekstu Swetoniusza). Nazwa rodzajowa *ficedula* obejmuje wiele gatunków ptaków z rodziny mucholówkowatych; w okolicach Wezuwiusza pojawia się np. mucholówka żałobna. *Ficedula*-figojadka jest też identyfikowana z piegzą.

Aselii Sabini – Azeliusz Sabinus (*PIR*² A 1213) to autor znany wyłącznie ze wzmianki w Swetoniuszowym żywocie cesarza Tyberiusza, jakkolwiek niektórzy utożsamiają go z Azylliuszem, który miał opiekować się małym Gajuszem Kaligulą podczas jego podróży do matki (SUET.*Cal.* 8,4), lub z retorem Azylliuszem Sabinusem, o którym wspomina Seneka Starszy (SEN.MA.*Suas.* 2,12).

HS – w ten sposób Rzymianie zapisywali „2 i pół” (H = II, tj. 'dwa'; S = *semis*, tj. 'pół'). Suma, którą podaje Swetoniusz, czyli *sestertia ducenta*, to nie 200, lecz 200 000 sesterców, jako że łaciński rzeczownik *sestertium* oznaczał 'tysiąc sesterców'.

eiusdem Tiberii lyricum carmen, quod inscripsit «De Iulii Caesaris morte conquestio» – por. SUET.*Tib.* 70,2 (wyd. 1527, s. 60):

Composuit et carmen lyricum, cuius est titulus *Conquestio de Iulii Caesaris morte*.

Ułożył także utwór liryczny, który nosi tytuł *Skarga po śmierci Juliusza Cezara*.

W edycjach współczesnych autorowi obok formy *conquestio* ('żalenie się, skarga') spotykamy również wersję *conquisitio* ('wyszukiwanie, śledzenie, badanie'), a także imię „Juliusz” (druki: *I.*) obok „Lucjusz” (druki: *L.*). W pierwszym wypadku może chodzić o wnuka Oktawiana Augusta, młodszego syna jego córki Julii i Marka Wipsaniasza Agryppy, Lucjusza Cezara (*Lucius Vipsanius*, po adopcji: *Lucius Iulius Caesar*; 17 p.n.e. – 2 n.e.); w drugim – o Gajusza Juliusza Cezara, dyktatora, lub innego, usynowionego, wnuka Augusta, Gajusza Wipsaniasza Agryppę (*Gaius Vipsanius Agrippa*; po adopcji: *Gaius Iulius Caesar Vipsanianus*). A zatem – powtórzony za niektórymi dawnymi wydaniem – „błąd” Reszki.

quae causae ... cibos antecederet – por. PLIN.MA.NH 14,28,143; SEN. MI.Epist. 122,6.

quo praecipue meri genere – Tarentinum enim ut „generosum acetum et nobilem vappam” oderat – in sua delectabatur iuventute – por. PLIN.MA.NH 14,8,64 (wyd. 1554, s. 243):

Tiberius Caesar dicebat consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent, alioquin esse generosum acetum; G[aius] Caesar, qui successit illi, nobilem vappam.

Cesarz Tyberyjusz mawiał, iż lekarze zmówili się na to, aby surrentyńskiemu winu wziętość nadać, gdyż zresztą jest ono tylko wybornym octem. Kajusz Cezar, który po nim nastąpił, nazwał je wyborną *vappą* (*vappa* – wino zwietrzale).

(przekład tu i niżej J. Łukaszewicz)

Zob. także „Aparat krytyczny”.

cur vitrum solidum ... parari vetaverit – por. PLIN.MA.NH 36,66,195; CASS.DIO 57,21,7 (wyd. 1559, s. 798). Jakkolwiek w wydaniach szesnastowiecznych *Satyrikonu* Petroniusza (np. Petronius Arbiter, *Satyrici fragmenta restituta et aucta, e bibliotheca Iohannis Sambuci*, Antverpiae 1565; *Satyricon*,

Lugduni 1575) brak fragmentu zawierającego obszerną wersję tej anegdoty, Janus Dousa Ojciec na podstawie przekazów Izydora (ISID.*Etym.* 16,15,6) i Johna z Salisbury (*Polycrat.* 4,5) postulował umieszczenie go w edycjach Petroniusza; zob. DOUSA, *Praecid.*, s. 178–180 (tekst odpowiada treścią fragmentowi PETRON.*Sat.* 51,1–6).

ad lacum Lucrinum – wzmianka Reszki o Jeziorze Lukryńskim wiąże się prawdopodobnie z passusem dzieła Pliniusza Starszego, gdzie mowa o tym, że biały piasek niesiony przez rzekę Volturnus, a nadający się do wyrobu szkła, występuje na plażach między Kumami a Liternum (w dawnych wydaniach zamiast *Liternum* jest *Lucrinum*); por. PLIN.MA.NH 36,26,194 (wyd. 1582, s. 513). Jezioro Lukryńskie, słonowodne, usytuowane w najgłębszym miejscu pomiędzy Puteolami a Bajami, stanowiło pierwotnie część Zatoki Kumańskiej, później zostało od niej oddzielone naturalną piaszczystą groblą. Wspomina się o nim także w związku z budowanym przez Agrypę Portem Julijskim (zob. akapit 10). Por. ponadto VOLATERRANUS, *Comm.urb.*, s. 136.

cur tonante caelo lauro coronabatur – por. PLIN.MA.NH 15,40,135; ponadto MATTHIOLUS, *Comm.Dioscor.*, s. 97 (cap. „Laurus”); PORTA, *Magnatur.*, k. 9r.

aut in ton<d>endo capite servaret interlunia – por. PLIN.MA.NH 16,75,194.

nocte illuni – frazeologizm łaciński; por. PLIN.MI.*Epist.* 6,20,14; SIL. ITAL. 15,616; APUL.*Met.* 4,18,2.

aut nullas, aut ineptas, aut luxuriosas, aut ridiculas res ... agente – por. HAGall.duo 10,1. Reszka zastosował wobec cesarza Tyberiusza określenia, jakimi źródło łacińskie charakteryzuje cesarza Galliena.

27.

quamque multarum rerum abditarum efficiemur gnarures – por. PLAUT. *Most.* 100.

nec illud amplius putidum nobis occinas: „Mirum est, quam sum occupatus” – por. CIC.*Att.* 1,14,1; PLIN.MI.*Epist.* 2,2,2; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 487.

ego tam in viso verbo lumbos defractus curabo – por. PLAUT.*Stich.* 188–192; ponadto RESZKA, *Spongia*, k. D₄v; *Epist.* II, s. 124, 141.

28.

mentis et frontis apertae – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 42 (I 22). Powiedzenie to stało się przysłowione, a zalecenia obowiązywały zwłaszcza w dyplomacji. Por. także PHAEDR. 4,2,5–7 (Perry).

et in superciliis animi partem habitare – por. PLIN.MA.NH 11,51,138.

Fumum ... et Tu in culcitra ... – zob. RESZKA, *Epist.* II, s. 248–249.

Fumum Tua causa maiorem vicinia non videbit – por. LIPSIUS, *Epist.*, s. 49 (I 27).

Mensa Tibi ponetur sobria, frugalis – por. np. MAFFEUS, *Hist.Ind.*, s. 490; PRAETORIUS, *Princip.admin.*, k. F₄v, G₁r; także PLIN.MI.*Epist.* 3,12,1; ponadto KOCHANOWSKI, *Fr.* III 14,8–14; RESZKA, *Epist.* I, s. 305.

qualis oblato solet, non invitato, hospiti – por. PLIN.MA.NH *praef.* 8; także PETRONIUS *REDIVIVUS* 2,16; ponadto BECICHEMUS, *Plin. praelect.*, s. lviii.

post quam non magnae reliquiae – por. CIC.*Fam.* 9,16,8.

vix et lavandae manus – por. SEN.MI.*Epist.* 83,6; TAC.*Ann.* 15,45; ponadto RESZKA, *Epist.* I, s. 305, 394.

non ave ... ovum apponetur – por. podobną argumentację w PLIN.MI.*Epist.* 1,15,1–3.

ave Phasiana – por. KALLIMACH, *Epigr.* 90,10; RESZKA, *Epist.* I, s. 318. Łacińska nazwa *Phasiana avis* ('ptak fazyjski'; starop. *fazyjan*) oznacza bażanta, a pochodzi od rzeki Fasis w Kolchidzie; bażanty zbierały się u jej ujścia i miały zostać przywiezione do Europy przez Argonautów.

Argiva transportata carina – por. MART.*Epigr.* 13,72 (w niektórych edycjach z epoki znajdujemy również formę *Argua*); także ISID.*Etym.* 12,7. *Argiva* – dosłownie: 'argiwska', tu: 'grecka' (por. np. VERG.*Aen.* 2,254).

non rhombo patenti ... toto empto patrimonio – por. HOR.*Sat.* 2,2,46–49; MART.*Epigr.* 3,45; 11,49,9–10; MACR.*Satur.* 3,16,9; także HOR.

Sat. 2,2,33–34; IUUV. 4,15–16. Owa znacznych rozmiarów flądra (*Pleuronectes rhombus*) bywa identyfikowana z nągładem, rybą z rodziny flądrowatych, występującą m.in. w Morzu Śródziemnym, oraz z turbotem, rybą flądrosształną.

non acipensere toto empto patrimonio – por. HOR.Sat. 2,2,46–49. O bohaterze anegdotalnego, lubiącego zbytek wożnym Publiuszu Galloniuszu, który wprowadził w Rzymie, modę na przyrządzanie jesiotra, oraz szczegóły o gatunku tej ryby, niezwykle drogiej, ale i uchodzącej wówczas za najsmaczniejszą, zob. LAMBINUS, *Comm.*, k. 57r. O zmiennym powodzeniu, jakim cieszył się jesiotr w Rzymie, zob. MACR.Satur. 3,16,1–9; także CIC.Fin. 2,8,24; OV.Halieu. 134; MART.Epigr. 13,91; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 308, 316.

cedride suco – cytron (także cedrat, *Citrus medica* L.) to najstarsza roślina cytrusowa uprawiana w Europie (i jedyna, o której czytamy w antycznych źródłach greckich), hodowana także w Kampanii. Wykorzystuje się przede wszystkim grubą skórkę owoców cytronu: w celach leczniczych (olejek eteryczny wyciśnięty ze skórki ma m.in. działanie bakteriobójcze), a także spożywczych (skórkę można kandyzować, robić z niej konfitury, nalewki *etc.*). Pochodzące z języka greckiego słowa: *citrus/citrum* (oznaczające cytron, ale i tuje, północnoafrykańskie drzewo z rodziny cyprysowatych, wykorzystywane przez starożytnych Rzymian do wyrobu mebli oraz innych przedmiotów) i *cedrus* ('cedr', ale i 'jałowiec'; por. gr. *kédros* – 'cedr', *kedrís* – 'owoc jałowca'), odnoszące się do roślin o intensywnym zapachu, mieszały się zarówno autorom starożytnym, jak i średniowiecznym. W języku włoskim rzeczownik *cedro* – który z języka uczonego trafił do języka ludowego – od najdawniejszych czasów określał i cedr, i drzewo cytronowe (oraz jego owoce).

W użytym przez Reszkę wyrażeniu na uwagę zasługuje przydawka: pochodzący z języka greckiego przymiotnik (*Nom. sing. cedris*, *Gen. sing. cedridis* lub *cedridos*, *Abl. sing. cedride*) tu określa rzeczownik rodzaju męskiego (*sucus*), tymczasem tego typu przymiotniki są zawsze żeńskie. Zob. ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 423.

leucophago – por. MURMELLIUS, *Dict.*, s. 161: „Leucophagum, quidam cibus albus, qui fit ex carnibus gallinarum, *ein gestoses, zatuka*” („Leucophagum,

rodzaj białej potrawy, przygotowywanej z mięsa kurzego [...]); także BARTHOLOMAEUS BYDGOSTIENSIS, *Słown.*, s. 57; PLATINA, *Honest. volup.*, s. 264–265, s. 350; VIVES, *Ling.Lat.exercit.*, s. 102; VEGA, *Ars meden.*, s. 583. Potrawa, nazwana przez Reszkę z grecka (słowo nieklasyczne) λευκόφαγον (łac. *leucophagum* / *albus cibis* / *esus albus*; por. λευκός – ‘biały’ i φάγω – ‘jem’), to rodzaj budyniu (puddingu, leguminy) z kapłonów lub kurczaków, mleka lub mleczka migdałowego, ryżu oraz cukru.

limoniaco pultario ... amygdalina placenta ... struthea, cotonea – wymienione tu potrawy znalazły się w słynnym opisie wystawnej uczty weselnej, zamieszczonym przez Ermolao Barbaro młodszego (1453/4–1493), weneckiego polityka i filologa (m.in. wydawcy Arystotelesa i Pliniusza Starszego), w liście do Pietra Cary; por. POLITIANUS, *Epist.* XLIII [15 V 1488], s. 444–445:

*Hermolaus Barbarus Petro Carae, iureconsulto et oratori facundissimo,
s[alutem] d[icit]*

Duxit uxorem clarus bello et pace vir Trivulcius [Gian Giacomo Trivulzio, zw. Wielkim, ok. 1440–1518, mediolański arystokrata, kondotier, w czasie wojen włoskich w służbie królów Francji], Neapolitanam, praenobili familia [Beatrice D’Avalos d’ Aquino]. Invitatus sum ad convivium, imo ad pontificiam et adipalem coenam. At ego ad epulas primas satur, spectator potius quam conviva fui. Credo gratum fore vel Tibi, vel posteris, si fercula quam brevissime descripsero, non ut Macrobius apud nostros, nec ut apud Graecos Athenaeus iustis voluminibus, sed ut occupatus homo et ad epistolae mensuram. Primum, aqua manibus data, non ut apud nos stantibus, sed accumbentibus, utique rosacea. Tum illati pugillares ex nucleis pineis, et saccharo pastilli. Item placentae nucleis amygdalis, et saccharo confectae, quos vulgo Martios panes vocamus. Secundum: fertum, altiles asparagi. Tertium: pulpulae, ita enim popinae appellant et iecuscula. Quartum: caro dorcadis tosta. Quintum: capitula iunicum vitulorumve, una cum pellibus elixa. Sextum: capi, gallinarum columborumque pulli, bubuleis comitati linguis et petasonibus, ac sumine, omnibus elixis, addito limoniacae pultario, sic enim cupediarii Mediolanenses vocant, quam nostri sermiacam. Septimum: haedus integer tostus, in singulas singuli capid<e>s, cum iure, quod ex amaris cerasis, sive, ut quidam malunt appellare, laurocerasis, condimenti vice fungitur. Octavum: turtures, perdices, phasiani, coturnices, turdi, ficedulae et omnino plurimi

generis avitia, molliter et studiose tosta. Colymbades olivae condimenti loco appositae. Nonum: gallus gallinaceus saccharo incoctus et aspergine rosacea madefactus, singulis convivis singuli patinis argenteis, ut et cetera quoque vascula. Decimum: porcellus integer tostus, in singula singuli crateria iusculento quodam liquore perfus<a> [druk: *perfusi*]. Undecimum: pavi tosti, pro condimento leucopheon ius, immo ferrugineum e i<e>cinoribus [druk: *iocinoribus*] pistis, et aromate preciosi generis, ad portionem et symmetriam additum, Hispani <...> appellant. Duodecimum: tortus orbis ex ovo, lacte, salvia, polline sacchareo, salviatum vocamus. Tertiumdecimum: **struthea**, **cotonea** ex saccharo. Quartumdecimum [...]. Quintumdecimum [...].

*Ermolao Barbaro Piotrowi Cara, prawnikowi i wielce wymownemu oratorowi,
pozdrawienie*

Trivulzio, człowiek, który zdobył sławę i na wojnie, i w czasach pokoju, pojął za żonę Neapolitankę ze świetnego rodu. Zaproszono mnie na bankiet, a raczej na ucztę godną papieży – tak była ona wystawna. Ja wszakże, syty już po pierwszych daniach, nie tyle biesiadnikiem tam byłem, ile widzem. Sądzę, że i Tobie, i przyszłym pokoleniom sprawi przyjemność, jeśli opiszę pokrótce potrawy; nie jak Makrobiusz u nas czy u Greków Atenajos – w niezliczonych i opasłych księgach, lecz jak człek zapracowany i nie przekraczając zwykłych rozmiarów listu. Na początku – przy czym nie wówczas, kiedy goście stali, jak to u nas bywa, lecz gdy już zasiedli do stołu – podano wodę do obmycia rąk, ale nie zwykłą, lecz wodę różaną. Potem wniesiono tabliczki z orzechów piniowych [tj. nugaty] i cukrowe pastylki, a także placuszki z migdałów i cukru, pospolicie zwane „chlebkami marcowymi” [tj. marcepany]. Na drugie danie: placek i olbrzymie szparagi. Na trzecie: mięseczko – tak kucharze nazywają wątróbki. Na czwarte: pieczone mięso łani. Na piąte: łby jałowek i byczków ugotowane wraz ze skórą [tj. główiznę]. Na szóste: kapłony, kurczęta i młode gołąbki oraz wołowe ozory i udźce, a także wymiona; wszystko to ugotowane i przyrządzone z dodatkiem „cytrusowego garnca” [mowa o konfiturach z cytrusów lub sosie czy zalewie z cytrusów] – tak mediolańscy kucharze nazywają to, co u naszych nosi miano „sermiaca”. Na siódme: kozioł upieczony w całości, każdemu podany na osobnym, głębokim półmisku, z polewką, którą sporządza się z gorzkich wiśni lub, jak inni wolą mówić, z laurowiśni, służącą za przyprawę. Na ósme: turkawki, kuropatwy, bazanty, przepiórki, kwiczoły, figojadki i ptactwo wszelkich innych gatunków, upieczone starannie do miękkości; jako przyprawę podano zaś marynowane

oliwki. Na dziewiąte był: kogut ugotowany w cukrze, w zalewie z wody różanej. Na dziesiąte: prosię pieczone w całości, każdemu podane w osobnej wazie, z dodatkiem jakiegoś rzadkiego sosu. Na jedenaste: pieczone pawie, w sosie białym oraz w sosie ciemnym z utartych wątróbek, o wspaniałym zapachu, dodanym proporcjonalnie i równomiernie, Hiszpanie nazywają go <...>. Na dwunaste: okrągły placek z jaj, mleka, szałwi, mąki i cukru, przez nas nazywany szałwiowym. Na trzynaste: jabłka „wróbelki” oraz pigwy w cukrze. Na czternaste [...]. Na piętnaste [...].

struthea, *cotonea* – Reszka pominął rzeczownik *mala* (‘jabłka’, ‘owoce’), którego przydawkami są określenia *struthea* i *cotonea*; por. podobne pominięcia rzeczownika: PLAUT.*Pers.* 87; PLIN.MA.*NH* 15,10,38; 23,54,103. (*Malum*) *strutheum* i (*malum*) *cothoneum* to odmiany pigwy różniące się wielkością owoców (por. στρουθός – ‘wróbel’); por. CATO MA.*Agr.* 7,3–4; 133,2; 143,3; VARR.*Rust.* 1,59,1; 1,59,3; PLIN.MA.*NH* 15,10,38; ponadto żartobliwe wyliczenie gatunków owoców, które rodzi Kampania: RESZKA, *Epist. I*, s. 423. Pigwy jako symbol prostoty i skromności, a zarazem przeciwieństwa luksusu, a więc w funkcji podobnej jak w liście Reszki, pojawiają się w rzymskiej poezji; por. PROP. 3,13,27–30 (Hanslik).

Alexandrina pancrapa – por. ATHEN. 14,58 (648B) (wyd. 1556, s. 266; 1583, s. 482): „pancarpiam^x [marg.: ^xOmnium seminum congeriem]” („nagromadzenie wszystkich rodzajów ziaren”); ponadto NIGER, *Obson.appet.*, s. 312: „Pancrapa placenta est apud Alexandreos” („Aleksandryjczycy mają placek o nazwie pancrapa”). Reszka zapisał rzeczownik *pancarpia* (‘wszelki owoc’), który pojawia się u Atenajosa, w błędnej zapewne formie *pancrapa* (także u Stefana Nigra błędnie: *pancapra*).

mustacia sesamata – por. ATHEN. 14,57 (647D) (wyd. 1556, s. 265; w wydaniu z 1583, s. 482, części zdania z interesującym nas zwrotem brak); ponadto NIGER, *Obson.appet.*, s. 312. Reszka potraktował sformułowanie *mustacia sesamata* jako należące do ciągu żeńskich nazw przymiotnikowych (*fem. sing. Abl.*), tymczasem forma *σησαμᾶτα*, występująca jedynie w przytoczonym wyżej tekście Atenajosa, to liczba mnoga rodzaju nijakiego (*neutr. plur. Nom.*). Natomiast formę użytą w łacińskim przekładzie Atenajosa można zinterpretować tak, jak uczynił to Reszka.

amorbitae Sicula – por. ATHEN. 14,56 (646E) (wyd. 1556, s. 265; 1583, s. 481); NIGER, *Obson.appet.*, s. 311. Rzeczownik *amorbitae* jest rodzaju męskiego, Reszka jednak – jak już wspomniano – traktuje cały ten szereg wyrazów jako rzeczowniki i przymiotniki rodzaju żeńskiego, a tu zakłada też w domyśle słowo *placenta* (*sing. fem. Abl.*), zatem sformułowanie *amorbitae Sicula* możemy odczytać dosłownie jako: *Sicula [placenta] amorbitae* – ‘sycylijski placek, mianowicie *amorbitae*’.

non glycina Cretensi – por. ATHEN. 14,53 (645D) (wyd. 1556, s. 265; 1583, s. 480); ponadto NIGER, *Obson.appet.*, s. 310.

Chrysippus in «Artocopico» ... illecebris – por. CHRYSIPP., fragm. 2 (García Lázaro); ponadto NIGER, *Obson.appet.*, s. 311; także ATHEN. 14,57 (647C) (wyd. 1556, s. 265; 1583, s. 482). Tuż za spisem ciasteczek w dziele Nigra wyliczone zostają rodzaje tańców, które Reszka wymienił na pierwszej z dołączonych kartek; por. akapit 23.

assa ... apponetur – por. CIC.*Fam.* 9,20,1. Jest to jeden z kilkunastu listów (*Fam.* 9,15–26), których adresatem był Lucjusz Papiriusz Petus, neapolitański przyjaciel Akwinaty. Cyceron z humorem, ale i z goryczą wspominał w nich o wykwintnych ucztach, na jakie zapraszali go młodzi cezarianie w zamian za lekcje wymowy.

assa bubala – por. PLAUT.*Curc.* 366–368; ponadto VIVES, *Ling.Lat.exercit.*, s. 102; RESZKA, *Epist. I*, s. 306, 323. Zob. także „Aparat krytyczny”.

et porcina subrancida – por. CIC.*Pis.* 67.

instructa. Rapae, holus, pultes cenam – por. GELL. 2,24,9; ponadto VIVES, *Ling.Lat.exercit.*, s. 20; RESZKA, *Epist. II*, s. 179–180: „Gallum et anserem, et bubulam, rapas quoque, holus quoque” („Kogut, gąska, wołowina, rzepa, także i jarzyna”).

neque lectos exspectabis eburneos – łożo z kości słoniowej jest symbolem luksusu i bogactwa, a w Biblii również zepsucia; por. Am 6,4; HOR.*Sat.* 2,6,102–103; PROP. 2,13,21 (Hanslik); SUET.*Iul.* 84,1; AUG.*Enarr.in Ps* 33,14 (= PL 36,316); 33,15 (= PL 36,316); 75,9 (= PL 36,963).

culcitra in terra et Tu in culcitra – por. SEN.*MI.Epist.* 87,1–2; ponadto RESZKA, *Epist. I*, s. 436. Formę *culcitra*, jaką znajdujemy w naszym druku

(por. także RESZKA, *Epist. I*, s. 419, 436) i dawnych wydaniach Seneki (por. SEN.MI.*Epist.* 87,2 [s. 201]), potępiały szesnastowieczne opracowania zasad ortografii; por. np. MANUTIUS ALDUS IUN., *Epit.ort.*, s. 57.

29.

Dabis igitur operam, ut venias – por. SUET.*Cal.* 8,4.

Te exspecto – ten sam zwrot por. RESZKA, *Epist. I*, s. 514; *Epist. II*, s. 256.

Kalend[is] April[is] 1594 – tj. 1 IV 1594 r., w piątek. Zwykle Reszka pisał i wysyłał listy w każdą niemal sobotę, co uzależnione było zapewne od kursowania poczty; por. RESZKA, *Diar.*, s. 15, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28 *sqq.* Zob. także „Aparat krytyczny”.

Wykaz skrótów

Autorzy antyczni i dzieła antyczne

AESCHYL. – *Aeschylus* (525–456 p.n.e.; Ajschylos, *Aischýlos*)

Prom. – *Prometheus vincetus* (Prometeusz skowany, *Prometheus desmôtes*); wydanie: Aeschylus, *Prometheus*, cum interpretatione Mathiae Garbitii, Basileae 1559

AP¹ – *Anthologia Palatina* (ok. 980; Antologia Palatyńska); przekład w: T. Sinko, *Literatura grecka*, t. 1, cz. 1: *Literatura archaiczna (w. IX–VI)*, Kraków 1931, s. 31

APOLL.RHOD. – *Apollonius Rhodius* (III w. p.n.e.; Apollonios Rodyjski, *Apollónios Rhódios*)

Argonautica (Opowieść o wyprawie po złote runo / Argonautyki, *Argonautiká*)
zob. SCHOL.APOLL.RHOD.

APP. – *Appianus Alexandrinus* (ok. 100–180; Appian z Aleksandrii, *Appianós Aleksandreús*)

Hist.Rom. – *Historia Romana* (Historia rzymska, *Rhomaiká*)

Civ. – *Bella civilia* (Wojny domowe, *Emphyliá*; księgi XIII–XVII, numerowane też oddzielnie jako I–V)

¹ Numerację według AP podajemy dla ułatwienia, ponieważ Reszka mógł znać wyłącznie *Antologię Planudejską* (XIII/XIV w.), w jego czasach dostępną w kilku edycjach, począwszy od florenckiej *editio princeps* Janusa Lascaris z 1494 r. (nosiła tytuł *Anthologia Graeca*), poprzez trzy edycje weneckie Aldusa Manutiusa (1503, 1521, 1551), wydanie paryskie Badiusa Ascensiusa (1531), bazylejskie Joannesa Brodaeusa (1549), ponownie weneckie Petrusa i Johanna Nicolinich Sabbienes (1550), a na poniżej wymienionym kończąc, jako że *Codex Palatinus* 23 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Heidelbergu Claudius Salmasius odkrył dopiero w 1606 r.

- APUL. – *Lucius Apuleius Madaurensis* (ok. 125 – po 170 (?); Apulejusz z Madaury, *Λούκιος Απουλείος*)
Met. – *Metamorphoses* (Metamorfozy / Przemiany)
- ARIST. – *Aristoteles* (384–322 p.n.e.; Arystoteles, *Aristotélēs*)
Gener.anim. – *De generatione animalium* (O rodzeniu się zwierząt, *Περὶ ζῴων γενέσεως*)
Hist.anim. – *Historia animalium* (Zoologia, *Ἡ περὶ τὰ ζῷα historiai*)
- ATHEN. – *Athenaeus Naucratis* / *Naucratis* (III w.; Athenajos, *Ἀθηναῖος Naukratites*)
Deipnosophistae (Sofiści przy uczcie; *Deipnosophistai*); wydania: Athenaeus, *Dipnosophistarum, sive Coenae sapientum libri XV*, *Natale de Comitibus Veneto nunc primum e Graeca in Latinam linguam vertente...*, Venetiis 1556; *idem, Deipnosophistarum libri quindecim... in Latinum sermonem versi a Iacobo Dalechampio Cadomensi*, Lugduni 1583
- AUG. – *Aurelius Augustinus* (354–430; św. Augustyn)
Civ. – *De civitate Dei* (O państwie Bożym) (= *PL* 41,13–804)
Enarr.in Ps – *Enarrationes in Psalmos* (Objaśnienia Psalmów) (= *PL* 36,67–1027)
Immort.anim. – *De immortalitate animae* (O nieśmiertelności duszy) (= *PL* 32,1021–1034)
Trin. – *De Trinitate* (O Trójcy Świętej) (= *PL* 42,819–1098)
zob. ALCHERUS → Autorzy poantyczni i dzieła poantyczne
- AUSON. – *Decimus Magnus Ausonius* (ok. 310 – po 393; Auzoniusz)
Griph.ter.num. – *Griphus ternarii numeri* (Zagadka cyfry „trzy”)
Lud.sept.sap. – *Ludus septem sapientum* (Zabawa siedmiu mędrców)
- BATRACH. – zob. HOM.
- CASS.DIO – *Cassius Dio Cocceianus* (ok. 155–235; Kasjusz Dion, *Δίων Κάσσιος Κοκκεϊανός*)
Historia Romana (Historia rzymska, *Rhomaiké historia*); wydania: *Ex recognitione Des[iderii] Erasmi Roterodami...* *Dion Cassius Nicaeus* [żywoty Nerwy, Trajana i Hadriana, *Conflagratio Vesevi montis ex Dione* – Georg[io] Merula Alexandrino interprete], Coloniae 1527, s. 131–147; *Dio Cassius, Romanae historiae libri (tot enim hodie extant) XXV, nimirum a XXXVI ad LXI...* *Guilielmo Xylandro Augustano interprete...*, *additum est Ioannis Xiphilini e Dione Compendium*, Guil[ielmo] Blanco Albiensi interprete ab eodem Xylandro diligenter castigatum, Lugduni 1559 [wydanie łacińskojęzyczne]; *ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΩΝΟΣ ΕΚΛΟΓΑΙ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΕΙΦΛΑΙΝΟΥ* / *E Dione Excerptae historiae ab Ioanne Xiphilino, ex interpretatione Guilielmi Blanci a Guilielmo Xylandro recognita*, [Genève] 1592

- CATO MA. – *Marcus Porcius Cato, Censor / Maior* (234–149 p.n.e.; Katon Starszy)
Agr. – *De agri cultura* (O gospodarstwie wiejskim)
- CATULL. – *Gaius Valerius Catullus* (ok. 84–54 p.n.e.; Katullus)
Catulli Veronensis liber (Księga Katullusa z Werony)
- CERTAMEN – *Certamen Homeri et Hesiodi* (II w.; O Homerze i Hezjodzie, o ich pochodzeniu i współzawodnictwie, *Peri Homérou kai Hesiódou kai tou génous kai agónos autón*)
- CHRYSIPO. *Chrysippus Tyaneus* (ok. 280–204 p.n.e.; Chrysyppos z Tyany, *Chrysippos Tyaneús*)
Artocopicum / Panificium / Opificium (Wypiek ciasta, *Artokopikón*)
- CIC. – *Marcus Tullius Cicero* (106–43 p.n.e.; Cynceron)
Ac. 1 – Academicorum libri quattuor / Academici libri / Academica = Academia posteriora (Księgi akademickie / Badania akademickie / Rozprawy akademickie)
Brut. – *Brutus, sive de claris oratoribus* (Brutus, czyli O sławnych mówcach)
De orat. – *De oratore* (O mówcy)
Div. – *De divinatione* (O wieszczbiarstwie)
Epistulae (Listy)
Att. – *Epistulae ad Atticum* (Listy do Attyka)
Fam. – *Epistulae ad familiares* (Listy do znajomych)
Q.fr. – *ad Quintum fratrem* (Listy do brata Kwintusa)
Fin. – *De finibus malorum et bonorum* (O najwyższym stopniu dobra i zła)
Lig. – *Pro Quinto Ligario oratio* (Mowa w obronie Kwintusa Ligariusza)
Nat.deor. – *De natura deorum* (O naturze bogów)
Pis. – *In Lucium Pisonem oratio* (Mowa przeciw Lucjuszowi Kalpurniuszowi Pizonowi)
Rosc.Q. – *Pro Quinto Roscio comoedo* (Mowa w obronie aktora Kwintusa Roscjusza)
Sest. – *Pro Publio Sestio oratio* (Mowa w obronie Publiusza Sestiusza)
Sull. – *Pro Publio Sulla oratio* (Mowa w obronie Publiusza Sulli)
Tusc. – *Tusculanae disputationes* (Rozmowy tuskulańskie)
Vatin. – *In Publium Vatinium testem interrogatio* (Przepytywanie Publiusza Watiniusza jako świadka [oskarżenia w sprawie Publiusza Sestiusza])
Verr. – *In Verrem actiones* (Mowy przeciwko Gajuszowi Werresowi / Werryunki)
- CLAUD. – *Claudius Claudianus* (zm. po 404; Klaudian)
(Carm. 17) Paneg.cons.Manl.Theod. – *Carmina* (Pieśni, tj. różne dzieła poetyckie),
Panegyricus de consulatu Manlii Theodori (Panegiryk na konsulat Manliusza Teodora)

- CLEM.ALEX. – *Titus Flavius Clemens Alexandrinus* (ok. 140–215; Klemens Aleksandryjski, *Titos Phlaouiós Klémens Aleksandreús*)
Strom. – *Stromata* (Kobierce, *Stromateís*); wydania: Klemens Aleksandreuś, *ΤΑ ΕΥΤΡΙΣΚΟΜΕΝΑ πάντα*, ex *Bibliotheca Medicea*, Florentiae 1550, s. 93–338: „ΣΤΡΩΜΑΤΕΩΝ ΛΟΓΟΙ ΟΚΤΩ”; Clemens Alexandrinus, *Omnia, quae quidem extant opera*,... *Gentiano Herveto Aureliano interprete*, Parisiis 1566, s. 312–871
- COLUM. – *Lucius Iunius Moderatus Columella* (I w.; Kolumella)
De re rustica (O gospodarstwie)
- CURT. – *Quintus Curtius Rufus* (I w. p.n.e. / I w.; Kurcjusz Rufus)
Historiarum Alexandri Magni libri decem (Historia Aleksandra Wielkiego w dziesięciu księgach)
- DAR.PHRYG. – *Dares Phrygius* (?[według HOM.*Il.* 5,9. 27 – kapłan Hefajstosa w Troi, według Klaudiusza Eliana (*Varia historia* 11,2) – autor starszej od Homerowej *Iliady frygijskiej*]; Dares Frygijczyk, *Dáres Frýks*)
De excidio Troiae historia (V/VI w.; Opowieść o upadku Troi)
- DICT.CRET. – *Dictys Cretensis* (I w. (?); Diktys Kreteńczyk, *Diktys Krés*)
Ephemeridos belli Troiani libri a Lucio Septimio ex Graeco in Latinum sermonem translati (IV w.; Księgi dziennika wojny trojańskiej przetłumaczone z języka greckiego na łacinę przez Lucjusza Septymiusza; tytuł zaginionego oryginału greckiego: *Efémēris tou Troikou poléμου* – Dziennik wojny trojańskiej)
- DIOG.LAERT. – *Diogenes Laertius* (III/IV w.; Diogenes Laertios, *Diógenes Laértios*)
De vita et moribus philosophorum (Żywoty i poglądy słynnych filozofów, *Philosóphon bíon kaí dogmáton synagogé*)
- DIONYS.HALIC. – *Dionysius Halicarnassensis* (ok. 60 – po 7 p.n.e.; Dionizjusz z Halikarnassu, *Dionýsios Halikarnasseús*)
Antiquit.Rom. – *Antiquitates Romanae* (Starożytność rzymska, *Romaiké archaiología*)
- DONAT. – *Aelius Donatus* (ok. 320–380; Eliusz Donat)
Comm.Ter. – *Commentum Terentii* (Komentarz do Terencjusza)
- EURIP. – *Euripides* (ok. 485–406 p.n.e.; Eurypides, *Eurípides*)
Herc.fur. – *Hercules furens* (Herakles oszalały, *Heraklēs mainómenos*)
- EUTROP. – *Eutropius* (ok. 320–390/392; Eutropiusz)
Brev.urb.cond. – *Breviarium ab Urbe condita* (Brewiarium od założenia Miasta)
- FEST. – *Sextus Pompeius Festus* (2. połowa II w.; Festus)
Verb.sign. – *De verborum significatu* (O znaczeniu wyrazów)
- FLOR. – *Lucius Annaeus Florus* (II w.; Florus)
Epitoma de Tito Livio (Wyciąg z Tytusa Liwiusza)

- GELL. – *Aulus Gellius* (ok. 125 – po 180; Aulus Gelliusz)
Noctes Atticae (Noce attyckie)
- HA – *Historia Augusta* (koniec IV w.; Dzieje cesarzy rzymskich)
Ant.Pi. – *Iulii Capitolini Antoninus Pius* (Juliusza Kapitolina *Antoninus Pius*)
Aurel. – *Flavii Vopisci Syracusii Divus Aurelianus* (Flawiusza Wopiska *Boski Aurelianus*)
Co – *Aelii Lampridii Commodus Antoninus* (Eliusza Lampridiusza *Kommodus Antoninus*)
Gall. duo – *Trebelli Pollionis Gallieni duo* (Trebelliusza Polliona *Dwaj Gallienowie*)
- HELLAN.LESB. – *Hellanicus Lesbius* (ok. 485–400 p.n.e.; Hellanikos z Lesbos, *Hellánikos ho Lésbios*); numeracja fragm. za: *FGrHist* 4 (t. 1 A, s. 104–152)
- HEROD. – *Aelius Herodianus* (ok. 180–250; Eliusz Herodian, *Atlios Herodianós*)
Cath. prosod. – *De prosodia catholica* (Ogólna nauka o akcencie, *Katholiké prosodía*)
- HES. – *Hesiodus* (VIII/VII w. p.n.e.; Hezjod, *Hesíodos*)
Theog. – *Theogonia* (Teogonia, *Theogonía*)
- HIER. – *Sophronius Eusebius Hieronymus Stridonensis* (ok. 340–420; Hieronim)
Epist. – *Epistulae* (Listy) (= *PL* 22,325–1224)
Iovin. – *Adversus Iovinianum libri duo* (Przeciw Jowinianowi książk dwoje) (= *PL* 23,205–384)
- HILAR.PICT. – *Hilarius Pictaviensis* (ok. 315–367; Hilary z Poitiers)
Trin. – *De Trinitate libri duodecim* (O Trójcy książk dwanaście) (= *PL* 10,25–272A)
- HOM. – *Homerus* (VIII w. p.n.e.; Homer, *Hómeros*); wydanie: *Homerus, Opera Graeco-Latina, quae quidem nunc extant omnia, hoc est: Ilias, Odyssea, Batrachomyomachia et Hymni, praeterea Homeri vita ex Plutarcho cum Latina item interpretatione...*, in *haec operam suam contulit Sebastianus Castalio...*, Basileae 1561
- BATRACH. – *Batrachomyomachia* (I w. p.n.e. / I w. (?); Wojna mysio-żabia, *Batrachomyomachía*); wydanie: s. 226–231 (drugiej paginacji)
- Hymn. – *Hymni Homerici* (VII–VI w. p.n.e.; Hymny homeryckie, *Homerikoi hýmnōi*), 28: *In Palladem* (Do Ateny, *Eis Athénán*)
- Il. – *Ilias* (Iliada, *Iliás*); wydanie: s. 1–292 (pierwszej paginacji)
- Od. – *Odyssea* (Odyseja, *Odýsseia*); wydanie: s. 1–226 (drugiej paginacji)
- HOR. – *Quintus Horatius Flaccus* (65–8 p.n.e.; Horacy)
Carm. – *Carmina* (Pieśni)
Carm. saec. – *Carmen saeculare* (Pieśń na stulecie)
Epist. – *Epistulae* (Listy); wydanie: Q. Horatius Flaccus, *Epistolarum libri duo, a Dionysio Lambino Monstrolensi ex fide decem librorum manuscriptorum emendati, ab eodemque commentariis copiosis[imis] illustrati*, Venetiis 1566, k. 106r–185r

- Epod.* – *Epodon liber* (Księga epodów)
Sat. – *Sermones / Satirae* (Satyry / Gawędy)
- HSCH. – *Hesychius Alexandrinus* (V lub VI w.; Hesychios z Aleksandrii, *Hesýchios Aleksandreús*)
Lexicon (Leksykon / Słownik; *Onomastikón*)
- HYG. – *Hyginus* (II w.; Hyginus)
Fabulae (Opowieści)
- IAMBlich. – *Iamblichus Chalcidensis* (III/IV w.; Jamblich, *Iámblichos Chalkideús*)
Vit. Pyth. – *De vita Pythagorica* (O życiu pitagorejskim, *Peri tou Pythagorikoú bíou*)
- ISID. – *Isidorus Hispalensis* (ok. 560–570 – 636; Izydor z Sewilli)
Etym. – *Etymologiarum, sive Originum libri XX* (Etymologii, czyli Początków ksiąg 20) (= *PL* 82,73–728)
- IUV. – *Decimus Iunius Iuvenalis* (ok. 60–130; Juwenalis)
Saturae (Satyry)
- LACT. – *Lucius Caecilius Firmianus Lactantius* (ok. 250–330; Laktancjusz)
Div. inst. – *Divinae institutiones* (Podstawy nauki Bożej) (= *PL* 6,111–822A)
- LIV. – *Titus Livius* (59 p.n.e. – 17 n.e.; Liwiusz)
Ab urbe condita libri (Dzieje Rzymu od założenia miasta)
per. – *periochae* (gr. *periochaí*, łac. także *continentiae* – ‘streszczenia, wyciągi [ksiąg pochodzące z czasów starożytnych]’; dosł. ‘zawartości’)
- LUCAN. – *Marcus Annaeus Lucanus* (39–65; Lukan)
Pharsalia. Belli civilis libri decem (Farsalia. Dziesięć ksiąg o wojnie domowej)
- LUCR. – *Titus Lucretius Carus* (ok. 99–55 p.n.e.; Lukrecjusz)
De rerum natura (O naturze wszechrzeczy)
- MACR. – *Ambrosius Theodosius Macrobius* (IV/V w.; Makrobiusz)
Satur. – *Saturnalia* (Rozmowy w okresie Saturnaliów)
Somn. – *Commentarii in Somnium Scipionis* (Komentarz do Snu Scypiona)
- MANIL. – *Marcus Manilius* (I w.; Marek Maniliusz)
Astronomica (O astronomii)
- MART. – *Marcus Valerius Martialis* (ok. 40–104; Marcialis)
Epigr. – *Epigrammaton libri* (Księgi epigramów)
- MELA – *Pomponius Mela* (I w.; Pomponiusz Mela)
De chorographia (Geografia opisowa / Opis krajów)
- MENAN. – *Menander* (342–293/292 p.n.e.; Menander, *Ménandros*)
Heaut. – *Heauton Timorumenos* (Sam siebie karzący, *Heautón Timorúmenos*)

- MENEKR.XANTH. – *Menecrates Xanthius* (IV w. p.n.e.; Menekrates z Ksantos, *Menekrátēs Ksánthios*); numeracja fragm. za: *FGrHist* 769 (t. IIIC, s. 761–762)
- MINUC.FEL. – *Marcus Minucius Felix* (II/III w.; Minucjusz Feliks)
Oct. – *Octavius* (Oktawiusz; między 150 a 270 r.)
- NAEV. – *Gnaeus Naevius* (ok. 270–201 p.n.e.; Newiusz)
trag. – *tragoediae*
- OGR – *Origo gentis Romanae* (IV w.; Początki narodu rzymskiego [*Corpus Aurelianum*])
- OV. – *Publius Ovidius Naso* (43 p.n.e. – 18 (17?) n.e.; Owidiusz)
Am. – *Amores* (Miłostki)
Ars – *Ars amatoria* (Sztuka kochania)
Fast. – *Fasti* (Kalendarz); wydanie: P. Ovidius Naso, *Fastorum libr[i] VI..., ex postrema Iacobi Micylli recognitione et recensione nova Gregorii Bersmani cum eiusdem notationibus*, Lipsiae 1582, s. 1–174
Halieu. – *Halieutica* (O rybołówstwie) [spurium]
Her. – *Heroides / Epistulae heroidum* (Heroidy)
Met. – *Metamorphoseon libri* (Metamorfozy / Przemiany)
Pont. – *Epistulae ex Ponto* (Listy z Pontu)
Rem. – *Remedia amoris* (Lekarstwa na miłość)
Trist. – *Tristia* (Żale)
- PETRON. – *Gaius (?) Petronius Arbiter* (ok. 27–66; Petroniusz)
Sat. – *Satyricon libri* (Satyrykon)
- PHAEDR. – *Phaedrus* (ok. 15 p.n.e. – ok. 50 n.e.; Fedrus)
Fabulae Aesopiae (Bajki Ezopa)
- PIND. – *Pindarus* (ok. 522 [lub 518] – po 446 p.n.e.; Pindar, *Píndaros*); wydanie: Pindarus, *Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia*, [Genève] 1560
Ol. – *Olympionicae* (Ody olimpijskie, *Olympioníkai*); wydanie: s. 8–25
Pyth. – *Pythia* (Ody pytyjskie, *Pythioníkai*); wydanie: s. 110–235
- PLAT. – *Plato* (428/427–348/347 p.n.e.; Platon, *Pláton*)
Cratyl. – *Cratylus* (Kratylos, *Kratýlos*)
- PLAUT. – *Titus Maccius Plautus* (ok. 250–184 p.n.e.; Plaut)
Amph. – *Amphitruo* (Amfitrion)
Curc. – *Curculio* (Kurkulion, tj. Wolek zbożowy / Tasiemiec)
Men. – *Menaechmi* (Bracia / Dwaj Menechmowie)
Most. – *Mostellaria* (Strachy / Nawiedzony dom)
Pers. – *Persa* (Pers / Człowiek z Persji)
Poen. – *Poenulus* (Punijczyk / Człowiek z Kartaginy)

- Rud.* – *Rudens* (Lina)
- Stich.* – *Stichus* (Stychus / Porządas)
- Trin.* – *Trinummus* (Dzień trzech groszy / Za trzy miedziaki); wydanie: *M. Accius* [sic!] *Plautus ex fide atque auctoritate complurium librorum manuscriptorum opera Dionysii Lambini Monstroliensis emendatus, ab eodemque commentariis explicatus*, Coloniae 1577, s. 719–751
- PLIN.MA. – *Gaius Plinius Secundus Maior* (ok. 23–79; Pliniusz Starszy)
- NH* – *Naturalis historia* (Historia naturalna); wydania: G. Plinius Secundus, *Historiae mundi libri XXXVII... adiunctis Sigismundi Gelenii annotationibus*, Basileae 1554 (1555); *idem*, *Historia mundi naturalis*, Francoforti ad Moenum 1582; przekład: C. Plinii Secundi *Historiae naturalis libri XXXVII*, ad editionem Joannis Harduini, vol. 1–10, Posnaniae 1845 / K. Pliniusza Starszego *Historyi naturalnej ksiąg XXXVII*, przeł. J. Łukaszewicz, t. 1–10, Poznań 1845
- PLIN.MI. – *Gaius Plinius Caecilius Minor* (ok. 62–113; Pliniusz Młodszy)
- Epist.* – *Epistulae* (Listy); przekład: L. Winniczuk, *Pliniusz Młodszy w świetle swoich listów i mów*, Warszawa 1987
- Panegy.* – *Panegyricus* (Panegiryk [na cześć cesarza Trajana])
- PLUT. – *Plutarchus* (ok. 50–120; Plutarch, *Ploutarchos*)
- Moralia* (Pisma moralne, *Ethiká*); wydania: Plutarchus Chaeronensis, *Moralia... omnes de Graeca in Latinam linguam transscripti* [sic!]..., Guiljelmo Xylandro Augustano interprete, Basileae 1572 [= *Ethicorum, sive Moraliū pars I*]; Plutarchus Chaeroneus, *Ethica, sive Moralia opera, quae extant omnia, interprete Hermanno Cruserio*, Basileae 1573
- Alex.fortun.* – *De Alexandri Magni fortuna aut virtute* (O szczęściu czy dzielności Aleksandra, *Peri tés Aleksándrou týches é aretés*)
- Quaest.Rom.* – *Quaestiones Romanae / Aetia Romana* (Zagadnienia rzymskie, *Atia Romaiká*); wydanie z 1572 r. – s. 554–604
- Sept.sap.conv.* – *Septem sapientium convivium* (Uczta siedmiu mędrców, *Tón heptá sophón sympósion*); wydania: 1572 – s. 347–380; 1573 – s. 544–556
- Superst.* – *De superstitione* (O zabobonności, *Peri deisidaimonías*)
- Vitae parallelae* (Żywoty równoległe, *Bíoi parallēloi*)
- Cic.* – *Cicero* (Cyceron, *Kikéron*)
- Luc.* – *Lucullus* (Lukullus, *Louíkollos*)
- Sull.* – *Sulla* (Sulla, *Sýllas*)
- POLYB. – *Polybius* (ok. 200–118 p.n.e.; Polibiusz, *Polýbios*)
- Historiae* (Dzieje, *Historíai*)

- POLLUX – *Iulius Pollux* (II w.; Polluks, *Ioúlios Polydeúkes*)
Onomasticon (Słownik, *Onomastikón*); wydanie: *Iulius Pullux, Onomasticon, hoc est instructissimum rerum et synonymorum Dictionarium, nunc primum Latinitate donatum, Rodolpho Gualthero Tigurino interprete...*, Basileae 1541
- PROP. – *Sextus Propertius* (ok. 50 – 15–2 p.n.e.; Propercjusz)
Elegiae (Elegie)
- PRUD. – *Aurelius Prudentius Clemens* (348 – po 405 lub może w 413 r.; Prudencjusz)
Peristeph. 10 – Peristephanon liber (Księga wieńców), 10: *Passio Romani martyris* (Męczeństwo męczennika Romanusa)
- QUINT. – *Marcus Fabius Quintilianus* (ok. 35–100; Kwintylijan)
Declam.mi. – Declamationes minores (Deklamacje mniejsze)
Inst. – Institutio oratoria (Kształcenie mówcy)
- SCHOL.APOLL.RHOD. – *Scholia in Apollonium Rhodium vetera* (Scholia starsze do Apolloniosa z Rodos)
- SEN.MA. – *Lucius Annaeus Seneca Maior / Rhetor* (ok. 55 p.n.e. – ok. 40 n.e.; Seneka Starszy / Retor)
Suas. – Suasoriae (tj. mowy doradcze)
- SEN.MI. – *Lucius Annaeus Seneca Minor / Philosophus* (ok. 4 p.n.e. – 65 n.e.; Seneka Młodszy / Filozof)
Benef. – De beneficiis (O dobrodziejstwach)
Clem. – De clementia (O łagodności)
Dialogorum libri duodecim (Dialogów ksiąg dwanaście)
Ira – Ad Novatum de ira (Do Nowatusa o gniewie)
Vit.beat. – Ad Gallionem de vita beata (Do Galliona o życiu szczęśliwym)
Epist. – Epistulae morales ad Lucilium (Listy moralne do Lucylusza); wydanie: L. Annaeus Seneca, *Opera, quae extant omnia Coelii Secundi Curionis... cura castigata*, Basileae 1557, s. 84–293
Nat.quaest. – Naturales quaestiones (Zagadnienia przyrodnicze)
Tragoediae (Tragedie)
Oed. – Oedipus (Król Edyp)
- SERV. – *Servius Maurus Honoratus* (koniec IV w.; Serwiusz)
ad Aen. – Ad Vergilii „Aeneidem” commentarius (Komentarz do *Eneidy* Wergiliusza)
ad Ecl. – Ad Vergilii „Bucolicon” librum commentarius (Komentarz do *Bukolik* Wergiliusza)
ad Georg. – Ad Vergilii „Georgicon” commentarius (Komentarz do *Georgik* Wergiliusza)
- SIL.ITAL. – *Tiberius Catius Asconius Silius Italicus* (ok. 26–101; Syljusz Italik)
Punica (Opowieść o wojnie punickiej)

- SOLIN. – *Gaius Iulius Solinus* (III w.; Solinus)
Collectanea rerum memorabilium (Zbiór rzeczy godnych pamięci)
- STAT. – *Publius Papinius Statius* (ok. 45–96; Stacjusz)
Silv. – *Silvae* (Sylwy, tj. Gąszcze); wydanie: Statius, *Orthographia et flexus dictionum Graecarum omnium apud Statium...*, *Sylvarum libri quinque*, Venetiis 1502, k. a₂r–i₇v (drugiego sygnowania)
Theb. – *Thebais* (Tebaida)
- STEPH.BYZ. – *Stephanus Byzantius* (VI w.; Stefan z Bizancjum, *Stéphanos Byzántios*)
Ethnica (Słownik geograficzny / Ludność miejscowa, *Ethniká*); wydanie: Stefanos / Stefanus, *ΠΕΡΙ ΠΟΛΕΩΝ / De urbibus*, *Guilielmi Xylandri Augustani labore*, Basileae 1568
- STES. – *Stesichorus* (ok. 640–555 p.n.e.; Stezychor, *Stesíchoros*)
- STOB. – *Ioannes Stobaeus* (V w.; Stobajos, *Iohánnes Stobáios*)
Florilegium (Antologia, *Anthología*)
- STRAB. – *Strabo* (ok. 64 p.n.e. – po 21 n.e.; Strabon, *Strábon*)
Geographia (Geografia, *Geographiká*)
- SUET. – *Gaius Suetonius Tranquillus* (ok. 69–122; Swetoniusz)
De vita Caesarum (Żywoty cesarów); wydanie: *Ex recognitione Des[iderii] Erasmi Roterdami G[aius] Suetonius Tranquillus*, Coloniae 1527, s. 1–130
Aug. – *Divus Augustus* (Boski August)
Cal. – *Gaius Caligula* (Gajusz Kaligula)
Dom. – *Domitianus* (Domicjan)
Iul. – *Divus Iulius* (Boski Juliusz)
Nero – (Neron)
Tib. – *Tiberius* (Tyberiusz)
- SYMM. – *Quintus Aurelius Symmachus* (ok. 345–405; Symmach)
Epist. – *Epistulae* (Listy)
- TAC. – *Publius Cornelius Tacitus* (ok. 55–120; Tacyt)
Ann. – *Annales* (Roczniki)
Hist. – *Historiae* (Dzieje)
- TER. – *Publius Terentius Afer* (195/185–159 p.n.e.; Terencjusz)
Eun. – *Eunuchus* (Eunuch)
- TERT. – *Quintus Septimius Florens Tertulianus* (ok. 155–220; Tertulian)
Pall. – *De pallio* (O płaszczu [filozofa]) (= *PL* 2,1029–1050B)
- TIBULL. – *Albius Tibullus* (ok. 54–19 p.n.e.; Tibullus)
Elegiae (Elegie)

- TIMAE. – *Timaecus Tauromenita* (ok. 350–250 p.n.e.; Timajos z Tauromenion, *Tímaios Tauromenítēs*); numeracja fragm. za: *FGrHist* 566 (t. 3 B, s. 581–658)
- TZETZ. – *Ioannes Tzetzes* (ok. 1110–1180; Jan Tzetzes, *Ioánnēs Tzétzēs*)
Schol.Lycophr. – *Scholia in Lycophronem* (Scholia do Likofrona, *Scholia eis Lykófrona*)
- VAL.FLACC. – *Gaius Valerius Flaccus* (zm. ok. 90; Waleriusz Flakkus)
Argonautica (Wyprawa Argonautów)
- VAL.MAX. – *Marcus Valerius Maximus* (1. połowa I w.; Waleriusz Maksymus)
Factorum et dictorum memorabilium libri novem (Czynów i słów godnych pamięci ksiąg dziewięć)
- VARR. – *Marcus Terentius Varro Reatinus* (116–27 p.n.e.; Marek Terencjusz Warron z Reate)
Antiquit.rer.div. – *Antiquitates rerum divinarum* (Starożytności spraw boskich)
Ling.Lat. – *De lingua Latina* (O języku łacińskim); wydanie: M. Terentius Varro, *Opera, quae supersunt, in lib[ros] De ling[ua] Lat[ina] coniectanea Iosephi Scaligeri..., alia in eundem scriptorem trium aliorum: [Adriani] Turn[ebi], [Petri] Vict[orii], [Antonii] August[ini], editio ultima, recognita et aucta*, Parisiis 1585, s. 5–143 (pierwszej paginacji)
Rust. – *De re rustica* (O gospodarstwie wiejskim)
- VELL.PATERC. – *Velleius Paterculus* (ok. 20 p.n.e. – 30 n.e.; Wellejusz Paterkulus)
Historia Romana (Historia rzymska)
- VERG. – *Publius Vergilius Maro* (70–19 p.n.e.; Wergiliusz); wydania: P. Vergilius Maro, *Opera, quae quidem extant omnia, cum veris... commentariis Tib[erij] Donati et Servij Honorati summa cura ac fide a Georgio Fabricio Chemnicense emendatis...*, Basileae 1561; *idem, ...et in eum commentationes et paralipomena Germani Valentis Guelli, PP, eiusdem Virgilii Appendix cum Iosephi Scaligeri commentariis et castigationibus*, Antverpiae 1575
- Aen.* – *Aeneis* (Eneida); wydania: 1561 – kol. 371–1826; 1575 – s. 154–566; przekład: Wergiliusz (Publius Vergilius Maro), *Eneida. Epopeja w dwunastu księgach*, przeł., wstęp I. Wieniewski, objaśn. S. Stabryła, Kraków 1978
- Ecl.* – *Eclogae / Bucolica* (Eklogi / Bukoliki)
- Georg.* – *Georgica* (Georgiki); wydanie: 1575 – s. 48–153
- VSD – *Vita Suetonii vulgo Donatiana* (IV w.; Życiorys [autorstwa] Swetoniusza powszechnie [przypisywany] Donatowi); wydanie: P. Vergilius Maro, *Opera, quae quidem extant omnia*, Basileae 1561, k. α_6 v– β_4 r: „Tiberii Claudii Donati ad Tib[erium] Claudium Maximum, Donatianum filium, *De Pub[li] Vergilii Maronis vita*”

Autorzy poantyczni i dzieła poantyczne

ACIDALIUS – *Valens Acidalius* (Valtin Havekenthal; 1567–1595)

Ian.quadr. – *Ianus quadrifrons in hortum Laurentii Scholtzii* (Janus o czterech twarzach na ogród Wawrzyńca Scholtza); wydanie w: *In Laurentii Scholtzii, medici Wratisl[aviensis], hortum epigrammata amicorum*, Wratislaviae 1594 [data przedmowy: 6 II 1594], k. F₂v–H₃v

AGRIPPA VON NETTESHEIM – *Henricus* / Heinrich *Cornelius Agrippa* von Nettesheim (1486–1535)

Incert.vanit.scient. – *De incertitudine et vanitate scientiarum et artium* (O niepewności oraz marności nauk i sztuk); wydanie: Parisiis 1531

Occult.phil. – *De occulta philosophia* (O filozofii tajemnej); wydanie: H.C. Agripa ab Nettesheym, *De occulta philosophia libri tres*, [Köln] 1533

ALBERT.MAGN. – *Albertus Magnus* (Albert von Bollstadt, św. Albert Wielki; 1193/1206–1280)

Philos.paup. – *Philosophia pauperum, sive Isagoge in libros Aristotelis Physicorum, De coelo et mundo, De generatione et corruptione, Meteororum et De anima* (Filozofia dla ubogich, czyli Wprowadzenie do ksiąg Arystotelesa: *Fizyka*, *O niebie i świecie* [dwa odrębne pisma], *O powstawaniu i ginięciu*, *Meteorologia* i *O duszy*) [incertus]

Vegetab. – *De vegetabilibus et plantis* (O roślinach dzikich, tj. rozsiewających się bez udziału człowieka, i roślinach uprawnych); liber V: „De convenientia et differentis plantarum et de effectibus earum” (O zgodności i różnicach między roślinami uprawnymi i o skutkach tychże), tractatus I: „De convenientia et differentia, sive De comparatione plantarum” (O zgodności i różnicy, czyli O porównywaniu roślin uprawnych)

ALCHERUS – *Alcherus Claraevallensis* (Alcherus de Roya / Aucher de Clairvaux, Alcher z Clairvaux; zm. 1180)

Spirit.anim. – *De spiritu et anima* (O duchu i duszy) (= PL 40,779–832) [Augustini incertus]

Aldus zob. MANUTIUS ALDUS IUN.

ARETINUS – *Franciscus Aretinus* (niekiedy utożsamiany z prawnikiem Francisco Accoltim, zwanym Aretino; 1416 – ok. 1488)

Phalar.epist. – *Oratoris Phalaridis epistolae* (Listy mówcy Falarisa); wydanie: F. Aretinus, *Oratoris Phalaridis epistolarum e Graeco in Latinum versio*, Oxonie 1475

- BARTHOLOMAEUS BYDGOSTIENSIS (Bartłomiej z Bydgoszczy; ok. 1475–1548)
Słown. – *Słownik łacińsko-polski*; wydanie: *Słownik łacińsko-polski Bartłomieja z Bydgoszczy*, podług rękopisu z r. 1532 oprac. i wydał B. Erzepki, Poznań 1900
- BAUDRAND – *Michael Antonius Baudrand* (Michel Antoine Baudrand; 1633–1700)
Geogr. – *Geographia ordine litterarum disposita* (Geografia w porządku alfabetycznym); wydanie: Parisiis 1681
- BECICHEMUS – *Marinus Becichemus Scodrensis* (Marino / Marin Becichemi / Becichemo / Becichio / Becikemi / Bezicco; 1468–1526)
Plin.praelect. – *Elegans ac docta in Caium Plinium praelectio* (Wytworne i uczone objaśnienie [dzieła] Gajusza Pliniusza); wydanie: Luteciae Parisiorum 1519
- BRAUNIUS – *Georgius Braunius / Bruin* (Georg Braun / Brun; zm. 1622)
Civit.orb. – *Civitates orbium terrarum* (Miasta świata); wydanie: [G. Braun, F. Hohenberg], *De praecipuis totius universi urbibus liber secundus*, Coloniae [data przedmowy: 1575]
- CALEPINUS – *Ambrosius Calepinus* (Ambrogio Calepino; ok. 1440–1510)
Dict. – *Dictionarium* (Słownik); wydanie: A. Calepinus, *Dictionarium octo linguarum*, Parisiis 1588
- Callimachus zob. KALLIMACH
- CHARTARIUS – *Vincentius Chartarius* (Vincenzo Cartari; ok. 1531–1569)
Imag.deor. – *Imagines deorum* (Wizerunki bogów); wydanie: V. Chartarius, *Imagines deorum, qui ab antiquis colebantur..., nunc vero ad communem omnium utilitatem Latino sermone ab Antonio Verderio... expressae atque in meliorem ordinem digestae*, Lugduni 1581
- Cnapius zob. KNAPSKI
- Cochanovius zob. KOCHANOWSKI
- DOUSA – *Janus Dousa Pater* (Jan van der Does; 1545–1604)
Praeid. – *Praeidaneorum libri tres* (Studiów wstępnych ksiąg troje); wydanie: I. Dousa, *...pro Satyrico Petronii Arbitri... Praeidaneorum libri tres*, Parisiis 1535 [właściwie: 1585]
- ERASMUS – *Erasmus Desiderius Rotterodamus* (Gerrit Gerritszoon; 1466–1536)
Adagia – *Adagiorum chiliades* (Adagia [Kolejny tysiąc przysłów]); numeracja za: <http://sites.univ-lyon2.fr/lesmondeshumanistes/wp-content/uploads/2010/09/Adages-tome-1-4.pdf> (dostęp: 10 V 2013)
Inst.princip.Christ. – *Institutio principis Christiani* (Wychowanie księcia chrześcijańskiego); wydanie: Basileae 1516

FABER – *Joannes Faber Augustanus* (Johannes Faber; 1470–1530)

Orat.funobr.Maxim. – *Oratio funebris in depositione caesaris Maximiliani* (Mowa pogrzebowa podczas pochówku cesarza Maksymiliana); wydanie: J. Faber, *Oratio funebris in depositione gloriosis[imi] imp[eratoris], caes[aris] Maximiliani aug[usti] pii foelicis, in oppido Vuelss Austriae... habita Anno Christi MDXVIII die XVI Ianuarii*, Augustae Vindelicorum 26 VII 1519, k. a₃r–h₂r [mowa wygłoszona 16 I 1519 r. i wielokrotnie w wieku XVI oraz później przedrukowywana]

GYRALDUS – *Lilius Gregorius Gyraldus* (Giglio Gregorio Giraldi; 1479–1552)

Hist.di.gent. – *Historia de diis gentium* (O bogach pogan); wydanie: L.G. Gyraldus, *De deis gentium libri, sive Syntagma XVII*, Lugduni 1565

HESSUS – *Helius Eobanus Hesus* (Eoban Koch; 1488–1540)

Gener.ebrios. – *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda* (O [różnych] rodzajach pijaków i konieczności unikania pijaństwa); wydanie: *De generibus ebriosorum et ebrietate vitanda, questio facetiarum et urbanitatis plena, quam pulcerrimis optimorum scriptorum flosculis referta, in conclusionem quodlibeti Erphurdiensis, Anno Christi MDXV, circa autumnale aequinoctium scolastico more explicata*, Nurnberge 1516 [wydanie C²]

HOLSTENIUS – *Lucas Holstenius* (Luc Holste; 1596–1661)

Annot.TG Ortelii – *Annotationes in Thesaurum geographicum Ortelii* (Uwagi do Skarbca geograficznego Orteliusa); wydanie: L. Holstenius, *Annotationes geographicae*, Romae 1666, s. 1–208 (trzeciej paginacji)

HUGO A SANCTO VICTORE (Hugon od św. Wiktora; ok. 1096–1141)

Anim. – *De anima libri quattuor* (O duszy książ cztery) (= PL 177,165–190) [incertus]

IACOBUS VITRIACENSIS – *Iacobus Vitriacensis* / *de Vitriaco* (Jacques de Vitry; 1160 lub 1170 – 1240 lub 1244)

Serm.dominic. – *Sermones in Epistolas et Evangelia dominicalia totius anni* (Kazania na temat Listów i Ewangelii niedzielnych całego roku); wydanie: Antverpiae 1575

Serm.ferial. – *Sermones feriales et communes* (Kazania na dni świąteczne i dni powszednie); numeracja za wydaniem: G. Frenken, *Die Exempla des Jacob de Vitry*, Munich 1914

Ianicus zob. JANICKI

² Por. *The Poetic Works of Helius Eobanus Hesus*, vol. 3: *King of Poets, 1514–1517*, edited, translated and annotated by H. Vredevelde, Leiden 2012, s. 209.

- IOANNES SARESBERIENSIS (John z Salisbury; ok. 1115 lub 1120–1180)
Polycrat. – Polycraticus, sive De nugis curialium et vestigiis philosophorum (Polycraticus albo O paplaninie dworaków i przekazach filozofów³) (= PL 199,379–822)
- JANICKI – *Clemens Ianicius* (Klemens Janicki; 1516–1643)
Carm.Var.eleg. IX – Carmina (Pieśni), *Variarum elegiarum liber* (Księga różnych elegii), IX: *Scribit sibi tempus, quo Patavii est, cito labi eiusque rei causa Pietro Bembo Cardinali exponit* (Opisuje, jak szybko mija mu czas pobytu w Padwie, i wyjaśnia tego powody kardynałowi Piotrowi Bembo⁴)
- KALLIMACH – *Philippus Callimachus Experiens* (Filippo Buonaccorsi de Tebadis Experiens, Filip Kallimach; 1437–1496)
Epigr. – Epigrammata (Epigramy), 90: *Ad Philippum* (Do Filipa)
- KOCHANOWSKI – *Ioannes Cochranovius* (Jan Kochanowski; 1530–1584)
Eleg. – Elegiarum libri quattuor (Elegii ksiąg cztery)
Fr. – Fraszki
Pieśni – Pieśni księgi dwoje
- LAMBINUS – *Dionysius Lambinus Monstroliensis* (Denis Lambin; 1520–1572)
Comm. – Commentarii copiosissimi ad Horatii Satyrarum libros duo (Najobfiterse komentarze do *Satyr ksiąg dwóch* Horacego); wydanie w: *HOR.Epist.*, k. 1r–105v
- LIPSIUS – *Iustus Lipsius* (Joose / Josse Lips; 1547–1606)
Epist. – Epistolarum centuriae duae (Dwie setki listów); wydanie: I. Lipsius, *Epistolarum centuriae duae, quarum prior innovata, altera nova*, Lugduni 1592
- Maffei Raphael zob. VOLATERRANUS
- MAFFEUS – *Ioannes Petrus Maffeus* (Giovanni Pietro Maffei; 1533–1603)
Hist.Ind. – Historiae Indicae (Dzieje Indii); wydanie: P. Maffeus, *Historiarum Indicarum libri XVI*, Coloniae Agrippinae 1589
- MANUTIUS ALDUS IUN. – *Aldus Manutius Iunior* (Aldo Manuzio il Giovane, Aldus Manucjusz Młodszy; 1547–1597)
Epit.ort. – Epitome orthographiae (Zarys ortografii); wydanie: Venetiis 1575
- MANUTIUS PAULUS – *Paulus Manutius* (Paolo Manuzio; 1512–1574)
Epist. – Epistulae (Listy); wydanie: P. Manutius, *Epistolarum... libri X, duobus nuper additis*, Venetiis 1571

³ Przekład tytułu: M. Kruk.

⁴ Przekład tytułu: E. Jędrkiewicz.

- MATTHAEACIUS – *Angelus Matthaeacius* (Angelo Matteacci; 1535–1600)
Via iur.univ. – De via et ratione artificiosa iuris universi (O metodzie i bieglým rozumowaniu w zakresie prawa powszechnego); wydanie: A. Mattheacius, *De via et ratione artificiosa iuris universi libri duo*, Venetiis 1591
- MATTHIOLUS – *Petrus Andrea Matthiolus* (Pietro Andrea Gregorio Mattioli; 1501–1577)
Comm.Dioscor. – Commentarii in libros sex Pedanii Dioscoridis Anazarbei De medica materia (Komentarze do sześciu ksiąg *O roślinnych środkach leczniczych* Pedaniosa Dioskoridesa z Anazarby); wydanie: P.A. Matthiolus, *Commentarii secundo aucti in libros sex Pedacii [sic!] Dioscoridis Anazarbei De medica materia*, Venetiis 1558
- MERCURIALIS – *Hieronymus Mercurialis* (Giolamo Mercuriale / Geronimo Mercuriali; 1530–1606)
Art.gymn. – De arte gymnastica (O ćwiczeniach fizycznych); wydanie: H. Mercurialis, *Artis gymnasticae... libri sex... secunda editione aucti*, Parisiis 1577
- MURMELLIUS – *Johannes Murellius* (Johann Murel; ok. 1480–1517)
Dict. – Dictionarius (Słownik); wydanie: J. Murellius, *Dictionarius... cum Germanica atque Polonica interpretatione*, Cracoviae 1528
- NEANDER – *Michael Soraviensis Neander* (Michael Neumann von Sorau; 1525–1595)
Exposit.Tryphiod. – Expositio poematis Tryphiodori De Ilii excidio (Objaśnienie poematu Trifiodora *O zagładzie Troi*); wydanie: M. Neander, *Expositio poematis Tryphiodori De Ilii excidio ex optimis quibusque Graecis atque Latinis auctoribus conscripta*, [w:] Tryphiodoros, poetes Aegyptios / Tryphiodorus, poeta Aegyptius, *ΛΙΘΥ ἄλωσις, ἑλληνικολατίνως / ...poema De Troiae excidio...*, Graece et Latine conversum et expositum a Michaele Neandro Soraviense, Basileae 1559, s. 79–133 (czwartej paginacji)
- NIGER – *Stephanus Niger* (Stefano Negri; 1475–1540)
Obson.appet. – Opus de nimia obsoniorum appetentia (O nadmiernym pragnieniu rozkoszy); wydanie: S. Niger, *Quae quidem praestare sui nominis ac studiosis utilia noverimus monimenta*, Basileae 1532, s. 241–376
- ORTELIUS – *Abraham Ortelius* (Abraham Ortel; 1527–1598)
Thesaur.geogr. – Thesaurus geographicus (Skarbiec geograficzny); wydanie: Antverpiae 1587
- PETRARCA – *Franciscus Petrarcha* (Francesco Petrarca; 1304–1374); numeracja za: www.bibliotecaitaliana.it [dostęp: 8 VI 2013]
Africa – Africa, sive De bello Punico libri IX (Afryka, czyli O wojnie punickiej ksiąg dziewięć)

Fam. – *Epistolae familiares* / *Epistolae de rebus familiaribus* (Listy o sprawach bliskich)

Invect. – *Invectiva contra cuiusdam anonimi Galli calumniam* / *Invectiva contra eum, qui maledixit Italiae* (Inwektywa przeciwko oszczerstwu pewnego anonimowego Francuza / Inwektywa przeciwko temu, który zelżył Italię)

Itiner.sepulcr. – *Itinerarium ad sepulcrum Domini Nostri Iesu Christi* (Wędrówka do grobu Pana Naszego Jezusa Chrystusa)

Rer.memor. – *Rerum memorandarum libri quattuor* (Rzeczy godnych pamięci ksiąg cztery)

PETRONIUS REDIVIVUS – (Petroniusz odświeżony; XII/XIII w.); dzieło anonimowe, za jego autora uchodzi niekiedy Helias Rubeus Tripolanensis (Elias z Thriplov; XIII w.); dwa manuskrypty znajdują się w Watykanie (*Vatican Ottoboni lat.* 426 oraz *lat.* 72), a jeden, sporządzony w XIV lub XV w., przechowywany jest w Bibliotece Jagiellońskiej (sygn. BJ 1758); numeracja za wydaniem: „*Petronius Redivivus*” et *Helias Tripolanensis, id est „Petronius redivivus”, quod Heliae Tripolanensis videtur necnon fragmenta (alia) Heliae Tripolanensis*, ed. M.L. Colker, Leiden 2007, s. 57 sqq.

PLATINA – *Bartholomaeus Platina* (Bartolomeo Platina / Sacchi; 1421–1481)

Honest.volup. – *De honesta voluptate et valetudine* (O szlachetnej przyjemności i o zdrowiu); wydanie: *De tuenda valetudine, natura rerum et popinae scientia libri X ad imitationem C[aelii] Apitii ad unguem facti*, Basileae 1541, s. 139–366

POLITIANUS – *Angelus Politianus* (Angelo Poliziano / Angelo Ambrogini; 1454–1494)

Epist. – *Epistolae* (Listy); wydanie: A. Politianus, *Operum tomus primus: Epistolarum libros XII... complectens*, Lugduni 1539, s. 1–479

PONTANUS – *Ioannes Iovianus Pontanus* (Giovanni Gioviano Pontano; 1426–1503)

Bell.Neap. – *De bello Neapolitano* (O wojnie neapolitańskiej); wydanie: I.I. Pontanus, *De bello Neapolitano et De sermone*, Neapoli 1509

Urania – *Urania, seu De stellis libri quinque* (Urania, czyli O gwiazdach ksiąg pięć); wydanie: I.I. Pontanus, *Urania, seu De stellis libri quinque*, vol. 1, Florentiae, 1514, k. 3r–109v

PORTA – *Ioannes Baptista Porta* (Giambattista della Porta / Giovanni Battista Della Porta; 1535? – 1615)

Magnatur. – *Magia naturalis* (Magia naturalna); wydanie: I.B. Porta, *Magiae naturalis, sive De miraculis rerum naturalium libri IIII*, Antverpiae 1560

PRAEFECTUS – *Iacobus Praefectus* (fl. 1536?)

Vin. gener. nat. – *De diversorum vini generum natura* (O naturze różnych gatunków wina); wydanie: I. Praefectus, *De diversorum vini generum natura liber*, Venetiis 1559

PRAETORIUS – *Martinus Suidnicensis Silesius Praetorius* (Martin Praetorius aus Schweidnitz; 1557–1615)

Princip. admin. – *De principatu salutariter administrando* (O korzystnym rządzeniu księstwem); wydanie: M. Praetorius, *De principatu salutariter administrando opusculum cum praeceptis politicis, tum exemplis historicis... refertum, inque quatuor libros... distributum*, Argentorati 1594

RESZKA – *Stanislaus Rescius* (Stanisław Reszka, Στανισλαος Ρέσκιος⁵)

Atheism. – *De atheismis et phalarismis evangelicorum* (O bezbożnościach i okrucieństwach ewangelików); wydanie: S. Rescius, *De atheismis et phalarismis evangelicorum libri duo, quorum prior de fide, posterior tractat de operibus eorum*, Neapoli 1596

Diar. – *Diarium* (Dziennik); wydanie: Stanislai Rescii *Diarium 1583–1589*, ed. I. Czubek, Kraków 1915

Epist. I – *Epistolarum liber unus* (Księga listów); wydanie: Neapoli 1594

Epist. II – *Epistolarum pars posterior* (Listów część następna); wydanie: Neapoli 1598

Hosii vita – *Stanislai Hosii vita* (Żywot Stanisława Hozjusza); wydanie: Romae 1587

Ministrom. – *Ministromachia* (Walka wzajemna przełożonych [Kościółów] ewangelickich); wydanie: Cracoviae 1591

Paraen. – *Paraenesis ad equites Polonos* (Zachęta [skierowana] do szlachty polskiej); wydanie: S. Rescius, *Oratio paraenetica ad equites Polonos*, Neapoli 1596, s. 1–48

Spongia – *Spongia, qua absteruntur convitia et maledicta equitis Poloni contra Iesuitas* (Gąbki, które usuwają zniewagi i złośczenia szlachcica polskiego rzucane na jezuitów); wydanie: Cracoviae 1590

REUSNERUS – *Nicolaus Reusnerus* (Nikolaus von Reusner; 1545–1602)

Ital. – *De Italia, regione Europae nobilissima* (O Italii, najszlachetniejszej krainie Europy); wydanie: N. Reusnerus, *De Italia, regione Europae nobilissima, libri duo*, Argentinae 1585, liber secundus: s. 1–448 (drugiej paginacji)

⁵ Zapis po grecku za: *Piarum meditationum Progymnasmata Stanislai Rescii*, Neapoli 1594, s. 105 („Collegii Neap[olitani] Societatis Iesu ad Illustrissimum Stanislaum Rescium, Polonorum legatum”).

- RHODIGINUS – *Ludovicus Caelius Rhodiginus* (Lodovico Celio Ricchieri; 1470–1525)
Lect. antiqu. – *Lectiones antiquae* (Wykłady o starożytności); wydanie: L.C. Rhodiginus, *Lectionum antiquarum libri XXX*, Basileae 1542
- SAMBUCUS – *Joannes Sambucus* (János Sámbocki / Zsámbocki / Zsámbocki; 1531–1584)
Embl. – *Emblemata* (Emblematy); wydanie: I. Sambucus, *Emblemata cum aliquot nummis antiqui operis*, Antverpiae 1564
- SANNAZARIUS – *Iacobus Sannazarius* (Jacopo Sannazaro; 1458–1530)
Epigr. – *Epigrammata* (Epigramaty); wydanie: *Epigrammaton libri tres*, [w:] I. Sannazarius, *Opera omnia*, Lugduni 1569, s. 141–198
- SCALIGER I.C. – *Iulius Caesar Scaliger* (Giulio Cesare della Scala; 1484–1558)
Poet. – *Poetice* (Poetyka); wydanie: I.C. Scaliger, *Poetices libri septem*, [Lyon] 1561
- Simonides zob. SZYMONOWIC
- SZYMONOWIC – *Simon Simonides* (Szymon Szymonowicz; 1558–1629)
Flag. Livor. – *Flagellum Livoris* (Bicz na Zawiść); wydanie: Cracoviae 1588
Ioel – *Ioel propheta* (Prorok Joel); wydanie: Cracoviae 1593
- TEXTOR – *Ioannes Ravisius Textor* (Jean Tixier de Ravisi; 1480–1524)
Offic. – *Officina vel Naturae historia per locos* (Skład, czyli Historia naturalna przedstawiona wedle miejsc u autorów); wydanie: I.R. Textor, *Officina, partim historiis, partim poeticis referta disciplinis, multo nunc quam prius auctor*, [Paris] 1532
- TURLER – *Hieronymus Turler* (Hieronymus Türler; ok. 1520–1602)
Peregr. – *De peregrinatione et agro Neapolitano* (O podróżowaniu po okolicach Neapolu); *editio princeps*: H. Turlerus, *De peregrinatione et agro Neapolitano libri II*, Argenterati 1574
- VECELLIO – *Cesare Vecellio* (1521–1601)
Hab. antich. modern. – *De gli habiti antichi et moderni di diverse parti del mondo* (O ubiorach antycznych i współczesnych z różnych stron świata); wydanie: C. Vecellio, *De gli habiti antichi et moderni... libri due*, Venetia 1590
- VEGA – *Christophorus a Vega* (Cristóbal de Vega; 1510–1573)
Ars meden. – *Liber de arte medendi* (Księga o sztuce leczenia); wydanie: Lugduni 1564
- VIVES – *Ioannes Lodovicus Vives* (Juan Luis Vives / Joan Lluís Vives i March; 1493–1540)
Ling. Lat. exercit. – *Linguae Latinae exercitatio* (Nauka języka łacińskiego); wydanie: Augustae Vindelicorum 1541

VOLATERRANUS – *Maffaeus / Raphael Volaterranus* (Raffaello Maffei / Volaterrano; 1451–1522)

Comm.urb. – *Commentaria urbana* (Komentarze na temat miast); wydanie: R. Volaterranus, *Commentariorum urbanorum... octo et triginta libri*, Basileae 1559 [Romae ¹1506]

ZWINGER – *Theodorus Zwingerus Maior* (Theodor Zwinger; 1533–1588)

Theatr.vit.hum. – *Theatrum vitae humanae* (Teatr życia ludzkiego); wydanie: Th. Zwingerus, *Theatri vitae humanae..., hoc est... exempla historica, ethicae philosophiae praeceptis accomodata et in XIX libros digesta*, Parisiis 1572

Inne

ad loc. – *ad locum* (dotyczący tego miejsca)

FGrHist – *Die Fragmente der griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby, Teil 1, Leiden ²1957–1962 (Teil 1–3: Berlin ¹1923)

incertus – *auctor incertus*, tj. dzieło o autorstwie niepewnym

*PIR*² – *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III*, t. 1: *A–B*, ediderunt E. Groag, A. Stein, Berolini ²1933–

PL – *Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis... omnium ss. Patrum scriptorumque ecclesiasticorum, sive Latinorum, sive Graecorum. Series Latina*, ed. J.P. Migne, Paris 1857–1866

s.v. – *sub voce* (pod hasłem)

Bielowski – A. Bielowski, *Szymon Szymonowic*, „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały Filologiczny i Historyczno-Filozoficzny” 1875, s. 105–213

Durini – *Simonis Simonidae Bendoński Leopolitani, magni Io[annis] Zamoscii a secretioribus consiliis, Pindari Latini, „Opera omnia”, quae reperiri poterunt, olim sparsim edita, nunc in unum collecta ac denuo typis consignata...*, procurante A[n]gelo] M[aria] Durini, Varsaviae 1772

Indeks nazw własnych

Indeks obejmuje wszelkie nazwy własne i odimienne pojawiające się w łacińskim tekście listu. Podwójny ukośnik oddziela formę oryginału od tłumaczenia, przy czym w nawiasie po znaku równości znalazły się polskie ekwiwalenty oraz synonim, czyli określenia nieprzełożone dosłownie. W nawiasie okrągłym podano oryginalne nazwisko lub nazwę w pełnym brzmieniu, także uwagi dodatkowe; w kwadratowym – dodatki spoza tekstu oryginału ułatwiające identyfikację postaci i jej uszeregowanie alfabetyczne. Dla ułatwienia od niemal wszystkich określeń polskich użytych w przekładzie strzałka odsyła do formy łacińskiej. Szczegółowych objaśnień należy poszukiwać przy lokalizacji rejestrującej pierwsze wystąpienie hasła.

Rzymianie, z wyjątkiem autorów, zostali uszeregowani według *nomen gentile* (nazwisko rodowe, stojące na drugim miejscu), np. Scypiona Młodszego – gdzie *Publius* (Publiusz) to *praenomen* (imię); *Cornelius* (Korneliusz) to *nomen gentile* (nazwisko rodowe), a *Scipio* (Scypion) to *cognomen* (przydomek) – należy szukać pod hasłem *Cornelius*.

Skróty

bibl. – postać biblijna
(bis) – hasło pojawia się w akapicie dwukrotnie
cieśn. – cieśnina
g. – góry
j. – jezioro
kr. – kraina, kraj
m. – miasto
mit. – postać mityczna
przyl. – przylądek
rz. – rzeka
w. – wyspa
zat. – zatoka

- Acherusia* // Acheruzja, j. 21
Achilles // Achilles, mit. 4, 17
Adriaticum [Mare] // Adriatyk 7
Aegypti // Egipcjanie 4
Aegyptus // Egipt, kr. 6
Aenaria // Enaria, w. (dziś: Ischia) 20
 Hischia // Ischia (nazwa współczesna Reszce) 20
 Pithecusa // Pitekuza (nazwa nadana przez Greków) 20
Aeneas // Eneas, mit. 10, 18 (bis), 19, 20
 Aeneanus tibicen // trębacz Eneasza-wy (tj. Mizenus) 19
Albertus Magnus // Albert Wielki, św. 12
[Alexandria] // [Aleksandria], m.
 Alexandrina pancrpa // aleksandryjska pankrapka 28
Alpes // Alpy, g. 12
 Alpini Boreae // alpejskie Boreasze 6
 Alpinus Boreas // zza Alp 19
Amphidamas // Amfidamas 16
Anchises // Anchizes, mit. 10
[Andreovia] // [Jędrzejów], m.
 Andreovienses pinus // sosny jędrzejowskie 12
Antonius // Antoniusz (Marcus Antonius) 15
Apion // Apion 16
Apollo // Apollin, mit. 17, 22 (bis)
Appia via // Droga Appijska 24
Apraxopolis → *Caprae*
Arabia // Arabia, kr. 6
Archytas Tarentinus // Archytas z Tarentu (*Archytas Tarantinos*) 22
Argiva carina // argiwska łódź 28
 „*Artocopicum*” → *Chrysippus*
Aselius Sabinus // Azeliusz Sabinus 26
At<e>lla // Atella, m. 25
Athenaeus // Atenajos (*Athénaios Naukratites*) 13
Augustus → *Octavius Augustus*
 [Aurelianus] // [Aurelian] → *Vitellianus*
Ausonius // Auzoniusz (*Decimus Magnus Ausonius*) 13
Austria // Austria, kr. 6
Avernus lacus // Jezioro Awerneńskie 10, 11
[Baetica] // [Betyka], kr.
 Baeticae choreae et saltationes // betyckie płasy i tańce 23
Baiae // Baje, m. 15 (bis)
 Baianae moles // molo w Bajach 24
 Baianus portus // port w Bajach 10
 Baianus sinus // zatoka w Bajach 24
[Batavia] // [Batawia], kr.
 Batavicae choreae et saltationes // batawskie płasy i tańce 23
Baulus mons // Baulus, g. 11
 [Betyka] → *[Baetica]*
 boginie wdzięku → *Gratiae*
Bononia // Bolonia, m. 8
Boreas, Boreae → *Alpes*
Briarei // Briareosowie, mit. 21
 „*Bucolica*” → *Vergilius*
 Byczkownia → *Italia*
[Calabria] // [Kalabria], kr.
 Calabrisi // [taniec] kalabryjski 23
Caligula // Kaligula (*Caius Iulius Caesar Caligula*) 24
Campania // Kampania, kr. 9, 20, 22
 Campani colles // wzgórze Kampanii 10

Capreae // Kapreje (dziś: Capri), w. 11,
26 (bis)

Apraxopolis // Apraksopolis (nazwa
nadana przez Oktawiana Au-
gusta) 26

Capua // Kapua, m. 10

Carinthia // Karyntia, kr. 6

[*Cassius*] *Dio* // [Kassjusz] Dion (*Kás-
sios Díon*) 13

Cato [*Maior*] → [*Porcius*] *Cato* [*Maior*]

Centauri // Centaury, mit. 21

Centumcellae // Sto Komnat (kompleks
cystern) 21

Cerberus // Cerber, mit. 21

[*Cerealia*] // [*Cerealia*], święto

Cereales cenae // Cerealiów obżarstwo
1

Ceres // Cerera, mit. 20

Cezar → *Iulius Caesar*

Chalcis // Chalkida, m. 16

Charon // Charon, mit. 21

Charybdes // Charybdy, mit. 6

Chimaerae // Chimery, mit. 21

Christiani // chrześcijanie 8

Chrysippus // Chryzyp 28

„*Artocipicum*” // „*Śladkie wypieki*” 28

Cicero // Cyceon (*Marcus Tullius Cice-
ro*) 13, 15

[*Claudius*] *Marcellus* // [Klaudiusz] Mar-
cellus (*Marcus Claudius Marcellus*)
10

[*Cornelius*] *Scipio* [*Maior*] // [Korne-
liusz] Scypion [Starszy] (*Publius Cor-
nelius Scipio, Africanus, Maior*) 10

[*Cornelius*] *Scipio* [*Minor*] // [Korne-
liusz] Scypion [Młodszy] (*Publius*

*Cornelius Scipio, Aemilianus, Afri-
canus, Minor*) 15

[*Cornelius*] *Sylla* // [Korneliusz] Sulla
(*Lucius Cornelius Sulla Felix*) 10

Crater // Krater, zat. (dziś: Zatoka Nea-
politańska) 9

[*Creta*] // [Kreta], w.

Cretenses choreae et saltationes //
kreteńskie płąsy i tańce 23

Cretensis glycina // kreteńska gli-
cynka 28

Cumae // Kumy, m. 16, 21

Cumana fossa // kanał kumejski 10

Cumana Sibylla → *Sibylla*

Cyceon → *Cicero*

Cypria → [*Venus*]

Daedalus // Dedal, mit. 21

„*De Iulii Caesaris morte conquestio*” →
Tiberius

Dio → [*Cassius*] *Dio*

Dionysia // Dionizjów [pijaństwo] 1

Dis // Dis, mit. 21

Domitianus // Domicjan (*Titus Flavius
Domitianus*) 25

[*Doris*] // [Doryda], kr.

Doricae choreae et saltationes // do-
ryckie płąsy i tańce 23

Egipcjanie → *Aegypti*

Egipt → *Aegyptus*

Enaria → *Aenaria*

Eneas → *Aeneas*

„*Eneida*” → *Vergilius*

ethnicus ille → [*Ovidius*]

Eumenides // Eumenidy, mit. 21

Euplocae // Euploje, w. 10

Fabius Maximus // Fabiusz Maksymus
(*Quintus Fabius Maximus Verrucosus, Cunctator*) 10

[Fazis] → [Phasis]

fazyjski → [Phasis]

Ferraria // Ferrara, m. 8

circumpadana // otoczona wodami
Padu 8

Florentia // Florencja, m. 8

Gallienus // Gallien (*Publius Licinius
Egnatius Gallienus*) 23

„Georgica” → *Vergilius*

Gigantes // Giganci, mit. 20

Gigas // Gigant 20

Gnossius → *Rhadamanthus*

Gorgones // Gorgony, mit. 21

Gracje → *Gratiae*

Graeci // Grecy 6, 20

Graeco more // na sposób grecki 13

Graecia // Grecja 4

Gratiae // Gracje (= boginie wdzięku),
mit. 1

Grecja → *Graecia*

grecki → *Graeci*

Grecy → *Graeci*

Hannibal // Hannibal (*Hannibal Barcas*)
10

Harpyiae // Harpie, mit. 21

Helicon // Helikon, g. 19

Hellespontus // Hellespont, cieśn. 24

Herculeanum // Herkuleanum (dziś: Her-
kulanum), m. 10

Hercules // Herkules, mit. 11, 22

Herodianus // Herodian (*Atilius Herodia-
nός*) 22

„Symposia” // „Biesiady” 22

Hieronymus // Hieronim, św. (*Sophronius
Eusebius Hieronymus Stridonensis*) 8

Hischia → *Aenaria*

Homerus // Homer (*Hómeros*) 13, 16, 19,
24

„*Ilias*” // „*Iliada*” (*Iliás*) 19

„*Odyssea*” // „*Odyseja*” (*Odýsseia*) 19

[Hydry] lernejskie → *Lernae*

Iliacae naves → *Troia*

„*Ilias*” → *Homerus*

Ioel // Joel, bibl. 1

[*Ionia*] // [Jonia], kr.

Ionicae choreae et saltationes // joń-
skie płąsy i tańce 23

Ischia → *Aenaria*

Itali // Itالية 4

Italia // Italia, kr. 6 (bis), 7

Vitulia // Byczkownia 6

Iulius Caesar // Juliusz Cezar (*Gaius
Iulius Caesar*) 10, 22

→ *Tiberius*

Iuno // Junona, mit. 18

Iuppiter // Jowisz, mit. 17 (bis), 18 (bis),
19 (bis), 20

Iuppiter Capitolinus // Jowisz Kapi-
toliński 25

Ζεύς [*Zeús*] // Jowisz 19

Jędrzejów → *Andreovia*

Joel → *Ioel*

Ionicae → [*Ionia*]

Jowisz (Kapitoliński) → *Iuppiter*

Juliusz Cezar → *Iulius Caesar*

Junona → *Iuno*

kalabryjski taniec → [*Calabria*]

Kaligula → *Caligula*

Kampania → *Campania*
 Kapitołiński → *Iuppiter*
 Kapreje → *Capreae*
 Kapua → *Capua*
 Karyntia → *Carinthia*
 [Kassjusz] Dion → [*Cassius*] *Dio*
 Katon [Starszy] → [*Porcius*] *Cato* [*Maior*]
 [Klaudiusz] Marcellus → [*Claudius*]
 Marcellus
 Knossos (właśc. knossyjski) → *Rhadamanthus*
 [Korneliusz] Scypion [Starszy] → [*Cornelius*] *Scipio* [*Maior*]
 [Korneliusz] Scypion [Młodszy] → [*Cornelius*] *Scipio* [*Minor*]
 [Korneliusz] Sulla → [*Cornelius*] *Sylla*
 Krater → *Crater*
 kretański → [*Creta*]
 Kserkses → *Xerxes*
 kumejski → [*Cumae*]
 [Kumy] → [*Cumae*]

 [*Laconia*] // [Lakonia], kr.
 Laconicae choreae et saltationes // la-
 końskie płąsy i tańce 23
Latium // Lacjum, kr. 11
Leopolis // Lwów, m. 12
Lernae // [Hydry] lernejskie, mit. 21
Liber Pater // Ojciec Liber, mit. 20,
 22 (bis)
Libitina // Libityna, mit. 20
Libya // Libia, kr. 6
 [*Licinius*] *Lucullus* // [Licyniusz] Lukul-
 lus (*Lucius Licinius Lucullus*) 10
Linterni // Linterny, m. 10
Livius // Liwiusz (*Titus Livius*) 24
Lucrinus lacus // Jezioro Lukryńskie
 26

Lucullus → [*Licinius*] *Lucullus*
 Lwów → *Leopolis*

Marcellus → [*Claudius*] *Marcellus*
Marius // Mariusz (*Gaius Marius*) 10
Mars // Mars, mit. 17
Martialis // Marcjalis (*Marcus Valerius*
 Martialis) 13 (bis)
Masoviti // Mazowszanie 25
 [*Mauritania*] // [Mauretania], kr.
 Mauritanae choreae et saltationes //
 mauretańskie płąsy i tańce 23
Mercurius // Merkury, mit. 7
 Mezja → *Moesia*
Milo // Milon (*Milon Krotoniátes*) 13
Minerva // Minierwa, mit. 11, 17
Minos // Minos, mit. 11, 21
Misenum/Misenus // Mizenum/Mize-
 nus, m. i przył. 10 (bis), 19, 20
Misenus // Mizenus (trębacz Eneasz),
 mit. 19, 20
 → *Aeneas*
Moesia // Mezja, kr. 12
Moravia // Morawy, kr. 6
 Morze Adriatyckie → *Adriaticum* [*Mare*]
Musae, Μούσαι // Muzy, mit. 3, 4, 6,
 15
Musa // Muza 16

Neapolis // Neapol, m. 9, 10, 29
 Neapolitana villa // willa neapoli-
 tańska 15
Neapolitani // Neapolitańczycy 22
Nero // Neron (*Tiberius Claudius Nero*
 Drusus Germanicus Caesar) 10
 [*Nesis*] → *Nysita*
 Nimfy → *Nymphae*
Nola // Nola, m. 10

[*Numidia*] // [Numidia], kr.
Numidicae choreae et saltationes //
 numidyjskie płąsy i tańce 23
Nymphae // Nimfy, mit. 9, 11
Nysita // Nyzyta (właśc.: *Nesis* // Nezy-
 da; dziś: Nisida), w. 11

Octavianum // Oktawianum, latyfun-
 dium 10
(*Octavius*) *Augustus* // Oktawiusz August
(właśc. Oktawian August) (*Gaius*
Iulius Caesar Octavianus) 10, 26
Odyszeusz → *Ulysses*
„*Odyssea*” → *Homerus*
Ojciec Liber → *Liber Pater*
Oktawianum → *Octavianum*
Oktawiusz August → (*Octavius*) *Augustus*
Ovidius // Owidiusz (*Publius Ovidius*
Naso) 15
ethnicus ille // ów poganin 8

[*Pad*] → *Ferraria*
Padwa → *Patavium*
Parthenope // Partenopa, mit. 9
Patavium // Padwa, m. 8
Pausilypum // Pauzylipum, wzniesienie
10 (bis), 18
Persae // Persowie 4
Phagus // Żarłok 13
[*Phasis*] // [Fazis], rz.
Phasiana avis // ptak fazyjski 28
Pytagoras → *Pythagoras*
*Pithecus*a → *Aenaria*
Plato // Platon 4 (bis)
Plinius [*Maior*] // Pliniusz [Starszy] (*Ga-*
ius Plinius Secundus, Maior) 12
Pluto // Pluton, mit. 11
Podolia // Podole, kr. 6

Pollius Vedio // Polliusz Wedion (właśc.
 Wediusz Pollion; *Publius Vedius Pol-*
lio // Wediusz Pollion) 10
[*Pompeii*] // [Pompeje], m.
Pompeianus [ager] // [pole] pompe-
 jańskie 11
Pompeius // Pompejusz (*Gnaeus Pom-*
peius Magnus) 10
Pomponianum // Pomponianum (właśc.:
Tascius Pomponianus // Tascjusz Pom-
 ponian), m. 12
Popilius // Popiliusz (*Gaius Popilius Lae-*
nas) 15
[*Porcius*] *Cato* [*Maior*] // [Porcjusz] Ka-
 ton [Starszy] (*Marcus Porcius Cato,*
Maior, Censorius) 6
Proserpina // Prozerpina, mit. 11
Puteoli // Puteole, m. 10, 22
Puteolanae moles // molo w Puteo-
 lach 24
Pythagoras // Pitagoras 4

[*Rabirius*] // [Rabiriusz] (*Gaius Rabi-*
rius Postumus)
Rabiriana domus // dom Rabiriu-
 szowy 15
[*Ravenna*] // Rawenna, m.
Ravennatenses pinus // sosny rawen-
 nateńskie 12
Rhadamanthus // Radamantys, mit.
 11
Rhadamas Gnosius // Radamantys
 z Knossos 21
Roma // Rzym, m. 8 (bis)
Romani // Rzymianie 13 (bis), 18 (bis)
Rozkosz → *Volupia*
Rzym → *Roma*
Rzymianie → *Romani*

Sabinus Aselius → *Aselius Sabinus*
Sarmatae // Sarmaci 25 (bis)
Saturnus // Saturn, mit. 11
Scipio [Maior] → [Cornelius] *Scipio* [Maior]
Scipio [Minor] → [Cornelius] *Scipio* [Minor]
Scyllae // Scylle, mit. 6, 21
Scypion [Młodszy] → [Cornelius] *Scipio*
 [Minor]
Scypion [Starszy] → [Cornelius] *Scipio*
 [Maior]
Scythae // Scytowie (= Tatarzy) 6
Senae // Siena, m. 8
Seneca [Minor] // Seneka [Młodszy]
 (Lucius Annaeus Seneca, Minor,
Philosophus) 24
Senecianum vehiculum // Seneki wóz
 6
Sibylla // Sybilla, mit. 10
Sibylla Cumana // Sybilla Kumańska
 19
[Sicilia] // [Sycylia], w.
Sicula [placenta] amorbitae // sycy-
 lijski amorbitek 28
Siena → *Senae*
Silesia // Śląsk, kr. 6
Silius Italicus // Syliliusz Italik (*Tiberius*
Catius Asconius Silius Italicus) 15
Simonides Simon // Szymonowicz Szy-
 mon tyt., 1, 3
Sinon Sisyphius // Sinon, krewniak Sy-
 zyfa, mit. 18
Sirenes // Syreny, mit. 11, 22
Słońce → *Sol*
Sol // Słońce, mit. 17
Sto Komnat → *Centumcellae*
Styria // Styria, kr. 6
Suetonius // Swetoniusz (*Gaius Suetoni-
 us Tranquillus*) 13

Sulla → [Cornelius] *Sylla*
Surrentinum promunturium // Przylą-
 dek Surrentyński, przyl. 11
Swetoniusz → *Suetonius*
Sybilla → *Sibylla*
Syliusz Italik → *Silius Italicus*
Sylla → [Cornelius] *Sylla*
 „Symposia” → *Herodianus*
Syreny → *Sirenes*
Syrtes // Syrty, zat. 6
Szyf → *Sinon Sisyphius*
Szymonowicz Szymon → *Simonides Si-
 mon*
Śląsk → *Silesia*
[Tarentum] // [Tarent], m.
Tarentinum merum // tarentyńskie
 wino 26
Tarentinus → *Archytas*
Tarquinius // Tarkwiniusz 10
[Tascius Pomponianus] → *Pomponianum*
Tatarzy → *Scythae*
Tiberius // Tyberiusz (*Tiberius Iulius Cae-
 sar*) 26 (bis)
 „De Iulii Caesaris morte conquestio” //
 „Zale nad śmiercią Juliusza Ce-
 zara” 26
Tibullus // Tibullus (*Albius Tibullus*)
 13
Timaeus // Timajos (*Timaeus Taurome-
 nita*) 6
Tisiphone // Tyzifona, mit. 21
Troia // Troja, m. 18
Iliacae naves // trojańskie statki 20
Tyberiusz → *Tiberius*
Typhaeus // Tyfeus, mit. 20
Tyzifona → *Tisiphone*

Ulysses // *Ulisses*, mit. 4

Vacculum // *Wakkulum*, m. 11

Varro // *Warron* (*Marcus Terentius Varro Reatinus*) 6, 13

Vedius Pollio → *Pollius Vedio*

Venetiae // *Wenecja*, m. 7

Venus // *Wenus*, mit. 17, 18

Cypria [*diva*] // *Cypryjka boska* 7

Vergilius / *Virgilius* // *Wergiliusz* (*Publius Vergilius Maro*) 18, 24

„*Bucolica*” // „*Bukoliki*” 19

„*Eneida*” 19

„*Georgica*” // „*Georgiki*” 19

Vesuvius / *Vesevus* // *Wezuwiusz*, g. 12, 20

Vitellianus // *Witellian* (właśc.: *Aurelian* – *Lucius Domitius Aurelianus*) 13

Vitulia → *Italia*

Volupia // *Rozkosz*, mit. 9

Vulcanus // *Wulkan*, mit. 17

Wakkulum → *Vacculum*

Warron → *Varro*

Wediusz Pollion → *Vedius Pollio*

Wenecja → *Venetiae*

Wenus → *Venus*

Wergiliusz → *Vergilius*

Wezuwiusz → *Vesuvius*

Witellian → *Vitellianus*

[*Wolupia*] → *Volupia*

Wulkan → *Vulcanus*

Xerxes // *Kserkses* 10, 24

Zamoiscius [*Joannes*] // *Zamoyski Jan* 1

[*Zamoscium*] // [*Zamość*], m.

Zamoisciana repotia // *zamojskie powiaty* 1

[*Zatoka Neapolitańska*] → *Crater*

Ζεύς → *Iuppiter*

Żarłok → *Phagus*

Spis treści

Wstęp	5
Zasady wydania.	18
List do Szymona Szymonowica	31
Simoni Simonidae, poetae laureato. Epistola LV	32
Do Szymona Szymonowica, poety uwieńczonego. List LV	33
Objaśnienia	59
Wykaz skrótów	119
Indeks nazw własnych.	139

*Hectori meo*¹
A.

¹ *Vide* HOM.*Il.* 6,429–430.

Najwybitniejsze dzieła, składające się na dzisiejszy kanon staropolskiego piśmiennictwa, z natury wyrastają ponad literacką przeciętność swoich czasów. O epoce, jej mentalności i gustach znacznie więcej mówią jednak utwory nie największe, a najbardziej typowe.

Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicościowej, udostępniając najciekawsze utwory mniej eksponowanych dziś nurtów, przybliża dzieła reprezentatywne, a przez to nie mniej ważne od arcydzieł.

Tomiki serii przygotowane są zgodnie z wymogami stawianymi edycjom krytycznym. Prezentowane teksty opatrzone objaśnieniami oraz wstępem, wprowadzającym w istotną dla utworu problematykę historycznoliteracką.

W przygotowaniu:

Historia o szlachetnej a pięknej Meluzynie

*

Dwa kazania wygłoszone po śmierci Tomasza Zamoyskiego

